

קהילות מאמינות בחינוך חוברת למנחה

וְהָיוּ לְאֶתֶת וּלְמוֹעֲדִים

(בראשית א)

ערכים חברתיים
במנהגי קהילות ישראל בחגים

מהדורה ראשונה, ירושלים, תש"ע

כתבה וערכה: חיה נאמן

**צוות מלווה: אלי ברקת, ירדנה נחתומי, דרורי יהושע, משה שריקי,
יפה בניה, אוריאל בן שבת**

עריכה לשונית: שרה פרידלנד בן ארזה

עיצוב גרפי: נעמה שחר

**הדפסת החוברת התאפשרה אודות לשיתוף הפעולה בין:
ממזרח שמש – בית מדרש למנהיגות חברתית
ומורשה – רשת בתי ספר למורשת היהדות ולמעורבות קהילתית
הנתמכים ע"י קרן אבי חי וכל ישראל חברים
ואידיאות – המרכז לאידיאות ואידיאלים יהודיים.**

הודפס בדפוס איילון בע"מ, ירושלים

מבוא

המועדים והחגים בלוח השנה היהודי הם בבחינת אותות וסימנים לשנה כולה. הדרך, בה חוגגים, והמשמעות המיוחדת לה מסמנים את החגים כזירה מרכזית של שימור המסורת והעברתה לדור הבנות והבנים. שרשרת החגים עוברת כציר מרכזי דרך מרחבים שונים, בהם נוכחת המסורת: הבית, המשפחה, בית הספר, בית הכנסת, הלימוד, האחריות החברתית ועוד. הסעודות המשפחתיות והתפילות הן אבני היסוד של החגים. לצדן מוסיפים גם המנהגים טעם וריח לחג, והם טובעים בנו את חותמו גם ממרחק של זמן או מקום. המנהגים אינם קישוט חיצוני או סממן פולקלוריסטי; הם ביטויים רגשיים וחוויתיים המעידים על רבדים ערכיים שונים המשוקעים בכל חג. כך מנסח זאת הראשון לציון, הרב אליהו בקשי דורון:

תורת האם אינה רק כתוספת לתורת האב, המנהגים והמסורות אינם עוד נדבך נוסף מעל גבי ההלכה, הם למעשה התוכן הפנימי העמוק של קיום ההלכה. בהלכה למשה מסיני נקבעו גדר המצוות, הביצוע המעשי. התוכן הפנימי והרגש העמוק שבמצוות נוצר על ידי המנהגים, וכיון שעיקר תכלית המצווה אינו בעצם קיומה, אלא ברגשות ובצורה של העושה המתפעל ממנה, כך המנהג והמסורת חשובים לא פחות מגדרי המצווה עצמה.

בניין אב, המנהג כבסיס לכל תקנה ולהלכה

לימוד המנהגים בקבוצה ממשיך את תוכנית קמ"ח (קהילות מאמינות בחינוך) לחיזוק אחריות של הורים, לחינוך ילדיהם במשפחה ומול גורמי החינוך, בתהליך קבוצתי של התעצמות מתוך התעמקות במסורת. התוכנית עוסקת בערכים שנמסרו מדור לדור במסגרות משפחתיות וקהילתיות, ובלימוד סוגיות חינוכיות-חברתיות במקורות היהודיים ובהשלכותיהן על סוגיות בנות זמננו, תוך זיהוי מוקדי אי-צדק מובנה, שחיקה ערכית ואזלת יד. התנסות מעמיקה זו, אנו מאמינים, מבהירה את דרך הפעולה הנדרשת מאתנו לנטילת תפקידנו כהורים בקהילה אחראית בתוך חברה השואפת לצדק חברתי.

מנהגי חגים הם אחד הביטויים העיקרים של החיבור למסורת ולמשפחה. כל מי שגדל בבית מסורתי יכול לתאר בצבעים חיים את המנהגים ההופכים כל חג לחוויה משמעותית. מבט ביקורתי על אודות שימור מנהגי החגים במרחב הציבורי מגלה את ההתאמה לתהליכים נוספים של הדרה וריבוד מעמדי בחברה הישראלית. במנהג, ככלי לחיזוק המרחב הפרטי ולשינוי המרחב הציבורי, ניתן לראות גם דרך לתיקון.

מנהג מתקיים מכוחה של מסורת העוברת במסגרת התורה שבעל פה. לכן את הערכים שהוא מייצג יש לחפש במשולב הן במסורות משפחתיות הן במקורות כתובים. מתוך גילוי הערכים ניתן לשלבם במרקם החיים - בהתפתחות האישית ובחזון המשפחתי. מסע חיפוש ויישום זה הוא לבה של החוברת שלפנינו. ההבדלים בין המרחבים שבהם מתקיימים המנהגים, בין זיקותיהם להלכה ובין הקהילות הנוהגות אותם כמובן אינם פוגעים בדרך הלימוד. אדרבא יש בהם כדי לחזקה.

תודה רבה לכל השותפים ביצירה:

לחברים ב'ממזרח שמש', שסייעו בבחירת המנהגים והמקורות, בהגדרת המטרות, בחיבור ללומדים ובהתוויית הדרך הייחודית.

לרשת 'מורשה' העוסקת בחינוך יהודי בבתי-ספר ממלכתיים וממלכתיים-דתיים, ומתאימה את מערכי השיעורים להשתלמויות מורים, מפגשי הורים ושיעורים בכיתות.

ל'קרן אבי חי' ול'כל ישראל חברים' המאפשרים את קיומה של התוכנית ואת פיתוח חומרי הלימוד המיוחדים לה.

לרב מרדכי אנג'ל מייסד ומנהל אידיאות - המרכז לאידיאות ואידיאלים יהודיים.

חיה נאמן

הקדמה

החוברת כוללת שבעה שיעורים, לכל חג מוקדש שיעור אחד. משך הלימוד של כל שיעור הוא כשעתיים וחצי. תכנון הזמן הפנימי משתנה בהתאם לתכנים ולמבנה.

הקבוצות אליהן מיועדים השיעורים הן בנות 10 - 18 משתתפים.

סגנון הכתיבה מיועד להעניק לקורא חוויה אותנטית של השיעור כאילו הוא משתתף בו בזמן הקריאה. לכן הפניה למשתתפים היא בגוף ראשון ושני (ולא בגוף שלישי), וההערות למנחה באות בנפרד בסוף כל יחידה בתוך השיעור.

תבנית השיעורים בכל החוברת היא זהה, לכל שיעור עמוד מקדים וכותרות - משנה קבועות.

עמוד מקדים

מטרתו לתת תמונה כוללת לפני הכניסה למהלך השיעור. העמוד כולל את המרכיבים האלה:

- א. **מטרות השיעור** - מנוסחות בתמציתיות.
- ב. **רציונל** - מציג את התפיסה הכוללת של השיעור ואת השאלה שבמרכזו.
- ג. **מבנה השיעור** - השלבים הכלולים בשיעור. בכל שלב מצוינים הנושא, המתודה המרכזית ומשך הזמן המומלץ לכל שלב ושלב.

מהלך השיעור

כל שיעור מחולק, כאמור, למספר שלבים לכל שלב כותרות - משנה קבועות, על פי הפירוט הבא:

חומרים	פירוט של עזרים לשיעור כמו דפי לימוד, כלי כתיבה, אביזרים ועוד.
זמנים	הערכת משך הזמן של השלב. התאמת השיעור לקבוצה ולמנחה עשויה לשנות את אורכו של כל שלב. עם זאת חשוב להיות נאמן ככל האפשר לחלקו היחסי של השלב בתוך השיעור. לדוגמה, אם חלק מסוים קיבל רבע מהזמן של השיעור כולו, צריך להשתדל לא לחרוג מכך יתר על המידה, תוך התחשבות בצורכי הקבוצה ובשיעור עצמו.
פתיחה	פתיחה לשיעור כולו ולשלב הראשון של השיעור. לרוב מטרתה היא ליצור חיבור רגשי בין המשתתפים לבין נושא השיעור. המתודה של הפתיחה משתנה משיעור לשיעור.
טקסטים	כדי להתאים את הטקסטים ללומדים, היה צורך לקצר כל טקסט ולתרגמו. הקיצור נעשה על ידי חיתוך קטעים מתוך הטקסט הארוך ולא על ידי עריכה מחדש, והתרגום נעשה בדרך כלל על בסיס התלמוד בהוצאת שטיינזלץ. מומלץ למנחה לעיין עיון מוקדם בטקסט המלא, כדי לחשוף את ההקשר ואת המשמעויות והרבדים הנוספים, החשובים לשיעור. בקבוצות שבהן הדבר הוא בר-יישום, מומלץ לקרוא את הטקסט בארמית כדי לשמוע את הניגון של הטקסט ובכך להעניק לתוכן ממד נוסף.
שאלות והנחיות לקבוצה	ניסוח השאלות וההנחיות לקבוצה משמעותי מאוד לתהליך שהן אמורות ליצור ולכן יש להתייחס אליו בכובד ראש. אם מחליטים לנסח אחרת בזמן השיעור, יש להיות מודעים לשינוי שעשוי להיווצר בתהליך.
למנחה	בין היחידות השונות של השיעור משולבים הסברים למנחה, המיועדים להוסיף לו ידע, להסביר את המקורות ולכוון אותו בהנחיית הלימוד. עם זאת, אפשר להוביל את הלימוד למקומות נוספים מעניינים הקשורים לתכנית ולצורכי הלומדים.
דפים ללומדים	בחלק השני של החוברת מצורפים הדפים ללומדים עם הטקסטים הנלמדים. בדפים המיועדים ללימוד בחברותא מצורפות השאלות המנחות את הלימוד.

תוכנית השיעורים

סדרת השיעורים פותחת בחג החנוכה כדי להתאים לקבוצות לימוד בבתי מדרש בכלל ולתוכנית קמ"ח בפרט, המתחילות ללמוד לאחר חגי תשרי. שיעור חנוכה הוא מעין שיעור מבוא, ובו מוצגת התשתית לשאר השיעורים.

1. נר איש וביתו – חנוכה

שימור המסורת ככלי לחיזוק המעמד החברתי ותפקיד המשפחה. שני מסרים אלה נלמדים ממנהגי חנוכה ומשמשים כאבני יסוד לתוכנית כולה.

2. עני חייב בהנאה – ט"ו בשבט

מנהג אכילת פירות בט"ו בשבט מוביל להגדרת האכילה וההנאה כערך. בעזרת חיבור למצוות הקשורות לט"ו בשבט נחזק את האחריות לעני.

3. מיד ליד – פורים

דרך ייחודית שמציע מנהג הנתינה מיד ליד בפורים, תוך חיבור למנהיגותה של אסתר במגילה, מחזקים דרכים להובלת שינוי חברתי.

4. גלגל חוזר בעולם – פסח

המנהג הייחודי ליהודי צפון אפריקה, סיבוב קערת הפסח מעל ראשי המסובים בזמן אמירת 'הא לחמא עניא', מזמין בירור משמעויות חינוכיות של הלימוד ושל הצדקה.

5. הילולה לבר יוחאי – ל"ג לעומר

רבי שמעון בר יוחאי וההילולה לכבודו מזמנים דיון על הדרה חברתית, הפנמה ויישומם של ערכים חדשים-ישנים כתהליך של תיקון.

6. חיבור – תיקון – חיבור – שבועות

מנהג תיקון ליל שבועות מחבר בין עולמות שונים. הערכים הנלמדים ממנו מיושמים בתהליך תיקון אישי וחברתי.

7. בין בקשת סליחה ומחילה – חגי תשרי

קשיים מובנים בתהליכי בקשת הסליחה והיכולת לסלוח לזולת נבחנים במרחב שבין הורים לילדים, לאור המנהג לבקש את סליחת ההורים בערב יום הכיפורים.

נר איש וביתו

חנוכה

מטרה

ביסוס מעמדה ותפקידה של המשפחה בהעברת המסורת לדורות הבאים, לאור הפערים הקיימים בין המרחב המשפחתי לבין המרחב הציבורי.

רציונל

כפתיח לסדרת שיעורי החגים מציג שיעור זה את המשפחה ותפקידה בהעברת המסורת. זהו המצע לתפיסת המנהג כמייצג ערכים משמעותיים.

השוואה בין מנהגי חנוכה הנהוגים היום בציבוריות הישראלית, לבין מנהגי חנוכה כפי שהתקיימו בקהילות השונות, מגלה שקיימת חפיפה קטנה מאד ביניהם. מעט מנהגים השתמרו, ורובם מקהילות אשכנז.

קריאה ביקורתית של תהליך שימור מנהגי החגים מובילה לעמידה על יחסי הכוחות בחברה הישראלית. בית הספר, כסוכן שינוי מרכזי, משמש ככלי רב-עצמה בידי קבוצות חזקות בהובלת ההתנהלות במרחב הציבורי. (לצדו, קיימים מוסדות נוספים במרחב הציבורי שהשפעתם רבה, ולא נעסוק בהם בשיעור זה). כאן נציע לחזק את המרחב הפרטי על ידי מתן תפקיד מכריע לבית ולמשפחה בשמירת המסורת ובהעברתה.

חיזוק הבית בהעברת המסורת יוצר מתח בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי. האסטרטגיות הקיימות בהובלת שינויים חברתיים בכלל ישימות גם בתחום זה. בחירה בכל אחת מהאסטרטגיות מזמנת התמודדויות שונות במעגל האישי, המשפחתי והקהילתי.

מבנה השיעור

1. מנהגי חנוכה - פתיחה 30 דקות
חשיפה למנהגי חנוכה בקהילות שונות בעבר ובהווה ובחינת הכוחות הפועלים בתהליך שימור המנהגים בחברה הישראלית.
2. שימור המנהג בבית - לימוד מונחה 40 דקות
ניצול הופעתו המצומצמת של סיפור חג החנוכה במשנה ובתלמוד לחיזוק מעמדו של הבית בשימור מנהגים בעזרת שו"ת של הרב משאש.

3. כיצד משמרים? - לימוד בחברותא 40 דקות
לימוד הביטויים המעשיים של מקומה של המשפחה בהעברת המסורת דרך פסיקתם של חכמי המזרח בהלכות חנוכה.
4. המרחב הפרטי והמרחב הציבורי - סדנא 40 דקות
התמודדות עם מתחים הנוצרים על רקע ההבדלים בין מנהגי הבית לבין מנהגים הנלמדים בבית הספר, והצעת אסטרטגיות להשפעה על המרחב הציבורי.

מהלך השיעור

1. מנהגי חנוכה – פתיחה

חומרים	זמן
כרטיסי מנהגים	30 דקות

פתיחה

בכל בית מתקיימים מנהגי חגים המעצימים את חוויות החג ומעמיקים אותה. במהלך שיעורי החגים נעסוק במנהגים אשר חלקם מוכרים ומקובלים בעדות רבות, וחלקם מקובלים בחלק מן העדות. בכל שיעור נתמקד במנהג אחד ונזהה את הערכים העומדים מאחוריו. ננסה לעגן במנהג זה את יישום הערכים הנלמדים במהלך השנה כולה.

בשיעור זה יילמד הנושא המרכזי של התוכנית כולה – חשיבותם של שימור המנהגים בבית ושל העברתם הלאה בתוך המשפחה.

שאלות והנחיות לקבוצה

✳ מפזרים את כרטיסי המנהגים במרכז. כל משתתף בוחר מנהג שמוצא חן בעיניו.

✳ כל אחד מציג את המנהג שבחר, ומסביר את בחירתו.

בלילות חנוכה, אחר ארוחת הערב, מתאספים הידידים באחד הבתים ומבלים בנעימים. המארח מגיש כיבוד, משוחחים על מאורעות היום ומספרים סיפורים במשך שעות. (כורדיסטאן)

אוספים ושומרים את שיירי השמן והפתילות של נרות החנוכה מכל שמונת הימים ושורפים אותם ביום השמיני. (כורדיסטאן)

מחלקים לעניים שמן להדלקת נרות חנוכה. (תורכיה)

נוהגים לאכול מאכלי חלב - זכר לנס שנעשה לאחר שהאכילה יהודית
את הולופרנס, משרי צבא יוון בחלב. (תורכיה)

האבא מדליק את הנר הנוסף של אותו היום ונותן לילדים מתחת לגיל
מצוה להדליק את הנרות האחרים. (תורכיה)

החנוכיה התלויה בפתח הבית מול המזוזה נשארת עד חג הפורים.
(תוניסיה)

לאחר הדלקת הנרות, הברכות, אמירת "הנרות הללו" ומזמור שיר חנוכה
הבית, נוהגים לקרוא את מגילת אנשיכוס. (תוניסיה)

ראש-חודש טבת נקרא "ראש-חודש של הבנות". יום זה נחשב לחג,
ובעלת הבית אופה עוגות דבש. נוהגים במשלוח מנות ובמתן מתנות
לבנות. בכל בית עורכים סעודה חגיגית לזכר מעשה הגבורה של יהודית.
(תוניסיה)

כל בני הבית מדליקים חנוכיה אחת בלבד ויוצאים ידי חובה מברכותיו
של האב. גם ילדים בוגרים אינם מדליקים בנפרד. אפילו נשוי שגר בבית
הוריו שומע את אביו, מברך ולאחר מכן מדליק בחדרו. (עיראק)

בערב ראש-חודש טבת נוהגים להדליק נר נשמה לעילוי נשמת רבי מאיר
בעל הנס. (עיראק)

ילדי תלמודי התורה מקבלים חוברת מיוחדת לחנוכה עם הברכה: "מנחה
שלוחה משאת וארוחה, להבחור הנעים נטע שעשועים הלא הוא... ה'
יחיהו ויזכהו, יזכה לתורה לחופה ולמעשים טובים בחיי אביו ואמו וכל
קרוביו". (עיראק)

נוהגים לחלוק כבוד לגבאי בית הכנסת בעליה ראשונה השמורה לכהנים
בדרך כלל ביום הראשון של חנוכה. (לוב)

אמהות שולחות ספנז' לבנותיהן הנשואות. משפחות רבות מביאות ספנז'
לזקנים בבית הכנסת ולתלמידים ומלמדיהם ב'חדר'. (לוב)

בחצרות האדמו"רים מתקיימת ההדלקה בשעה מאוחרת וברוב עם,
בשירה, זמרה, ריקודים ועריכת-שולחן. (חסידים)

שורפים את הפתילות מכל החג ביום השמיני לפנות ערב בחגיגה גדולה.
(חסידים)

אומרים שמונה פסוקים הקשורים באור ונר בזמן הוצאת ספר התורה
בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול ספנו' פעמים אחדות בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול "קוסקוס" עם בשר תרנגול (זכר) לכבוד החנוכה. (מרוקו)

ב-ב' בטבת או ב-ג' בו נוהגים להתענות "תענית דיבור". ביום זה יושבים
בבית הכנסת וקוראים שלוש פעמים את ספר תהילים. (מרוקו)

כל אחד מבני הבית, גם אם הוא עוד קטן, מדליק חנוכייה משלו ומברך
עליה. (אשכנז)

שרים ביחד את הפיוט "מעוז צור". (אשכנז)

משחקים במשחק הסביבון. כללי המשחק הם על-פי פירוש אותיות
הסביבון ביידיש (נ, ג, ה, פ). (אשכנז)

מדליקים את הנרות מחוץ לפתח הבית ומתקינים קופסה מיוחדת, סגורה
בדפנות זכוכית, כדי שהנרות ייראו מבחוץ, ולא יכבו ברוח מצויה.
(אשכנז)

מדליקים נרות בין תפילת מנחה לתפילת ערבית ולאחר מכן חוזרים
לתפילת ערבית לבית הכנסת. (תימן)

הנשים לובשות בגדים עטויים פעמונים ומחזיקות פעמונים בידיהן,
לאחר ההדלקה מנגנות בפעמונים. (תימן)

הנשים נוהגות לא לעשות מלאכה בזמן שהנרות דולקים. (כל העדות)

למנחה

התרגיל בפתיחת השיעור פורש בפני המשתתפים מנהגים רבים שנהגו בקהילות שונות בחנוכה, בעיקר כאלה הקשורים במרחב המשפחתי. המתודה מאפשרת לחשוף את המשתתפים למגוון רחב של מנהגים תוך למידה אקטיבית ומגוונת.

בתיאור המנהגים מופיעים מושגים שאולי אינם מוכרים למשתתפים (לדוגמא: "מזמור שיר חנוכה הבית" או ר"ח טבת שחל בתוך חנוכה). כדאי להסביר מושגים אלה בזמן המשחק.

בשונה מחגים אחרים, מנהגי חנוכה רבים קשורים בנשים. ייתכן שבעבר לא יצאו הילדים והגברים לחופשה בחנוכה, וכך נותר מרחב להתפתחותם של מנהגי נשים.

החשיפה למספר מנהגים גדול מרחיבה ומעמיקה את ההיכרות עם החג. מתוך כל אחד מן המנהגים אפשר היה לצאת לתהליך של חקירת הערכים המניעים אותו והשלכותיהם. בשלב זה של השיעור מטרתנו המרכזית היא הרחבת החשיפה למנהגים רבים, והעמדת הלומדים על כך שחלק גדול מהם אינו נוהג ואפילו אינו מוכר. לכן כדאי להימנע מניסיונות להסביר את המקור או הסיבה למנהג זה או אחר.

במשחק ראינו מנהגים רבים שאינם נוהגים היום. כדי להבליט את מספר המנהגים ששרדו בימינו, נקרא שורות אחדות מתוך אתר משרד החינוך באינטרנט, העוסק במתן מידע למורים, הורים ותלמידים על החגים:

בחנוכה יש מנהגים מיוחדים, המוסיפים לאווירתו: מטגנים סופגניות ולביבות בשמן כדי להזכיר את נס פך השמן; הילדים משחקים בסביבון; וכן מחלקים לילדים "דמי חנוכה" כדי להרגילם בנתינת צדקה.

www.knesset.gov.il/lexicon/heb/hanukkah.htm

שאלות והנחיות לקבוצה

* מה הופך מנהגים מסוימים של החג למוכרים יותר, ומנהגים אחרים לבלתי ידועים כמעט או בכלל?

למנחה

רוב המנהגים שאנחנו נוהגים היום בחנוכה הגיעו מארצות אשכנז כמו משחק הסביבון, דמי חנוכה והפיוט "מעוז צור ישועתי". מנהג הסופגניות היה מקובל גם בקהילות המזרח, בצורות ובשמות שונים (ספנז', ז'לבייה, פרסחה).

תהליך שימור המנהגים אינו תהליך מקרי. הוא מושפע מיחסי כוחות הנובעים ממעמד, ערכים ותרבות. הנרטיב הציוני חילוני שימר מנהגים התואמים את הערכים והזהות שרצה להנחיל לחברה בישראל. לקבוצות חזקות והגמוניות יכולת טובה יותר להגן על מנהגיהן ולשמרם. קיים מתאם בין הקבוצה שמנהגה זוכה להשתמר והופך למנהג המקובל, לבין כוחה של הקבוצה במרחב הציבורי. קבוצות מוחלשות תוכלנה אפוא להתעצם מחיזוק מנהגיהן והחדרתם למרחב הציבורי.

במושג 'המרחב הציבורי' מכנים את הפעילויות האנושיות הנעשות בציבור. הוגים שונים בתחומי הפילוסופיה ומדעי החברה ייחסו למושג זה משמעויות שונות ומגוונות. במרחב הציבורי מתרחש מפגש ושיח בין אנשים פרטיים שתכליתו החלפת דעות ביקורתיות וגיבוש דעת קהל על המתרחש בממשל, לצד תהליכים המתקיימים בין גופים מרכזיים המשפיעים על עיצוב החברה.

2. שימור המנהג בבית – לימוד מונחה

חומרים	זמן
דף מקורות	40 דקות

מיעוט המנהגים שהשתמרו מוביל אותנו לשאלות חשובות: מה החשיבות של שימור המנהגים? מה ההבדל בין תפקיד הבית לבין תפקיד בית הספר בנושא?
נקרא חלק מתוך שו"ת של הרב יוסף משאש. השו"ת עוסק במעמדו של חג החנוכה על רקע היעדר מקורות סמכות בספרות היהודית הקלאסית בעניינו.

תשובה על ספק אומץ, בנס פך השמן

ידיד יפה אף נעים, כליל המדעים, חכם לבב ואמיץ כח, בגש"ם ורוח, פלוני,
אלמוני, החפץ בעילום שמו, יהי ה' עמו.

חכם לב!

מכתב כבודו, הגיעני במועדו, ומפני משא התלאות, הנסתרות והנראות, לא יכולתי לטהר, את רעיוני מהר, להשיבו תשובה נצחת, שתהיה לכו משמחת, על שאלתו אשר שאל, על פך השמן הנגאל, מטומאת היונים אשר נכנסו בהיכל לפנים, ועל נס הברכה, אשר שלח בו אלוהי המערכה, כי דבר זה לא פורש, לא בש"ס ולא במדרש, וגם נוסח בימי מתתיה, אין זכירתו גלויה וגם לא נקבעה, במגילת אנטיוכוס הידועה, וגם יוסף הכהן בספרו, לא הזכירו, ובכך דעתו היקרה, התמימה והישרה, בזה הנס מפקפקת, וקרובה להיות אותו מרחקת, כי אינו אלא סיפור בעלמא, בפי כל האומה, והפצרת בי, להודיעך את אשר עם לבבי.

השואל תוהה היכן כתוב במקורותינו סיפור נס פך השמן. שאלתו עשויה לבטא ספק ביחס לנס החנוכה. בתנ"ך לא נכללת מגילת יהודה או מגילת מתתיהו, בדומה למגילת אסתר. המשנה והתלמוד אינם כוללים מסכת העוסקת בחג ובמצוותיו, בדומה למסכת מגילה העוסקת בפורים. את הידע שלנו על חנוכה אנו שואבים מספרים חיצוניים לספרות הקאנונית וממספר סוגיות במשנה ובתלמוד.

בחינת השנים, בהן נחתמו הספרים, מחזקת את השאלה על היעדרו של סיפור חנוכה מהתנ"ך, המשנה והתלמוד. ירושלים ובית המקדש נכבשו על ידי החשמונאים בשנת 164 לפני הספירה. התנ"ך נחתם על ידי אנשי כנסת הגדולה במאה החמישית לפני הספירה כ-300 שנה קודם, אך יש דעות שהוא נחתם בתקופת החשמונאים. המשנה נחתמה בשנת 220 לספירה, והתלמוד נחתם בשנת 640 לספירה, הרבה יותר מאוחר מתקופת החשמונאים. לא ניכנס להסברים השונים שניתנו להיעדרה המתמיה של מסכת מסודרת לחנוכה.

תשובה.

דע ידידי! שאם לא ידעתך ידיעה נאמנה, צרופה ונכונה, כי ירא אלוהים אתה, הייתי חותה עליך מחתה, מלאה גחלים לוחשות, ומלים כגידים קשות, על שמך ספק, אשר היה דופק, בנפשך התמימה, בדבר המקובל באומה, והוא יתד תקוע, במסמרים קבוע, בלב כל ישראל, אשר בכל גולת אריאל, האנשים והנשים, כולם קדושים, בו הוגים ומספרים, ומרבים עליו דברים, בלב תמים, כל שמונת הימים, ומודיעים אותם לבניהם ולבנותיהם, אף לקטנים היושבים על ברכיהם, בעוד שהנרות דולקות, בלהב קודש ופנים שוחקות, באשר הוא עת ביטול מלאכתם, הם וכל אשר אתם, ומעולם לא נראה ולא נשמע, אף בהמון הנטמע, העדר אמונה באלו הנסים, אשר הם מכונסים, תוך תוכו של לב כל ישראל, נחלת האל.

ואך עתה, והנה בעתה, כי כבודו, בהדרו והודו, כתב שהוא מסתפק, ולבו מפקפק, וקרוב שאמונתו יהיה טומן, מנס פך השמן, ומה ראוי על ככה, האם לא חמה שפוכה? במבול דברים, ושטף אמרים, קשים ומרים? ואך ידיעת, את טוהר לבך, וטוב המידות שבך, היא היתה לך למסתור ולמחסה, אשר מכל דבר רע על כבודך יכסה, וחלילה לך אחי הנכבד, להיות נאבד, מהאמונה הזו היקרה, הצרופה והטהורה, אף אם היה כדברך, וכדברי חבריך, כי אין זכר לזה הנס הנקדש, בשום ספר ישן וחדש, רק מאחר שהוא מסורת קדומה, בפי כל האומה, מחויב בו להאמין, ולא תשמאיל ולא תימין.

ועתה עשה כאפרכסת אונך, וקח עיניך, ודע וראה, ותהיה משתאה, אתה ורעך, הישובים לפניך, כי כולם בהעלם דבר, מכל המדובר, בש"ס ובמדרשים, מפי רבותינו הקדושים על זה הנס, הגבוה כנס.
הרב יוסף משאש, 'נר מצוה', מכון בני יששכר, ירושלים תש"ס (1999), עמ' ה-ו

הרב יוסף משאש

נולד בשנת תרנ"ב (1892) בעיר מכנאס מרוקו. שימש כרב העיר תלמאסן באלג'יר. כיהן כדיין בעיר מכנאס במרוקו והיה רבה הראשי של העיר חיפה. נפטר בשנת תשל"ד (1974) בישראל. חיבר 48 ספרים. ביניהם: 'שו"ת מים חיים' ו'אוצר המכתבים'. כתב פיוטים ואייר את ספריו.

דרכו הייחודית בפסיקת הלכה התבססה על מספר עקרונות: הנוהג הנוהג בימיו, התאמתה של ההלכה להתפתחות הטכנולוגית או החברתית, פסיקה לקולא מתוך החשש שפסיקה מחמירה תגרום לדחיקה אל מחוץ למחנה. לעתים קרובות הביאה דרכו בהלכה לכך שדעתו נותרה דעת יחיד.

'נר מצוה' - ספר העוסק בחנוכה. הרב משאש ראה צורך לכתוב חיבור זה כדי לקבץ במקום אחד את כל ענייני חנוכה.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מדוע הרב משאש מוכיח בצורה כזו את השואל?

* איזה תוקף מייחס הרב משאש למסורת העוברת מדור לדור ושייכת לכלל ישראל?

למנחה

הפונה אל הרב טוען שנס פך השמן אינו מופיע במדרש או בתלמוד, וייתכן שכל הסיפור אינו אלא המצאה בלבד. השאלה עוסקת במקור הסמכות לעצם קיומו של החג ונוגעת בשימור האמונה, התשובה יכולה לשרת אותנו גם לגבי שימור מנהג ומסורת. הרב בונה את תשובתו בשני חלקים: החלק הראשון, שהובא כאן, מתייחס לעצם השאלה. הרב מתנגד לערעור מעמדה של מסורת בעל פה כמקור לסמכות. חלקה השני, שאינו נמצא כאן, הוא תשובה הלכתית קלאסית הכוללת ציון מקורות בתלמוד ובספרים חיצוניים.

הרב משאש מציב את המסירה בעל פה במעמד שווה למסירה בכתב. את תפקידם של ההורים הוא רואה כבעל משמעות מכרעת, ובתנאי שהמסורת התקבלה בכל העם היהודי. במסגרת המשפחתית משמשים האבות והאמהות גשר של אהבה וקרבה לבניהם ובנותיהם. הם מספרים לצאצאיהם סיפור שעובר במשך דורות רבים. גשר זה הוא המאפשר להורים לשמור על סמכותם ותפקידם בהקשרים רחבים יותר.

שאלתו של האלמוני הפונה אל הרב עולה כבר בדברי התלמוד:

מה מברך?

מברך: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה".

והיכן ציוונו?

רב אויא אמר: מ"לא תסור" (דברים יז, יא).

רב נחמיה אמר: "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז).

תרגום תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כג, עמ' א

רב אויא טוען שהפסוק מספר דברים "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" מאפשר לחכמים לקבוע חגים שיקבלו מעמד דומה לציווי משמים. רב נחמיה טוען שהציווי האלוהי, השייך לעם כולו, מקופל במסורת העוברת בתוך המשפחה.

רב אויא רואה את היכולת לחדש מנהגים בתוך המרחב הציבורי, רב נחמיה מדגיש את המרחב המשפחתי. החיבור בין שתי הדעות בתלמוד יכול לאזן בין בית הספר לבין הבית בתהליך העברת המסורת. כיום המצב אינו מאוזן. בית הספר, כמייצג המערכת החינוכית, נוטל לעצמו את הסמכות לבנות מדרג של ערכים ומסורות והוא הפועל להנחלתו. התהליך יוצר קונפליקט בין בית הספר לבין הבית, שכן הערכים, המסורות והתרבות שקיבל הילד בביתו נמצאים בתחתית המדרג. תהליך זה יכול להביא לווייתור של הבית על ערכיו ומסורתו או ניכור של הילד מהבית ולהשפיע על מעגלים שונים של הילד בתוך בית הספר.

3. כיצד משמרים? – לימוד בחברותא

חומרים	זמן
דף מקורות	40 דקות

חג החנוכה הוא הזדמנות מצוינת להתחיל בחיזוק הכוח הקיים בבית ובמשפחה בשימור מנהגים והעברת מסורת בשל המשפחתיות המאפיינת את הדלקת נרות חנוכה.

תנו רבנן: מצנת חנוכה נר איש וביתו...

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כא, עמ' ב

מעיקר הדין די בהדלקת נר אחד בכל לילה. ונהגו כל ישראל להדר במצווה ולהדליק ביום הראשון נר אחד, וביום השני שני נרות, וכן הלאה, עד שביום השמיני מדליק שמונה נרות. ומנהג הספרדים ועדות המזרח, שאחד מבני הבית מדליק, וכל בני הבית יוצאים ידי חובה בהדלקתו, בין מרובים ובין מועטים, בין שנמצאים שם בשעת ההדלקה, ובין שאינם נמצאים.

הרב דוד יוסף, 'סידור יחווה דעת', מכון יחווה דעת, ירושלים תשנ"ה (2005), עמ' 502

הרב דוד יוסף

ראש כולל 'יחווה דעת' ורבה של שכונת הר נוף בירושלים, בנו של הרב עובדיה יוסף. למד בישיבת חברון בירושלים. ספריו העיקריים הם 'הלכה ברורה', עבודה מקיפה על ה'שלחן ערוך'.

שאלות והנחיות לקבוצה

- * האם הדלקת נר חנוכה היא חובת האיש או חובת הבית?
- * כמה חנוכיות מדליקים אצלכם בבית? מה הייחוד של חנוכייה לבית?

יש אומרים שבזמן הזה שמדליקים בתוך הבית אין צריך להיזהר להדליק קודם שתכלה רגל מן השוק, ומה טוב ליזהר גם בזמן הזה. וידליק כשבני הבית מקובצים

יחד, והוא פרסום הנס בזמננו, ולכן נראה שאם צריך להמתין עד שיתקבצו כל בני הבית, יכול להתעכב גם אחרי הזמן הנזכר למעלה.
הרב חיים דוד הלוי, 'מקור חיים', דפוס ארזי, תל אביב תשכ"ז-תשל"ד (1964-1974), כרך ד, פרק רכז, סעיף ט

הרב חיים דוד הלוי

נולד בשנת תרפ"ד (1924) בירושלים. רב, פוסק והוגה דעות תלמידו של הרב עוזיאל. כיהן כרב שכונה בירושלים. לאחר מכן כיהן כרבה של ראשון לציון, ומשנת 1973 כיהן כרבה של העיר תל אביב. נפטר בי"ב באדר תשנ"ח (1998). ספרו המוכר ביותר הוא 'מקור חיים השלם', הבנוי על פי ה'שלחן ערוך' ומסכם את ההלכות הספרדיות והאשכנזיות.

שאלות והנחיות לקבוצה

* איזו משמעות יש להמתנה לכל בני הבית דוקא בזמן הזה?

למנחה

בשלושת המקורות הנלמדים בחברותא מופיע ביטוי מעשי לערך, אותו ייצג הרב משאש בלימוד הקודם. כל אחד מן המקורות מצביע על היבט אחר.

המשפט הקצר מתוך התלמוד רואה את הדלקת הנרות כמקשרת בין האדם הפרטי לבין הבית שאליו הוא שייך. כבר במקור הראשון אנו עומדים על הקשר המהותי הקיים בין נרות חנוכה לבין המשפחה והבית.

הרב דוד יוסף יוצר היררכיה בין האדם לבין הבית. האדם הפרטי הוא חלק מן המשפחה, ונרות החנוכה יוצרים שיתוף בין כל בני הבית. לכן יש להדליק חנוכה אחת בלבד. כוחה המקשר של החנוכה חזק, עד כדי כך שהיא מחברת גם בין בני הבית שאינם נוכחים בפועל בעת הדלקתה. כדאי לציין שסידורו של הרב דוד יוסף הוא דוגמא לתופעה של סידורי תפילה שהפכו למקור ידע למנהגים רבים. תופעה זו יוצרת נגישות, אך עלולה גם ליצור היררכיה בין המנהגים המופיעים בסידור לבין אלה שאינם מופיעים בו.

הרב חיים דוד הלוי, שדבריו מופיעים במקור השלישי, ממיר את המרחב שבו מיושמת מטרת הדלקת נרות חנוכה, מהמרחב הציבורי למרחב המשפחתי. הרב מתאים בין ההלכה לבין התקופה, בה הוא חי, לא רק לשם חיזוקו של התא המשפחתי אלא גם כדי להפוך את ערכי הבית והמשפחה לערכים מרכזיים במרחב הציבורי, ובדרך זו להשפיע על ערכים ומבנים הקיימים בו.

טענתו של הרב חיים דוד הלוי היא שבזמננו עיקר פרסום הנס צריך להיעשות בתוך המשפחה, ורק לאחר מכן יש לפרסם את הנס במעגלים רחבים יותר. ניתן לפרש את דבריו באופן נרחב יותר. הרב חיים דוד הלוי היה רוצה להעמיד את הבית והמשפחה כערך מרכזי במרחב הציבורי.

במקורות משתקף מצב חברתי, שכן הם מחזקים חוליות רופפות בהווה. חיזוקה של החוליה המשפחתית מעידה על חולשת מעמדו של הבית בהעברת המסורת בימים אלה ועל הצורך בחיזוקו.

אפשר לראות את הבית כאמצעי לשימור המסורת, ואפשר גם לראות את המסורת כאמצעי לחיזוק הבית.

4. המרחב הפרטי והמרחב הציבורי – דיון קבוצתי

חומרים	זמן
	40 דקות

המקורות שנלמדו בחברותא מעמידים את הבית במקום מכריע בהעברת המסורת. הרב דוד יוסף מעניק למסורת את הכוח לשמור על הקשר עם בני הבית הנמצאים במרחק פיזי ואולי גם רגשי. הרב חיים דוד הלוי משנה את מוקד פרסום הנס, שהוא הערך המרכזי של חנוכה, מהמרחב הציבורי למרחב המשפחתי.

כאמור, חיזוק מעמדו של הבית יכול ליצור מתחים וניכור בין המרחב המשפחתי לבין המרחב הציבורי.

שאלות והנחיות לקבוצה

- * אלו מתחים נוצרים, כאשר מחזקים את מקומו של הבית בשימור מנהגים?
- * מהן הדרכים האפשריות להתמודדות עם מתחים אלה?

למנחה

השאלות באסיף מרחיבות את הדיון ומעבירות אותו מחג החנוכה לשנה כולה. בתחילת השיעור הבאנו טקסט מאתר הכנסת המזכיר את מנהגי חנוכה, שברובם הם מנהגי אשכנז. אין זה מקרה בודד. יש בו כדי לייצג את המרחב הציבורי בכלל, המעוצב באופן דומה גם בחגים אחרים וגם במעגל החיים.

חיזוק הבית וביסוס מנהגים בשונה מהמרחב הציבורי, עשויים, בין היתר, ליצור מתחים במרחב הבית-ספרי: קשיים בעיצוב הזהות העצמית, חוסר הזדהות עם בית הספר, שיתוף פעולה לקוי בין בית הספר להורים והצלחה נמוכה בלימודים.

האסטרטגיות ליצירת איזון בין המנהגים השונים המעצבים את המרחב הציבורי נעות בין שתי גישות:

א. צבירת כוח (פוליטי, חברתי, כלכלי) שיביא לשינוי. ובמקרה של בית ספר, הקמת ועד הורים חזק בעל עמדה ברורה יכולה להשפיע על תוכניות הלימודים בבית הספר.

ב. חיזוק המרחב הפרטי, כך שישפיע על מעגלים חברתיים מתרחבים. שימור חוויות המנהגים ומשמעותם בתוך הבית יחזק את הילד בבית הספר, ינכיח את מורשתו וישפיע על האחרים.

הבחירה בין שתי האסטרטגיות בזמן אמת תושפע מהמצבים הנוצרים ומהנפשות הפועלות.

חשוב להזכיר ששינוי מאזן היחסים בין הבית לבין בית הספר מורכב, והוא מלווה בלבטים וחששות. לכן יש להקצות מקום נרחב לחלק זה של הדיון, שבו יבטאו המשתתפים את עצמם ויעלו את מורכבותו של התהליך ואת מקומו האישי של כל אחד מהם בתוכו.

כאן ניתן לסגור את המעגל תוך חזרה אל חלקו הראשון של השיעור שעסק במנהגים נעלמים, ולאמץ שוב מנהגים שנשכחו, בין שהם נהוגים בעדה שאלה אנחנו משתייכים, ובין שהם נהוגים בעדות אחרות.

סיכום

במהלך השיעור בחנו שני נושאים הקשורים זה בזה והמתייחסים לתיקון חברתי: עמדנו על תפקידה של המשפחה בהעברת המסורת מדור לדור ובמתן התוקף למסורת. התייחסנו גם לשימור התרבות שאלה משתייך הבית למרות ההבדלים בינה לבין בית הספר. יישומה של תפיסה ביקורתית מחייב מודעות לקשיים שהיא יוצרת וחיזוקם של השותפים לדרך בהתמודדות עם קשיים אלה.

עני חייב בהנאה

ט"ו בשבט

מטרה

חיזוק האחריות החברתית מתוך הכללת העני בחיוב ליהנות מן העולם.

רציונל

ט"ו בשבט כראש השנה לאילן פותח את שנת המס החדשה במחזור חובת הפרשת המעשרות מהיבול השנתי. כדרכם של מנהגים, להוסיף נופך להלכה, התפתח, ברוב הקהילות, המנהג המקובל והמוכר של אכילה משותפת של פירות האילן וברכה משותפת עליהם.

בירור הערכים, עליהם נשען המנהג פותח חלון לחיבור בין הנאה לבין אחריות חברתית. ההנאה מתאפיינת לרוב כחומרית, והיא מתמקדת בפרט ובצרכיו. בשל כך אין היא מותירה מקום לדאגה לאחר ולחלש. הצבת ההנאה כדרך משמעותית לקרבת אלוהים, לצד תשתית ערכית של ענוה וצמצום תחושת הכוח מאפשרות את הרחבת מעגלי הנהנים.

כיצד מחברים בין האחריות לעני לבין ההנאה מן העולם? כיצד מחנכים לערכים אלה, וכיצד מעבירים מסורת זו גם לילדים? מנהג ט"ו בשבט מוכר פחות מציע בנוסף לבירור התיאורטי גם דרך ליישום.

מבנה השיעור

1. מפירות האילן והארץ - פיוט ולימוד 45 דקות
האזנה לפיוט המציג בפני הלומדים את המנהג וכן צורות שונות של קיום המנהג על מגוון משמעותיות, על פי רבי חיים פאלאג'י.
2. ההנאה מן העולם - לימוד בחברותא 40 דקות
בניית קומה נוספת להבנת המנהג מתוך לימוד דבריו של ה'בן איש חי', המחברים בין חיוב ההנאה מן העולם לבין האחריות לעני.
3. אכילה ויראה - לימוד מונחה 40 דקות
זיהוי ערכים ייחודיים במצוות מעשר שני הקשורה לט"ו בשבט, כבסיס להבנת הקשר.
4. "עניים... סביב שולחנו" - עבודה קבוצתית 25 דקות
יישום המהלך הרעיוני של השיעור בחיי היומיום בסעודת ט"ו בשבט הקרובה תוך אימוץ מנהג ישן חדש.

מהלך השיעור

1. מפירות האילן והארץ – פיוט ולימוד

חומרים	זמן
דיסק / חיבור לאינטרנט מערכת שמע / מחשב נייד דפי מקורות	45 דקות

את השיעור לט"ו בשבט נפתח בהקשבה לפיוט ממסורת יהודי מרוקו לט"ו בשבט.

יום זה מפינו

משה חלואה

מרוקו / המאה ה-19

יום זה מפינו אל ישבת
אפצקה בו שירים ורננות
גדול הוא לנו יום ט"ו בשבט
ראש השנה לאילנות

השנה הזאת חיש תעטר
אכל ושבע והותר
ובצל כנפך אסתר
אשר למנוחות שאננות

מפרות הארץ אבחרה
לברך עליהם במורא
להצילם האל מצרה
וגם מכל מיני פרענות

חטים ושעורים גם גפנים
תאנים זיתים ורמונים
יהיו דשנים רעננים
ומכל טוב יהיו מבנות

שבע הוד את העולם כלו
מטובך תמלא גבולו
ישבעו עניים ויאכלו
מגדים ופרי מע דנות

<http://www.piyut.org.il/textual/209.html>

הפיוט, ממסורת יהודי מרוקו, עוסק במנהג של אכילת פירות בט"ו בשבט. המשורר מבקש מהאל לברך את האילנות ואת עולם הצומח כולו ביום ראש השנה לאילנות. על פי הפיוט, פירות ט"ו בשבט הם פירות שבעת המינים. המשורר משתמש בפסוקים שונים הנאמרים בברכת המזון ובמקומות נוספים.

למנחה

מחלקים למשתתפים את מילות הפיוט ומשמיעים אותו בפתיחה ללא כל הקדמות. ההקשבה לפיוט יוצרת אווירה מתאימה לט"ו בשבט ולמנהג שנעסוק בו בשיעור.

הפיוט מיועד לפתיחה בלבד ולא ללימוד מעמיק, ולכן אין להרחיב עליו את הדיבור. אפשרו למוסיקה לדבר. בסוף הפיוט יבואו הצגת המנהג ותיאור קצר של הופעתו בפיוט.

מנהג אכילת פירות בט"ו בשבט מקובל בקהילות רבות. רבי חיים פאלאג' מתורכיה מתאר מנהג זה בספרו 'מועד לכל חי'.

ליל ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, נהגו רוב תפוצות ישראל לסדר בשלחן מכל פירות האילן ופירות הארץ מאשר תשיג ידו.

וכל אחד מברך על פרי אחד... קורין בספר "פרי עץ הדר" על הסדר לפי הפירות שיש לו, ויש שאינם נוהגים כלל לסדר הפירות, ויש נוהגים דוקא שבעה מיני פירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ועיין בספר "חמדת ימים".

ויש מקומות שאינן לומדים כי אם ט"ו שירים שבתהילים. ונוהגים שמלמדי תינוקות מלמדים את תלמידיהם כל ט"ו שירים, כדי שילמדו בשלחן אביהם ליל ט"ו בשבט.

רבי חיים פאלאג', 'מועד לכל חי', שאלוניקי תרכ"א (1861), סימן ל, סעיפים ז-ח

רבי חיים פאלאג'י

נולד בשנת תקמ"ח (1788) באיזמיר שבתורכיה. היה 'החכם באשי', השליט הרשמי בקהילה היהודית באימפריה העות'מאנית. התקבל כרב בעל מעמד וסמכות בקהילות היהודיות בכל רחבי האימפריה. נפטר בשנת תרכ"ח (1869).

לווייתו של הרב והאגדה שהתלוותה אליה ממחישות את גדולתו. את הרב ליווה לבית עולמו גדוד חיילים תורכים ונציגי שלטון רבים בלוויה ממלכתית. האגדה מספרת כי במשך כל זמן ההלוויה טפטף גשם קל על ההמון, ובשעת סתימת הגולל על הקבר נשבה רוח חזקה אשר כיבתה באחת את כל הנרות. באותה השעה, בארץ ישראל, בעיר צפת ראו כמה תלמידי חכמים בחלום, כי נפטר תלמיד חכם גדול, וכי עליהם לחלוק לו כבוד אחרון. עד היום שומרים מוסלמים על קברו.

כתב כ-80 ספרים העוסקים בתנ"ך, בתלמוד, בדרשות, בהלכה ובקבלה.

בתחילת דבריו מתאר חכם פאלאג'י את המנהג הכללי של אכילת פירות בט"ו בשבט ברוב תפוצות ישראל. בהמשך מפרט הרב צורות שונות של קיום המנהג:

1. כל משתתף בסעודה מברך על פרי אחד.
2. עריכת סדר מובנה על פי ספר 'פרי עץ הדר'.
3. אכילה מפירות שבעת המינים.
4. לימוד 15 פרקי 'שיר המעלות' בתלמודי התורה ושיתוף בני הבית במזמורים אלה בזמן אכילת הפירות בליל ט"ו בשבט.

שאלות והנחיות לקבוצה

- * כיצד נוהגים בט"ו בשבט בביתכם?
- * אילו ערכים באים לידי ביטוי בכל אחת מהצורות שבהן מתקיים המנהג?

למנחה

דבריו של חכם פאלאג' מתורכיה לצד פיוט שנכתב במרוקו מבטאים את התפשטותו של המנהג בקהילות המזרח.

המנהג מופיע בספר 'מועד לכל חי', העוסק במנהגים לפי חודשי השנה. לעתים קרובות מציין חכם פאלאג' צורות שונות לקיומו של מנהג, בלא שהוא מכריע באיזו מהן ראוי לנהוג.

אפשר לציין ערכים שונים שהביאו להתפתחות הצורות השונות המופיעות בטקסט לקיום המנהג:

א. שיתוף - כל אחד מן המשתתפים מבקש לשתף את כל הנוכחים, כאשר הוא מברך על אחד הפירות. ערך זה חוזר במנהגים רבים. כאשר כל אחד מברך ברכת 'בורא פרי העץ' בקול ומדגיש את ייחודיותו בהוספת ברכה מתאימה לפרי שלו, שאינה קיימת במערך הברכות המחייב לפני אכילת כל פרי, מודגשת השיתופיות.

ב. מיסוד ט"ו בשבט כמועד - נוסח קבוע מתוך הספר 'פרי עץ חיים' (ספר קטן שהודפס בשאלוניקי בשנת 1753, ובו סדר ט"ו בשבט מתוך הספר 'חמדת ימים') נותן תוקף לט"ו בשבט כמועד הנשען על סמכותו של טקסט.

ג. ארץ ישראל - אכילת פירות משבעת המינים מבטאת את הכמיהה לארץ ישראל ולגאולה.

ד. חינוך - לימוד הפרקים מספר תהלים משקף ערכים שונים מתחום החינוך. חמישה עשר פרקים אלה הם שירי המעלות המוכרים מספר תהלים, שבהם באים בעיקר תודה ושבח. לימודם בט"ו בשבט מדגיש את ההודיה על הטוב ומתכונת הלימוד מאפשרת שיתוף הילדים בסעודה.

הבקשה המופנית למשתתפים לספר על מנהגי הבית, יוצרת את החיבור האישי של כל אחד מחברי הקבוצה לטקסט, למנהגים השונים ולערכים שעליהם הם נשענים. החיבור בין המקום האישי לבין הדיון בערכים של מנהגי אכילת פירות יוצר מרחב, בו יוכלו המשתתפים לבחור את הערכים שידיגשו מתוך מנהגי החג בביתם.

2. ליהנות מן העולם - לימוד בחברותא

חומרים	זמן
דפי מקורות	40 דקות

בדבריו של חכם פאלאג' ראינו צורות שונות לקיום מנהג אכילת פירות בט"ו בשבט, אך לא עמדנו על הערך העומד מאחורי המנהג בכללו.

קניית פרי חדש ממחישה את הצורך המתמיד בהתחדשות ואת ההנאה הכרוכה בכך. רבי אלעזר מרחיב את מעגל ההנאה בעזרת יצירת מצבים, בהם יוכל ליהנות, ודרך הצבת החדש כמטרה מרכזית להנאה.

ה'בן איש חי' מוסיף משפט אחד המעביר את המוקד מהאני הפרטי לזירה החברתית. הכנסת העני למעגל המחויבים בהנאה מרחיבה את דברי הירושלמי בשלושה רבדים: א. גם העני חייב בהנאה ב. העני הוא חלק מהמעגל החברתי. ג. הפרט והחברה אחראים לכך שהעני יוכל ליהנות מן העולם. מצוות צדקה נתפסת כמיועדת לקיום היומיומי של העני. דבריו של ה'בן איש חי' מרחיבים את אחריות החברה והפרט גם לעבר צרכיו הרגשיים והרוחניים של העני.

3. אכילה ויראה – לימוד מונחה

חומרים	זמן
דפי מקורות	40 דקות

מה'בן איש חי' למדנו שקיימת חובה ליהנות מן העולם, ולצדה קיימת גם אחריות כלפי העני, כך שיוכל אף הוא לקיים חובה זו. ננסה לבחון כיצד מיושמים שני הערכים האלה בט"ו בשבט.

מערכת המיסים היהודית בנויה ממכלול של תרומות ומעשרות המופרשים מן היבול וניתנים לעניים, ללוויים ולכהנים. ט"ו בשבט, כראש השנה לאילן, מציין את תחילת השנה לעניין השינויים החלים בסוג התרומות שיש להפריש מן היבול. מעשר שני שייך למערכת זו, אך הוא שונה מיתר התרומות והמעשרות בכך שאין הוא ניתן לצד שלישי, אלא נשאר בידי הבעלים, המותר בהנאה ממנו בתנאים מסוימים. שני הפסוקים הבאים מספר דברים מתייחסים למעשר שני:

עֲשֹׂר תַעֲשֹׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֶרַעַה הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה: וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ
בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם מַעֲשֵׂר דִּגְגָנְךָ תִּירְשָׁךָ וְיִצְהָרְךָ וּבְכֹרֶת בְּקָרְךָ
וְצֹאנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים:

דברים, יד, כב-כג

שאלות והנחיות לקבוצה

* מהי המטרה של מצוות מעשר שני?

למנחה

מעשר שני - בשנה הראשונה, השנייה, הרביעית והחמישית למניין מחזור השמיטה צריך החקלאי להפריש מעשר שני בנוסף על המעשר הראשון. מעשר שני הינו מעשר מיוחד שאינו ניתן לזולת. על החקלאי לאכול את המעשר השני בקדושה ובטהרה בירושלים. אם חושש החקלאי שהיבול ייהרס, עד שיגיע לירושלים, הוא רשאי להמיר את היבול בכסף (בתהליך הנקרא 'פדיון'). להביא עמו את הכסף הזה לירושלים ושם יקנה בכסף מאכל או משקה בלבד, אותם יאכל תוך שהוא שומר על 'קדושת המעשר'

ויקיפדיה

מטרתה של מצוות מעשר עני, על פי פסוק כג, היא יראת ה'. ההיבטים השונים של יראת ה' לא יידונו כאן. בשיעור זה נתייחס ליראת ה' כמסמלת קרבה לאלוהים, כפי שהיא מתפרשת אצל כל אחד מן המשתתפים.

רבי משה אלשיך, שחי במאה ה-16 בצפת, מתייחס בפירושו לתורה למטרתה של מצוות מעשר שני.

כי הנה אומרו 'למען תלמד ליראה' יקשה, כי אין מהאכילה ושתיה ושמחה יתירה ללמד ליראה.

ואילו אמר: "לעבוד" היינו אומרים שעל ידי התעכבם בירושלים רוב השנה לאכול מעשר שני יהיו פנויים ממלאכת בתיכם ויעסקו בתורה. אך אומרו "למען תלמד ליראה" - הוא בלתי מתישב.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מדוע נראה שאכילה, שתייה ושמחה יתירה עומדים בסתירה ליראת ה'?

ואפשר, כי האלוהים עשה שייראו מלפניו, לבל יבעטו ברוב טובה, ויִרְאָה בעיניהם כי כוחם ועוצם ידם עשה להם את החיל ההוא' ויִמְנְעוּ מליראה את ה'. על כן מה עשה הקדוש ברוך הוא? ציוה אותם, יוליכו עמהם מעשר מכל אשר להם, לפני ה', כאילו נותנים מנת המלך. וכן המעשר ההוא קודש לה', ומשולחן גבוה הם אוכלים כנודע. שאינו נחשב להם כממון עצמם.

פירוש רבי משה אלשיך, 'תורת משה', לדברים יד, כג, דפוס דניאל זניטי, ויניציה ש"ס (1600)

שאלות והנחיות לקבוצה

* אילו ערכים מאפשרים לרב משה אלשיך ליישב את הסתירה?

* איזו אחריות מפתחת הידיעה שהמזון שאתה אוכל אינו שלך?

רבי משה אלשיך

דרשן ושד"ר, נולד בשנת רס"ח (1508) בשאלוניקי, בשנת רצ"ה (1535) עלה לארץ ישראל וחי בצפת. היה תלמידו של רבי יוסף קארו, נשלח לתורכיה לגייס כספים למען הקהילה בצפת, נפטר בשנת ש"ס (1600). נהג לשאת את דרשותיו בבית הכנסת בצפת, שקובצו בדפוס בספר 'תורת משה'.

למנחה

אכילה ושתייה נראים כעומדים בסתירה ליראת ה' או לקרבת אלוהים בכלל, אם מניחים כי קיימת הפרדה בין גוף לבין נפש ורוח, שהרי האוכל נועד לתחזוקת הגוף, ואילו קרבת ה' היא מעלה רוחנית.

שני ערכים מנחים את רבי משה אלשיך בתשובתו - קדושה וענווה. המקום שבו נאכל מעשר שני ותנאי אכילתו הופכים אותו לאכילה משולחננו של מלך. כך מתממשת באכילה זו הקדושה. הענווה מתאפשרת מתוך צמצומה של תחושת השליטה, עם הפקעת הבעלות על הפירות. שני הערכים האלה מחברים בין הגוף לרוח, הנראים לכאורה כמנוגדים זה לזה. ט"ו בשבט נראה במבט ראשוני כנקודת מעבר הלכתית בלבד, אך מה שעומד מאחורי מעשר שני, עשוי להטעין משמעויות ערכיות על יום זה.

בקהילות רבות במזרח באה שמחה של מצווה לידי ביטוי באכילה ושתייה מרובים. לעתים קרובות נשמעת ביקורת על תרבות זו, כאילו היא מתמקדת בחומר וזונחת את הרוח. רבי משה אלשיך מסביר כיצד תרבות זו מבטאת קרבה לאלוהים. ביטויים לתרבות זו, היוצרת קשר הדוק בין גוף ורוח, אנו מוצאים גם בפיוט וגם במנהג.

מעשר שני מסייע בפיתוח התודעה שהבעלות על הרכוש אינה של מי שמחזיק בו. בכך יש בו כדי לחזק את אחריותם של היחיד והחברה כלפי העני. צמצום תחושת הבעלות, כפי שמבטא אותה רבי משה אלשיך במצוות מעשר שני בט"ו בשבט, לצד חיוב העני באכילת פרי חדש על ידי ה'בן איש חי', מרחיבים את מעגלי האחריות לעני מהדאגה לשרידתו החומרית עד כדי התעלות רוחנית וקרבה לבורא.

4. "עניים... סביב שולחנו" - עבודה קבוצתית

חומרים	זמן
דפי מקורות	25 דקות

לקראת סוף החלק העוסק בחודש שבט בספר 'מועד לכל חי' מביא חכם פאלאג' מנהג זה:

כשחל ט"ו בשבט ליל שני, מה טוב למי שחננו ה' בעושר,
שיעשה חילוק לתלמידי חכמים וצנועים ביום י"ד בשבט,
לפחות כשחל במוצאי שבת.
מפני שיצאו משבת, ואין להם כלום כדי לקנות פירותיהם.
ועוללים שאלו ואין ידם משגת לקנות,
ויש להם צער יותר משאר שנים.
ואשרי אדם שיש לו עניים ותלמידי חכמים סביב שולחנו בלילה הזאת,
ויהיה ברכת ה' בכל אשר לו, ויזכה לשנים רבות נעימות וטובות אמן...
רבי חיים פאלאג'י, 'מועד לכל חי', שאלוניקי תרכ"א (1861), סימן ל', סעיף י, עמ' 393-394

שאלות והנחיות לקבוצה

* מה מחדש מנהג זה?

למנחה

חכם פלאג'י מתייחס בכתיבתו לט"ו בשבט שחל בליל שני (כלומר ביום ראשון בלילה), מכיוון
שלפחות סיום השבת לא נשאר בידי העניים במה לקנות פירות לט"ו בשבט וקשה יותר לקיים
את המנהג.

דבריו של חכם פאלאג'י מעגנים את הרעיון המרכזי של השיעור במנהג, המציע דרך מעשית
למימוש הערך של הכנסת העני למעגל החיוביים בהנאה.

מנהגו של חכם פאלאג'י לצד החיוב של ה'בן איש חי' עומדים על הציר העובר בין צדקה לצדק
חברתי. ערך השוויון הכולל גם את העני בחובה ליהנות מן העולם, מבטא את השאיפה לצדק
חברתי. הצדקה היא כלי מרכזי למימושו של רצון זה. חכם פאלאג'י מציין שתי דרכים לתת
צדקה: חלוקה של כסף או אוכל והזמנה לשולחן הסעודה. הדרך הראשונה עונה על הצרכים
הראשוניים של העני, ואילו הדרך השנייה מכניסה את העני לתוך הבית והלב.

סיכום

הגדרת ההנאה כערך העומד בפני עצמו והחיבור בינו לבין צדקה וצדק מאפשרים עמדה חדשה
כלפי העני; מאדם העומד בפתח הוא הופך לאדם שייך ומחובר, הנמצא בתוך המעגל החברתי.
מנהג זה, המתקיים בתוך הבית ובמחיצת בני המשפחה, המזמן חוויה של שותפות ופחות כללים
הלכתיים מחייבים, משמש ככלי בעל כוח להעברת המסר.

צדקה מיד ליד

פורים

מטרה

הצבת עקרונות של צדקה, חברות וחיבור בדרך לעשיית צדק. עקרונות אלה נלמדים מהמנהג לתת מתנות לאביונים מיד ליד בפורים.

רציונל

פורים מתאפיין במספר מצוות ייחודיות. לכל מצווה מתלווים מנהגים שונים, שהתפתחו בקהילות השונות לאורך השנים, והם משפיעים על אופן קיומה של המצווה. בשיעור זה נבחן מנהג המעצב את קיומה של מצוות מתנות לאביונים. ידוע כי בכל השנה דרגתה של צדקה הניתנת ללא חשיפת זהותו של הנותן, גבוהה יותר. בניגוד לכך, בפורים המצווה המשובחת היא הניתנה מידו של הנותן ליד המקבל.

העוסקים בתהליכים של שינוי חברתי תוהים לעתים קרובות כיצד לפעול בדרכים נכונות בקרב אוכלוסיות החיות בעוני, כך שלא תתקבע תופעת העוני. החקירה אחר מקורותיו של המנהג עשויה לתרום להתמודדות עם דילמה זו.

החיבור בין ערכים שונים הנזכרים במגילת אסתר: משלוח מנות, מתנות לאביונים והתכנסות הציבור למנוע את ההשמדה, מאפשר להצביע על דרכים במעורבות קהילתית משמעותית ובהנהגה הנשענת על תמיכה ציבורית נרחבת.

מבנה השיעור

1. פנים אל פנים - תרגיל פתיחה
30 דקות
תרגילים המחזקים שיתוף פעולה ומתן אמון בזולת כפתיחה לנושאים שבהם עוסק השיעור.
2. מיד ליד - לימוד מונחה
40 דקות
לימוד העיקרון העומד מאחורי מתן צדקה בסתר ובירור מדוע אין הוא מתקיים בפורים.
3. צדקה של נשים - לימוד בחברותא
40 דקות
דרכה של אשת מר עוקבא בעשיית צדקה, המתווה את הדרך למעורבות קהילתית.
4. אביונים כרעים - לימוד ויישום
40 דקות
הצבת אבן דרך בהנהגת שינוי חברתי מתוך מעשיה של אסתר והפרשנות שנותן רבי שלמה אלקבץ.

מהלך השיעור

1. פנים אל פנים – תרגיל פתיחה

חומרים	זמן
פתקי משימה ממתקים מטפחות לקשירת העיניים	30 דקות

השיעור עוסק בפורים. נתחיל בכמה משחקים לחימום האווירה הפורימית.

שאלות והנחיות לקבוצה

* נזיז את הכסאות והשולחנות לצד ונתחלק לשתי קבוצות.

א. קבוצה אחת מקבלת פתק, ועליו המשימה: "עליכם לסדר את כל הכיסאות בחדר במעגל". הקבוצה השנייה מקבלת פתק ועליו המשימה: "עליכם לסדר את כל הכיסאות שבחדר בשורה ישרה". כל קבוצה אינה יודעת מהי המשימה שקיבלה הקבוצה האחרת.

ב. קבוצה אחת עומדת במעגל צפוף. הקבוצה השנייה עומדת בתוך המעגל. חברי המעגל הפנימי צריכים לנסות לפרוץ החוצה, ואילו חברי המעגל החיצוני צריכים למנוע זאת. (אפשר לשחק פעמיים ולהחליף את תפקידי הקבוצות).

ג. בוחרים זוג משתתפים מכל קבוצה. במרחק שני מטרים מכל זוג מניחים ממתק. אחד מבני הזוג קושר את עיניו. בין הממתק לבין הזוג מניחים מכשולים: כיסאות הפוכים, נעליים, תיקים וכו'. בעזרת מילים יכולים בני הזוג פקוח העיניים את העיוור אל הממתק.

ד. משחק זהה למשחק השלישי, אך הפעם כל אחד מבני הזוג הוא מהקבוצה היריבה.

ה. אפשרות חלופית למשחקים השלישי והרביעי: כל קבוצה מתחלקת לזוגות, של עיוורים ומדריכים. בחדר מפוזרים ממתקים ומכשולים רבים. המדריך מוביל את העיוור לאחד הממתקים. תוך כדי המשחק, יחליף המנחה בין המדריכים, כך שכל אחד מהעיוורים לא ידע מיהו המדריך שלו.

שאלות והנחיות לקבוצה

חוזרים לישיבה במליאה.

* מה הרגשתם בזמן המשחקים?

למנחה

לרגל פורים מתחיל השיעור במשחקים שיש בהם שחרור וקצת צחוק.

המשחקים אמורים לפתח גיבוש קבוצתי ואמון. בשני המשחקים הראשונים מתקיימת עבודת צוות בכל אחת מהקבוצות. במשחקים האחרים נוכחת חוויה של חוסר וודאות ונדרש בהם אמון בזולת. כל אחד מהמשחקים מדגיש היבט ייחודי ברגשות אלה, ולכן כדאי לשחק בכולם.

הרגשות והערכים העולים מהמשחקים הם הכנה לשיעור. לימוד המקורות מקבל מימד שונה, לאחר שהמשתתפים חוו במהלך המשחקים עבודה בצוות להשגת מטרה משותפת, התמודדות עם קבוצה אחרת, חוסר וודאות, צורך בתמיכה, חוסר שליטה, נכונות לתת אמון, תמיכה בחסר ישע ועוד.

חשוב להיות רגישים במהלך המשחקים לחברים בקבוצה המקפידים שלא לנגוע בבני המין השני.

השאלה העולה בעקבות המשחקים מרכזת את הקשב לקראת הלימוד. היא מנוסחת בצורה פתוחה כדי לאפשר שיתוף בחוויות ובמגוון רגשות שהופיעו במשחק ובעקבותיו. כדאי לכוון את השיח בעקבות השאלה לנושאים שהשיעור יעסוק בהם: המאבק כחלק מקבוצה, שיתוף פעולה, תלות באחר, אמון באדם אחר - חבר, זר או יריב.

2. מיד ליד – לימוד מונחה

זמן	חומרים
40 דקות	דפי מקורות

מעבר למצוות הצדקה החלה מן התורה בכל ימות השנה, בפורים נוספת מצווה ייחודית של מתנות לאביונים. מדוע בפורים נדרש יחס מיוחד לעני?

לפי הרמב"ם, יש חשיבות עליונה לדרך שבה נותנים צדקה, ולא רק לנתינה עצמה:

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שפך ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות... פחות מזה הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה... פחות מזה שידע הנותן למי יתן, ולא ידע העני ממי לקח, כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר ומשליכין המעות בפתחי העניים... פחות מזה שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן... רמב"ם, משנה תורה, הלכות מתנות עניים, פרק י', הלכות ז-י

הרמב"ם - רבי משה בן מימון

נולד בקורדובה בספרד בשנת תתצ"ח (1138), נדד עם משפחתו למרוקו, לאחר מכן עלה לארץ ישראל ולבסוף השתקע במצרים, נפטר במצרים בשנת תתקס"ה (1204) ונקבר בעיר טבריה. הרמב"ם היה מגדולי הפוסקים בכל הדורות, מחשובי הפילוסופים בימי הביניים, איש אשכולות, מדען, רופא, חוקר ומנהיג. ספריו המרכזיים: 'פירוש למשנה', 'משנה תורה' (הקרוי גם 'היד החזקה') ו'מורה נבוכים'.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מדוע צדקה בסתר נמצאת בדרגה גבוהה יותר?

רבי אליהו הכהן, טוען שיש הבדל יסודי בין הדרך שבה יש לתת צדקה כל ימות השנה, לבין הדרך שבה יש לתת מתנות לאביונים בפורים:

...ועל דרך פשט נראה לתת טעם לשבח, למה בשאר ימות השנה נותנה לארנקי של צדקה, ובפורים יתן לעני מיד ליד?

שיש לומר מה שנותנה לארנקי של צדקה, כדי שלא יתבייש העני.

ובפורים, שכולם מקבלים זה מזה, עניים ועשירים, דכתיב "ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר, ט, כב), אם כן אינו מגיע פיוש לעני המקבל, לפי שמתחזק העני באמרו: גם הנותן לי מקבל מתנה מחברו. לכן יתן הצדקה בפורים מיד ליד לקיים מצות צדקה בעצמו, דמצוה בו יותר מבשלוחו, שהם גבאי צדקה.

רבי אליהו הכהן, 'מעיל צדקה', דפוס יונה אשכנזי ודוד חזן, איזמיר תצ"א (1731), חלק ב, סימן א, סימן רכ

רבי אליהו הכהן

חי בסוף המאה ה-17 תחילת המאה ה-18, באיזמיר שבתורכיה, היה מגדולי הדרשנים ובעלי המוסר בזמנו, עסק בעיקר בקבלה. כתב ספרים רבים. ספרו 'מעיל צדקה' עוסק כולו במצוות הצדקה.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מדוע רק בפורים יש לתת ישירות לידו של האביון?

למנחה

מצוות מתן צדקה עוסקת ביחסים בין אישיים, לכן צורתה חשובה לא פחות מן הנתניה עצמה. מעלות הצדקה שמונה הרמב"ם הן טקסט מכונן בעניין זה. הרמב"ם מדרג את הדרכים למתן צדקה ומוצא שמונה דרגות. (כאן הבאנו רק ארבע מתוכן). המדד לדירוג הוא המידה שבה מתבייש העני המקבל צדקה. החובה להימנע ככל האפשר מלביישו מבוססת על מאמר חז"ל הידוע: "כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים" (בבלי, בבא מציעא, דף נח ע"ב), המשווה בין הלבנת פנים לרצח.

במשפט הראשון בטקסט, מניח רבי אליהו הכהן את הבסיס לדבריו: הדרך בה נותנים צדקה כל השנה משתנה בפורים. השאלה הראשונה מתייחסת למשפט זה, כדאי לעצור את הקריאה ולהעלות אותה כאן. השאלה מאפשרת מרחב פתוח לדעות שונות לגבי ייחודו של פורים בנושאים כמו: מערכת היחסים בין הנותן לבין המקבל, העני כחלק מקהילה, אחריותו של הנותן ועוד.

בחלק השני מופיעה דעתו של ה'מעיל צדקה' על ייחודו של פורים. מצוות משלוח מנות בפורים ממתנת את הרגשת הבושה של העני המקבל צדקה ביום זה. מקריאה ראשונה נראה שרבי אליהו הכהן מנצל את המצב שנוצר בפורים כדי להימנע מקיום המצווה על ידי שליח. "שלוחו של אדם כמותו" הוא עיקרון בסיסי בהלכה, ולכן כל מצווה יכולה להתקיים גם על ידי שליח. למרות זאת אדם צריך להשתדל לקיים את המצווה בעצמו. קריאה נוספת יכולה ליצור חיבור מהותי יותר בין משלוח מנות לבין מתנות לאביונים. הנתניה מיד ליד דומה יותר למתן מנה לחבר, ומאפשרת לראות בעני חבר, שאינו מתבייש בקבלת (מ)תנה מחברו. צורת נתניה זו מחייבת מבט לצרכיו ולמצוקותיו של העני מתוך ראייתו כאדם וחבר.

3. צדקה של נשים – לימוד בחברותא

חומרים	זמן
דפי מקורות	40 דקות

על פי מה שלמדנו מרבי אליהו הכהן ומהרמב"ם, מעלתו של מתן צדקה בסתר גבוהה יותר ממעלתו של מתן צדקה בגלוי. עם זאת, בפורים מתקיים מצב מיוחד שבו אפשר לתת צדקה מיד ליד. כך האדם יכול לקיים את המצווה בעצמו ולא על ידי שליח. בלימוד בחברותא נבדוק את ההנחה שמעלתה של מצוות צדקה מיד ליד גבוהה יותר בפורים בלבד.

מר עוקבא, היה עני בשכנותו שהיה רגיל כל יום להטיל לו ארבעה זוזים בפתח הבית.

יום אחד אמר: אלך ואראה מי עושה כי אותה טובה.

אותו יום התעכב לו מר עוקבא בבית המדרש, באה אשתו עמו.

כיוון שראוהו מטה את אזנו לדלת לצאת אחריהם, רצו מלפניו.

נכנסו לאותו כבשן שהיה גרוף באש.

היו נשרפות רגליו של מר עוקבא.

אמרה לו אשתו: קח רגליך והנח על רגלי.

הצטער, אמרה לו: אני מצויה בתוך הבית, וקרובה הנאתי.

תרגום תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סז, עמ' ב

מר עוקבא, הוה עניא בשיכבותיה, דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דדשא. יום אחד אמר: איזיל איחזי מאן קעביד בי ההוא טיבותא. ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא לבי מדרשא, אתיא דביתהו בהדיה. כיון דחזיוה דקא מצלי ליה לדשא נפק בתרייהו, רהוט מקמיה. עיילי לההוא אתונא דהוה גרופה נורא. הוה קא מיקליין כרעיה דמר עוקבא. אמרה ליה דביתהו: שקול כרעיך אותיב אכרעאי. חלש דעתיה, אמרה ליה: אנא שכיחנא בגויה דביתא, ומקרבא אהנייתי.

תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סז, עמ' ב

וקרובה הנאתי – הנאתי מזומנת, שאני מחלקת לחם ובשר ומלח, אבל אתה נותן מעות לעניים, והם טורחים וקונים סעודה.

רש"י למסכת כתובות, דף סז, עמ' ב

רש"י - רבי שלמה יצחקי

חכם יהודי צרפתי, מגדולי מפרשי המקרא והתלמוד, ואחד מגדולי חכמי ישראל בכל תקופת הראשונים. נולד בצרפת בשנת ד'תת"א (1040), ונפטר בד'תתס"ה (1105). כתב פירוש על כל התנ"ך ועל כל התלמוד הבבלי.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מדוע לא נכוו רגליה של האשה?

* כיצד אפשר ליישם היום את העיקרון "קרובה הנאתי"?

למנחה

מר עוקבא הקפיד על כל פרטיו של הלכות צדקה: הוא נתן צדקה בכל יום, הקדים את עניו, נתן בסתר, ואפילו הטיל את עצמו לכבשן האש, כדי שלא לבייש את העני, ובסוף נכוו רגליו, ולא עוד אלא שרגלי אשתו לא נפגעו והיא זו שהצילה אותו.

כתלמיד חכם היושב כל היום בבית המדרש ולומד תורה ממוקדת מודעותו לסביבה בקיום מצוות הצדקה במסגרת הכללים הקבועים בחוק. אולם מצוות הצדקה עוסקת בבני אדם בעלי פנים ושם, רצונות וצרכים משתנים. לא די בהטלת ארבעה זוזים, בדרך מבית המדרש, ולפעמים אף באיחור.

אשתו של מר עוקבא (שלצערנו איננו יודעים את שמה) קרובה יותר לסביבתה, היא חיה בתוך הקהילה, רואה את הצרכים והמצוקות ואינה מסתפקת בכסף. אכן הכסף חשוב, אך אין בו נשמה. האשה נמצאת לצד העני, כאשר הוא טורח בסעודתו, מלווה אותו לקראת היציאה ממעגל העוני, שותפה לכל השלבים וזמינה לתמוך בכל הנסיגות.

היעדר שמה של אשתו של מר עוקבא יכול להעיד על מעמדן של נשים בתלמוד, אך הוא יכול גם להעיד על הצניעות הראויה למי שעוסק בצורכיהם של עניים בקהילה.

האשה מכירה את העני, והוא מכיר אותה. אין היא צריכה להטיל את עצמה לכבשן האש, כדי שלא יתבייש, אולי היא חברה שלו, וזו כנראה הסיבה שרגליה נשארות ללא כוויה.

אסיף

הרמב"ם מדרג צדקה הניתנת בסתר במקום גבוה יותר, מתוך ההנחה שהבושה של העני מובנית במערכת היחסים בינו לבין הנותן. הסיפור ממסכת כתובות מציב סימן שאלה על הנחה זו. התנהגותה של אשתו של מר עוקבא אומרת, שיכולה להתקיים מערכת יחסים בין נותנים

למקבלים, שאין הבושה חלק ממנה. אפשר להעביר את ההבדלים בין מר עוקבא לאשתו אל הזירה הקהילתית של זמננו ואל פעילותם של אנשים וארגונים קהילתיים לשינוי חברתי.

שאלות והנחיות לקבוצה

* אילו השלכות יש לסיפור לגבי מקומה של הצדקה כחלק ממעורבות קהילתית?

למנחה

ארגונים רבים עוסקים בתרומות, גיוס כספים והעברתם לאנשים או לקהילות. פעילות זו יכולה להיעשות בדרכו של מר עוקבא או בדרכה של אשתו. גיוס כסף וחלוקתו מבטאים רצון טוב ונכונות לנתינה, אך כאשר הפעילות הקהילתית אינה הופכת למעורבות רגשית, ואינה מתקרבת לתחושת חברות, הסכנה שלא יתקיים שינוי מהותי, גדולה יותר.

קיימות צורות שונות למימוש מעורבות קהילתית על פי דרכה של אשת מר עוקבא: פעילים חברתיים החיים בתוך הקהילה ומהווים חלק ממנה, ארגונים המפתחים מנהיגות מקומית השותפה לצורכי הקהילה, תרבותה וערכיה, ארגונים או פעילים המנחים הקמתם של ארגונים פנים-קהילתיים ומחזקים יוזמות מקומיות ועוד.

אפשר להוליך את הדיון למקום האישי של חברי הקבוצה: השותפות בקהילה; צרכיהם של חברי הקהילה והיכולת לזהות אותם; בחירה במעורבות תוך הקטנת מרכיב הבושה.

4. אביונים כרעים – לימוד ויישום

חומרים	זמן
דפי מקורות	40 דקות

בתחילת השיעור ראינו את דברי רבי אליהו הכהן המחבר בין מצוות משלוח מנות למצוות מתנות לאביונים. חכם נוסף שעושה את החיבור הזה הוא רבי שלמה אלקבץ, מחבר הפיוט 'לכה דודי' בפירושו 'מנות הלוי' למגילת אסתר.

בשני הפרקים האחרונים במגילת אסתר נקבעו ימי הפורים כימים טובים לדורות. רבי שלמה אלקבץ מפרש את הפסוקים בשני פרקים אלה כהליך של דיאלוג בין ביטויי השמחה של היהודים על ההצלה, לבין הערכים שאסתר ומרדכי רצו לטבוע בימים אלה שנקבעו לדורות. הקטע שנקרא מתייחס למצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים.

ובענין המנות הסכים עמם, כי על ידי ריעות ואחזה נקהלו וניצולו, לא בפירוד לבבות.

39

לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו
שלשת ימים לילה ויום גם אני ונערתי אצום כן ובכן אבוא אל המלך אשר לא
כדת וכאשר אבדתי אבדתי:
אסתר, ד, טז

"לך כנוס את כל היהודים... וצומו עלי" (אסתר, ד, טז) - מכאן שעיקרו של צום
באסיפה.
מדרש תהלים, מזמור כב

שאלות והנחיות לקבוצה

- * מדוע מבקשת אסתר לכנוס את כל היהודים כמהלך ראשון בתוכנית שהתוותה?
- * מה הקשר בין צדקה, רעות ואחוה והתכנסות הקהל?

למנחה

בנקודה שבה מבקשת אסתר ממרדכי לכנוס את כל היהודים, היא הופכת למנהיגה. כאן היא הופכת ממובלת למובילה. עם זאת, היא יודעת שאין ביכולתה לבצע את המהלך, אם לא תלווה אותה עוצמתם של הרבים. מדרש תהלים מראה שאסתר מודעת לכך שכוח הקבוצה גדול יותר מסך כל חלקיה, ולכן היא פותחת ביוזמת כינוסם של כל היהודים. להתכנסות פנים פיזיות - נוכחות של המון רב במקום אחד, ופנים רוחניות - שותפות רחבה לרעיון. שני מובנים אלה, כל אחד מהם בנפרד ושניהם ביחד, יכולים להוביל שינוי מהותי.

הריעות והאחוה שמצביע עליהן רבי שלמה אלקבץ מובנים בתהליך מתחילתו. החיבור החברתי של העם, שהוגדר כמפורד על ידי המון, מתבטא בשתי דרכים במגילה: בהתכנסותם של כל היהודים ובהתקהלותם למען הצלתם וכן בקשר המתמיד שקיימו אסתר ומרדכי עם היהודים לאורך כל התהליך.

שני ערכים בדרך להובלת תהליך מלמדת אסתר: כוחה של ההתכנסות, ודיאלוג מתמיד עם הציבור.

צדקה, רעות ואחוה והתכנסות הקהל הם שלושה מימדים שונים בבנייתה של חברה טובה וראויה. הצדקה, כמו שמלמדת אשתו של מר עוקבא, היא מרכיב חיוני בדרך לעשיית צדק. צדק הוא שינוי מבני, אך הוא לא יתקיים ללא הבחנה בבני האדם הזקוקים לשינוי ובצרכיהם. ערכי החברות והחיבור הם כלים לקיום הצדקה ולמימוש הצדק.

סיכום

רבי אליהו הכהן מלמד שבפורים יש לתת מתנות לאביונים ביד ולא דרך צד שלישי. מנהג זה שעומד בסתירה מוחלטת על הקפדה שלא לבייש את העני במהלך כל השנה מוביל להנחה שבפורים מודגש היבט מהותי המאפשר להסתכל ישירות על העני, בלא שיתבייש. אשתו של מר עוקבא ואסתר המלכה מלמדות כיצד הדבר אפשרי.

גלגל חוזר בעולם

פסח

מטרה

בירור ההשלכות הקיומיות והחינוכיות של מנהג סיבוב קערת הפסח מעל ראשי המסובים בזמן אמירת 'הא לחמא עניא'.

רציונל

יהודי צפון אפריקה נוהגים לסובב את קערת הפסח מעל ראשי המסובים בזמן אמירת 'הא לחמא עניא'. בשיעור זה ננסה לחקור את משמעות המנהג. למנהג זה אין מקור הלכתי. אין הוא מופיע ב'שולחן ערוך' או ברמב"ם, ובכל זאת מקפידים יוצאי צפון אפריקה על קיומו ומעניקים לו מעמד משמעותי בליל הסדר.

זכרון החוויה תוך חיבורו לרגשות המלווים את קיומו של המנהג בשילוב החקירה הפרשנית של טקסטים הבנויים זה על גבי זה, תוכנית והיסטורית, חושפים את תשתיתו הערכית של מנהג זה.

מעבר למשמעותו של ליל הסדר כאירוע המתרחש אחת לשנה, הערכים שעליהם נשען מנהג סיבוב הקערה פועלים בזירה החברתית ובזירה החינוכית הרחבה. לכן נברר במפגש כיצד הערכים העומדים בבסיס המנהג הספציפי יבואו לידי ביטוי בחיי היומיום שלנו כהורים וכמחנכים.

מבנה השיעור

1. "הא לחמא עניא" - דמיון מודרך 40 דקות
סיפור מנהגים מליל הסדר הקשורים לאמירת 'הא לחמא עניא' תוך חזרה אל החוויה והתחושה המלוות מנהגים אלה.
2. גלגל חוזר בעולם - לימוד מונחה 40 דקות
לימוד מקדים של מקורות העוסקים בדרכים הפתוחות בפני האדם להימנע בעצמו מעוני או למנוע עוני מילדי.
3. קערה סובבת כגלגל - לימוד בחברותא 45 דקות
לימוד דבריו של הרב צבאן, הקושר בין מנהג סיבוב הקערה על ראש המסובים לבין התוכן של הקטע 'הא לחמא עניא' וכוונותיו של בעל הבית בעת אמירתו, על רקע המקורות שנלמדו בשלב הקודם.
4. בחירה בדרך - דיון ויישום 25 דקות
דיון בהשלכותיהן של הדרכים השונות להשפיע על מהלכו של הגלגל.

מהלך השיעור

1. "הא לחמא עניא" – דמיון מודרך

חומרים	זמן
דיסק מערכת שמע או מחשב נייד דפי מקורות	45 דקות

פתיחה

שיעור זה עוסק בחג הפסח. נתמקד בו בקטע אחד מתוך ליל הסדר – 'הא לחמא עניא':

בבהילו יצאנו ממצרים.

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים.

כל דכפין ייתי ויכול,

כל דצריך ייתי ויפסח.

השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל.

השתא עבדין, לשנה הבאה בני חורין.

הגדה של פסח

נשמע לחנים שונים המושרים בעדות שונות של הקטע.

לאחר שהקשבנו וזיהינו את המנגינה המוכרת לנו, ננסה להיזכר בליל הסדר של ילדותנו או נעורינו בבית אבא ואמא או סבא וסבתא. הבית כבר נקי לפסח... התבשילים המיוחדים כבר מפיצים את ריחם... שולחן הסדר כבר ערוך, המשפחה מגיעה לליל הסדר. הסדר מתחיל... קידוש... נטילת ידיים ואכילת הכרפס, ואז מגיעים לקריאת ההגדה...

את ההגדה פותח 'הא לחמא עניא'. נסו לראות בדמיונכם את האופן שבו קראו את הקטע, ואת התנועות או המעשים שהתלוו לקריאתו. דמיינו את האדם הקורא אותו, סבא, סבתא, דוד מבוגר. נסו להרגיש שוב את מה שהרגשתם אז...

שאלות והנחיות לקבוצה

* מי רוצה לספר או להדגים לפנינו איך התנהלה הקריאה של 'הא לחמא עניא' בביתנו?

למנחה

בחלק הראשון של השיעור מתחברים המשתתפים למנהגי 'הא לחמא עניא' בביתם והם משתפים את הקבוצה במנהגים אלה. מוצעות כאן שתי מתודות: מוסיקה ודמיון מודרך. השימוש בשתייהן במשולב נועד להעצים את החיבור לתחושות ולחוויית הילדות.

ההאזנה למוסיקה מאפשרת לכל אחד מחברי הקבוצה להתחבר אליה ואל זיכרונותיו באופן פרטי, ללא דיון בקבוצה. (לכן חשוב לבחור מבין הלחנים השונים בדיסק את הלחנים המתאימים לעדות שמהן מגיעים חברי הקבוצה).

טכניקת הדמיון המודרך יוצרת נדבך נוסף בהתחברות ומסייעת ליצירת אווירה שבה יוכלו חברי הקבוצה לחזור לבית הוריהם או סביהם ולחוות מחדש את אמירת 'הא לחמא עניא' תוך שחזור התחושות הנוצרות בעת קיום המנהג המלווה אותה.

דמיון מודרך הוא שילוב של טכניקות הירגעות והרפיה, הכוללות ויזואליזציה של פרטי עצמים ודימוי של שימוש בחושים אחרים. התהליך נושא אופי רגוע ושלו. השיטה משתמשת בדמיון כדי להעלות מחשבות לא מודעות באופן אסוציאטיבי, ולתרגל את שליטת המוח על התפקודים הגופניים. כדי שהאפקט של הדמיון המודרך יהיה חזק ככל האפשר, מתבקש שימוש החושים בתהליך, כלומר לדמות את המראות בצבעים עזים, לשמוע את הקולות, להרגיש את תחושות הגוף – כולל טעם וריח – אף לחוות את הרגשות בצורה עזה ככל האפשר...

מתוך הוויקיפדיה

הקטע 'הא לחמא עניא' פותח את סיפור יציאת מצרים, החלק המרכזי של ליל הסדר. בעדות ישראל השונות התפתחו מנהגים שונים המלווים קריאת קטע זה. ייתכן שהמנהגים התפתחו כהמשך לדברי ה'שלחן ערוך': "ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר: 'הא לחמא עניא', עד 'מה נשתנה'. ואז יצווה להסירם מעל השולחן ולהניחם בסוף השולחן, כאילו כבר אכלו, כדי שיראו התינוקות וישאלו". (רבי יוסף קארו, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תעג, סעיף ו).

מספר מנהגים הנהגים בעדות שונות:

1. צפון אפריקה: מסובבים את הקערה סביב ראשי היושבים לסדר. בכל קהילה בצפון אפריקה השתמרו מסורות שונות לקיום המנהג.
2. בבל: חוזרים על הקטע שלוש פעמים: בפעם הראשונה אומרים "הא לחמא עניא" בשניה - "הא"; ובשלישית - "כהא".
3. פרס: ראש המשפחה לוקח על קצה אצבעותיו את שלוש המצות העטופות במפית לבנה, שר בהטעמה מיוחדת "הא לחמא", ובצחלת שמחה הוא מדגיש: "לשנה הבאה בארעא דישראל בני חורין". המסובים מוסיפים בחרוז: "צ'שם דושמנהאי ישראל כורין" (יוכו שונאי ישראל בעיוורון). מעבירים את שלוש המצות מיד ליד, וכל אחד אומר עליהן: "הא לחמא".
4. בוכארה: מניחים את המצה על כתפי המשתתפים ואומרים: "משארותם צורות בשמלותם על שכמם".
5. תוניסיה וטריפולי: סוגרים את הדלת בזמן אמירת 'הא לחמא עניא' מפחד הגויים.

מנהגים נוספים הנהגים במספר עדות:

1. קוראים את הקטע בשפה המקורית של העדה.
2. הילדים יוצאים מהבית וחוזרים כנוודים ומנהלים עם עורך הסדר שיחה דומה לזו: מאין באתם? - ממצרים. ולאן אתם הולכים? - לירושלים. והצידה לדרך היכן?
3. פותחים את הדלת בזמן אמירת "כל דכפין ייתי ויאכול".

נקרא את הקטע "הא לחמא עניא" מתוך ההגדה:

בבהילו יצאנו ממצרים	בחפזון יצאנו ממצרים
הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא	זהו לחם העוני שאכלו אבותינו
בארעא דמצרים.	בארץ מצרים.
כל דכפין ייתי ויכול,	כל רעב יבוא ויאכל,
כל דצריך ייתי ויפסח.	כל צריך יבוא ויפסח.
השתא הכא, לשנה הבאה	השנה - כאן, לשנה הבאה -
בארעא דישראל.	בארץ-ישראל.
השתא עבדין, לשנה הבאה	השנה - עבדים, לשנה הבאה -
בני חורין.	בני חורין.
הגדה של פסח	תרגום הגדה של פסח

שאלות והנחיות לקבוצה

* מהו המסר המרכזי של הטקסט?

למנחה

הטקסט ייקרא, לאחר שאנשים התחברו לביתם, הנוכחי או הקודם, למוסיקה למנהגים ולאווירת ליל הסדר.

המילים הפותחות את קריאת ההגדה בליל הסדר, אחד האירועים המרכזיים בלוח השנה היהודי, עוסקות בשיתופו של העני. מן הקריאה עולים מושגים מנוגדים זה לזה, כמו עוני ועושר, אורח ובעל בית, עבדות וחירות, גלות וגאולה. העמדת מושגים אלה על ציר הזמן, העובר בין עבר, הווה ועתיד, תוך הנחה שקיימת תנועה על פני הציר, יוצרת תחושה שלמרות הניגודיות, ואולי דווקא בגללה, הניגודים יכולים להתחלף ביניהם במשך הזמן. בחינת הטקסט דרך ציר הזמן והתנועה עליו מעניקה לדרישה לשתף את העני מימדים נוספים.

הרחבת הדיון בקבוצה מן המסר הגלוי של הטקסט למסרים הפחות גלויים התומכים בו, משמעותית להמשך מהלך השיעור.

2. גלגל חוזר בעולם – לימוד מונחה

חומרים	זמן
דפי מקורות	45 דקות

בחלק זה של השיעור נתמקד במנהג סיבוב הקערה סביב ראשי המסובים הנהוג בקהילות צפון אפריקה: מרוקו, תוניסיה, לוב ואלג'יר. המנהג מתקיים בצורות שונות: סיבוב מעל ראשי כל המסובים ביחד, סיבוב מעל לראשו של כל אחד מן המסובים בנפרד, הקפדה על סיבוב מעל לראשו של תינוק בעריסה, בעלת הבית מסובבת, עורך הסדר מסובב, קריאת הקטע מהמילים "בבהילו יצאנו ממצרים", קריאת הקטע מהמילים "הא לחמא עניא" ועוד.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מי רוצה לשתף את הקבוצה ברגשות העולים בזמן קיום מנהג זה?

* איזה קשר יש, לדעתכם, בין המנהג לבין המילים הנאמרות בקטע 'הא לחמא עניא'?

למנחה

אנשים חווים בצורות שונות את הרגע שבו קערת הסדר מסתובבת מעל ראשיהם: חיזוק השותפות המשפחתית, המחשת כוחה של המשפחה להכיל את כל מרכיביה למרות השונות ביניהם, קבלת ברכה, בדומה להנחת יד על הראש בברכת האב לילדיו. חשוב שרגשות אלה יעלו לפני הלימוד, יחברו בין המשתתפים שאינם מכירים את המנהג, לבין אלה המכירים אותו, וייצרו מצע רגשי ללימוד.

השאלה השנייה זהה בעצם לשאלה המלווה את הלימוד כולו. כאן היא עולה בפעם הראשונה כדי לאפשר חשיבה ראשונית של המשתתפים ללא תיוכם של הטקסטים שיילמדו בהמשך.

במהלך השיעור נלמד מספר מקורות המחברים בין הקטע 'הא לחמא עניא' לבין סיבוב הקערה, והנחתנים למנהג משמעות עמוקה יותר.

נְתוּן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא יִרַע לְכַבֵּד בְּתִתָּהּ לוֹ כִּי בְּגִלְלֵי הַדְּבָר הַזֶּה יִבְרַכֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ: כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצֻוֶּה לֵאמֹר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאֶחִיךָ לְעֲנִיָּה וּלְאֲבִינָה בְּאֶרְצָה:

דברים, טו, י-יא

"כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים, טו, יא)

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר:

לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו,

שאם הוא לא בא - בא בנו,

ואם בנו לא בא - בן בנו בא.

שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה" (דברים, טו, י).

תנא דבי רבי ישמעאל:

גלגל הוא שחוזר בעולם.

אמר רב יוסף:

מוחזק בדינינו, תלמיד חכם אינו נעשה עני,

והרי ראינו שנעשה עני.

אם יש שנעשה עני - על הפתחים אינו מחזר.

אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]:

כאשר בא עני, הקדימי לו לחם, כדי שיקדימו לבנייך.

אמרה לו: האם אתה מקלל אותם?

אמר לה: מקרא הוא שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה",

ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

תרגום תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא - בא בננו, ואם בנו לא בא - בן בנו בא. שנאמר: "כִּי בְגִלְלֵי הַדִּבָּר הָזֶה" (דברים, טו, י). תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם. אמר רב יוסף: נקיטין, האי צורבא מרבנן לא מיעני - והא קא חזינן דמיעני! - אם איתא דמיעני, אהדורי אפתחא לא מיהדר. אמר לה רבי חייא לדביתהו: כי אתי עניא - אקדימי ליה ריפתא, כי היכי דלקדמו לבניך. אמרה ליה: מילט קא לייטת להו? אמר לה: קרא קא כתיב "כי בגלל הדבר הזה", ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

שאלות והנחיות לקבוצה

- * מה פירוש הביטוי "גלגל חוזר בעולם"?
- * כיצד אפשר להשפיע על מהלך הגלגל, על פי הדוברים השונים בטקסט?
- * בעקבות הלימוד איזה קשר אפשר לראות בין המנהג לבין תוכן הקטע 'הא לחמא עניא'?

למנחה

בשלב זה מתחיל בירורו של הקשר המשמעותי בין מנהג סיבוב הקערה לבין תוכן הקטע 'הא לחמא עניא'.

המקור הראשון הוא מן המקרא. בשל קוצר הזמן נקרא את הפסוקים ונתייחס לנושא שבו הם עוסקים, ללא דיון בקבוצה. לימוד המקור השני יתייחס גם לפסוקים אלה.

שני הפסוקים עוסקים במצוות הצדקה. הפסוק הראשון מציג את הפער שיכול להתקיים בין מעשה המצווה לבין המימד הרגשי שלה. לא תמיד מלווה מעשה הנתינה ברגשות של חמלה והבנה למצבו של העני, ולא תמיד ניתנת הצדקה מתוך עמדה מקבלת ונטולת ביקורת כלפי העני. הפסוקים מבטיחים ברכה למי שמצליח לחבר בין המעשה לבין רגשותיו ועמדתו. ברכה כזו עשויה להתפרש כשכר שבו יזכה מי שעומד במשימה, אך יכולה גם להתפרש כתיאור הדרגה החדשה, שאליה יגיע נותן הצדקה בעקבות חיבור זה.

הדוברים במקור השני, התלמודי, מנתחים את שני הפסוקים מן המקרא ומגיעים לתובנות שונות. הטקסט דורש לימוד שיכלול הפסקות להסבר ולדיון.

במרכז הדיון התמודדות עם המילים "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ", המופיעות בפסוק השני. מאחוריהן עומדת הגישה האומרת כי כל אדם עלול בשלב כלשהו בחייו להפוך לעני. רבי ישמעאל מחזק גישה זו בעזרת הביטוי "גלגל חוזר בעולם", שמשמעותו בדרך כלל שמצב של עושר יכול להתחלף במצב של עוני, ולהיפך. אין האדם יכול לשלוט בתהפוכות אלה.

שלושת החכמים מקבלים את הגישה האומרת "גלגל חוזר בעולם", אך רואים אפשרות להשפיע על מהלכו של הגלגל ולשנות אותו. כל אחד מהם מציע דרך אחרת לעשות זאת.

רבי אלעזר הקפר מניח שתפילה או אמונה מעכבות את העוני מלהתגלגל לעבר סף הבית. רבי יוסף טוען שהלימוד מסוגל לעצור את העוני או לפחות את אחד השלבים הנמוכים ביותר שלו. רבי חייא אומר, שיש צורך לנקוט פעולה ולתת צדקה או לעשות צדק. שלוש הדרכים, תפילה, לימוד וצדקה שונות זו מזו במידת העשייה הנדרשת לביצוען ובזירה שבה הן מתרחשות.

לאורך הטקסט שזור הנושא של יחסי הורים-ילדים. אפשר לקרוא את הדרכים השונות להשפיע על מהלכו של הגלגל כדרכים חינוכיות שהן חלק מהאחריות ההורית.

3. קערה סובבת כגלגל – לימוד בחברותא

חומרים	זמן
דפי מקורות	45 דקות

עברנו שלב בחקירת הקשר בין מנהג סיבוב הקערה לבין התוכן של הקטע 'הא לחמא עניא'. בלימוד בחברותא נלמד טקסט שנכתב קרוב לימינו. החכם שכתב את הדברים מחבר בין המנהג לבין הטקסט, תוך שהוא משתמש במקורות שלמדנו:

הא לחמא וכולי, מנהג ישראל תורה הוא, שנוהגים לסובב הקערה של הסדר על ראש המסובין כשאומרים פסקא זו.

ואפשר לומר דנתייסד מנהג זה רמז למה שנאמר בגמרא: "אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]: הקדימי לו לחם וכולי. אמרה לו: האם אתה מקלל אותם? אמר לה: גלגל הוא שחוזר בעולם". עיין שם.

ועל כן כשרוצה הבעל הבית לקרוא לעניים ולאמר: "כל דכפין ייתי וייכול וכל דצריך וכולי", פן ואולי יאמר כן בפיו ובשפתיו, ולבו בל עמו. על זה אנחנו מחזקים את לבו בזכרון זה של סיבוב הקערה, שיזכור שגלגל הוא שחוזר בעולם, וגם עליו יעבור פנים, ואולי יצטרך לחוג חג הפסח אצל אחרים. הרב רפאל כדיר צבאן, 'ויגידו למרדכי' – פירוש להגדה של פסח, דפוס צבאן, ג'רמא תש"ו (1945)

הרב רפאל כדיר צבאן

נולד בג'רמא בשנת תר"ע (1909), לימד בישיבה בג'רמא וכיהן כדיין בעיר, התמנה לרבה של העיר מדנין בתוניסיה, בבית הדפוס שלו בג'רמא נדפסו ספרים מארצות שונות. בשנת תשי"ז (1957) עלה לארץ וכיהן כרבה של העיר נתיבות במשך 40 שנה. כיהן כחבר במועצת הרבנות הראשית. נפטר בנתיבות בשנת תשנ"ה (1995). ספר הדרשות שכתב נקרא 'זרע יעקב'. כתב גם פירוש להגדה של פסח.

שאלות והנחיות לקבוצה

- * מדוע בחר הרב צבאן להביא רק את דברי ר' חייא מתוך הטקסט התלמודי?
- * כיצד מקשר הרב צבאן בין מנהג סיבוב הקערה לבין הפסוק "נתן נתן לו ולא ירע לבבך בנתן לו"?

למנחה

הפתיחה במילים "מנהג ישראל תורה הוא", מחזקת את קיום המנהג, כאילו היה כתוב בתורה. אמירה זו משמעותית במיוחד בהקשר של מנהג זה, מכיוון שהוא נראה תלוש לחלוטין מכל מצווה הקשורה לליל הסדר.

בפסקה השנייה מביא הרב צבאן את המקור התלמודי שלמדנו, ומתוכו הוא בוחר לצטט את דבריו של רבי חייא בלבד. אפשר לראות בבחירה זו הצבעה על הדרך של מתן צדקה ועשיית צדק כדרך הראויה ביותר להשפיע על הגלגל וליצור שינוי.

בפסקה האחרונה מצביע הרב צבאן על הפער העלול להתקיים בין המעשה של הזמנת העני הביתה לבין ההרגשה והעמדה המלווים אותו. פער דומה זיהינו בפסוק "נתן נתן לו ולא ירע לבבך בנתן לו". הרב צבאן חוזר ומשמיע את האתגר המופיע בספר דברים - על האדם לשאוף לצמצם פער זה. הוא טוען שמנהג סיבוב הקערה יכול לגשר בין הטקסט לבין ההרגשה המלווה את אמירתו. הקערה המסתובבת ממחישה את סיבובו של הגלגל, ואת תהפוכותיהם הבלתי צפויים של החיים.

הפירוש מסתיים באפשרות שהגלגל הסובב יביא את האדם למצב של עוני. סיום זה משאיר אותנו בתחושה של חוסר אונים. את חוסר יכולתו של האדם להשפיע על מהלך חייו חשו גם חכמי התלמוד לנוכח המילים: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". בחירתו של הרב צבאן להקדים את דבריו של רבי חייא, בשונה מסדר הדברים בתלמוד, יוצרת את המצע להבנה שקיימת, בכל זאת, דרך להשפיע על הגלגל.

4. בחירה בדרך – דיון ויישום

חומרים	זמן
	25 דקות

ראינו שלוש דרכים, בהן ניתן לשנות את מהלכו של הגלגל: תפילה, לימוד וצדקה. כל אחת מן הדרכים יכולה להשפיע על חיינו ועל ילדינו, אך ההשפעה משתנה מאחת לשנייה.

שאלות והנחיות לקבוצה

✳ אילו השלכות יש לבחירה בכל אחת מן הדרכים על החלטותינו החינוכיות כהורים?

למנחה

בחלק זה נעסוק באפשרות ליישם את הערכים שעסקנו בהם בשיעור. לכל אחת משלוש הדרכים לקחת אחריות ולהשפיע על מהלכו של הגלגל קיימות השלכות חינוכיות במרחב הערכי ובמרחב ההתנהגותי. לדוגמא, בחירה בלימוד תוביל לבחירה בערך של העמדת הפרט במרכז ולהשקעה בהתפתחותו האישית, בחירה בצדקה דורשת מההורים הקניית ערכים, שיש בה דרישה לדוגמא אישית.

יש למקד את הדיון בערכים ובהתנהגויות שההורים מתמודדים איתם בחיי היומיום, כמו בחירת בית הספר, בחירת מגמת לימוד, השקעת המשאבים האישיים של הילד בחוגים או בתרומה לחברה, ניתוב כוחות הקבוצה לקהילה או לפרט.

ליל הסדר מזמן בפנינו את הדרכים השונות להשפיע על הגלגל: צדקה – בפתיחת הערב מזמינים את העני הביתה, על כל המשמעויות הנלוות לכך. לימוד – מצוות 'והגדת לבנך' עומדת במרכז ליל הסדר. החיוב להגיד ולספר יכול התפרש בשני מובנים: העברת המסורת לדור הבא והשקעה בהוראה ובהשכלה. תפילה – דרך לבניית חזון הורי. ניתן למצוא זאת בחלק ההלל בהגדה של פסח, שרובו שבח על זמן טוב יותר.

קיומן של שלוש הדרכים במהלכו של ליל הסדר יכול אולי ללמד שבכל יישום של כלים תיאורטיים בחיי המעשה אין הכרח לבחור בדרך אחת. כל בחירה היא מורכבת, והיא תלויה במינון בין הדרכים השונות ובהתאמה לנסיבות.

סיכום

בקריאה ראשונה נראה מנהג סיבוב הקערה חסר משמעות. הלימוד בשיעור זה יוצר שני חיזוקים משמעותיים לקיום המנהג: עיגונו ואישושו במקרא ובתלמוד, ונטיעת פרשנותו בהקשרים רחבי היקף. שני חיזוקים אלה מתחברים להחלטות חינוכיות העומדות בפני הורים בכלל, לאורך השנה כולה.

הילולה לבר יוחאי

ל"ג לעומר¹

מטרה

בחינת היבטים אישיים, חברתיים וחינוכיים בקיום מנהג ההילולה לרבי שמעון בר יוחאי בל"ג לעומר.

רציונל

שונה בתכלית מעמדה של דמותו של ר' שמעון בר יוחאי ומעמדן של ההילולות סביבו בארץ ובחברה הישראלית, מהמקום שתפסו אלה ברבות מקהילות המוצא של החוגגים. סביב דרכי הציון של ל"ג בעומר באים לביטוי תהליכים של התנשאות והדרה מעמדית ותרבותית.

לימוד מקורותיה של ההילולה ומשמעותה מניע שני תהליכים בקבוצה: האחד - מתן לגיטימציה לערכים העומדים בבסיס ההילולה, הנתפסים כחלק מהותי בתרבות המזרחית, אך קיימים בכל תרבות, שניתן לאפיינם כאי-רציונאליים. והשני - זיהוי מנגנוני ההדרה החברתית שפיתחה ההגמוניה הישראלית במסווה של העדפת השכל על הרגש. שני התהליכים הללו עשויים לחזק את חברי הקבוצה.

במקביל לכך, נתוודע אל דרך נוספת לקיום המנהג, שכמעט אינה מוכרת כיום. נבחן את תרומתה ואת האפשרות של הורים ליישמה בל"ג לעומר ובמהלך השנה כולה.

מבנה השיעור

1. מנהגי ל"ג לעומר - פתיחה 30 דקות
נכיר את מנהגי ל"ג לעומר הנהוגים בקהילות שונות. המשתתפים יבחנו את היכרותם עם המנהגים האלה ואת קיומם כיום בציבוריות הישראלית.
2. בר יוחאי - פיוט ושיחה 60 דקות
נשיר את הפיוט בר יוחאי, ונבחן מה מעמדו של ר' שמעון בר יוחאי אצל כל אחד מהמשתתפים ובתרבות שממנה בא.
3. הילולת צדיקים - לימוד בחברותא 60 דקות
ננסה לבחון את משמעות המושג 'הילולה', ואת הדרכים לקיומה, כפי שהן עולות ממקורות שונים.

1 בחרנו לכנות מועד זה 'ל"ג לעומר', כפי שנהגו לומר בכל ארצות המזרח. תודה לפרופ' מ' בר אשר על הערתו זו.

מהלך השיעור

1. מנהגי ל"ג לעומר – פתיחה

חומרים	זמן
כרטיסי מנהגים ריבועי נייר צבעוניים	30 דקות

פתיחה

ל"ג לעומר, בשונה ממועדים אחרים בלוח השנה, אינו מאופיין בתפילה מיוחדת או סעודה חגיגית. יש בהבדל זה כדי לפתוח את בחינת מאפייניו המיוחדים של ל"ג לעומר ואת מקורם. ל"ג לעומר נקשר אצלנו באופן מיידי באש, אך אם נשאל את אבא ואמא או את סבא וסבתא, נגלה, ככל הנראה, שמנהג הדלקת המדורות לא היה קיים בקהילותיהם. שם התקיימו מנהגים אחרים, שאת רובם איננו מכירים היום.

שאלות והנחיות לקבוצה

הקבוצה יושבת במעגל, על השולחן או על הרצפה מונחים כרטיסי מנהגים וריבועי נייר קטנים וצבעוניים.

✳ כל משתתף המכיר את אחד המנהגים, מניח עליו ריבוע צבעוני. אם מוכרים לו מספר מנהגים – הוא מניח על כל כרטיס ריבוע צבעוני.

✳ מהיכן מוכרים לכם המנהגים שהנחתם עליהם את הריבועים שלכם?

הדלקת נרות לכבוד הצדיקים

הדלקת מדורות

לימוד במחיצת עשרה אנשים בשבחי רבי שמעון בר יוחאי

משחק בחץ וקשת

הילולה לרבי שמעון בר יוחאי

חלאקה לילד בן שלוש במירון

סיום מנהגי האבלות הנוהגים בספירת העומר

תהלוכת שירים וריקודים עם מנורה גדולה בעלת שבעה קנים

קריאת הספר 'הילולא רבא'

השתטחות על קברות צדיקים

למנחה

ל"ג לעומר הפך בתקופתנו ליום מועד. מנהגים רבים התפתחו בקהילות שונות לאורך השנים.

המנהגים הללו קשורים לשלוש דמויות מרכזיות מתקופת התנאים:

רבי שמעון בר יוחאי - על פי המסורת חל יום פטירתו בל"ג לעומר. בקהילות רבות נוהגים לקיים הילולה לזכרו. מנהג זה החל בימי קבלת צפת, במאה ה-16.

רבי עקיבא - בימי ספירת העומר נוהגים מנהגי אבלות לזכרם של תלמידי רבי עקיבא שמתו במגפה. על פי המסורת נעצרה המגפה בל"ג לעומר, ולכן מנהגי האבלות מסתיימים בל"ד לעומר, על פי מנהג הספרדים, או בל"ג לעומר, על פי מנהג האשכנזים.

שמעון בר כוכבא - מנהגי המרד ברומאים. יש הסבורים של"ג לעומר נקבע כיום שמחה, משום שהוא מציין את ניצחונו של בר כוכבא על הרומאים. אין ביסוס היסטורי לכך. מנהגי ל"ג לעומר הקשורים לבר כוכבא תפסו מקום חשוב בציונות, קודם שקמה המדינה, ואף לאחר מכן, תוך הדגשת הגבורה והניצחון על האויבים.

בפתיחת השיעור נחשפים המשתתפים למנהגים שונים של ל"ג לעומר, חלקם מוכרים יותר, וחלקם מוכרים פחות. הנחת הריבועים הצבעוניים על כרטיסי המנהגים המוכרים תמחיש באופן חזותי מנהגים מוכרים יותר, לעומת מנהגים מוכרים פחות.

השאלה השנייה מפנה את המשתתפים לבחון את המנהגים הנהוגים בביתם תוך ראייה ביקורתית. רוב מנהגי המשפחות באים מן המסורת המשפחתית והעדתית, אך בחברה הישראלית מתקיימים גם תהליכים חוץ-משפחתיים, המשפיעים על שימורם של המנהגים, כמו תכני הלימוד במערכת החינוך, שיווק צרכני, יחסים היררכיים בין קבוצות שונות ומגמות חדשות בחברה הישראלית ובעולם בכלל. הרצון להשתייך לחברה מביא אנשים רבים לוותר על המנהגים העוברים במסורתם המשפחתית והעדתית ולאמץ מנהגים אחרים.

מנהגי ל"ג לעומר רבים בקהילות המזרח קשורים להילולה של ר' שמעון בר יוחאי:

בעיראק (בבל) - בליל ל"ג לעומר נערכים בכמה מבתי הכנסת טכסי ההילולה של ר' שמעון בר יוחאי, שבהם קוראים את המובא ב"ספר הילולא רבא", שנדפס בבגדאד בשנת תרס"ח (1908), וכן מרבים להדליק נרות ועששיות לכבוד צדיקים.

בג'רבה, תוניסיה ולוב - בל"ג ול"ד לעומר מתקיימת הילולה רבת-עם במקום הקדוש שבאלחארה אלזג'ירה (הרובע הקטן בג'רבה) - אלגריבה, לשם מגיעים המונים מכל קצות תוניסיה ולוב. במרכז ההילולה ניצבת מנורה גדולה בעלת שבעה קנים, עשויה כסף ומשובצת זהב, מקושטת ומוארת להפליא - מנורת ר' שמעון בר יוחאי. מנורה זו עוברת בתהלוכת שירים וריקודים בתוך הרובע. לאחר מכן מתקיימת ברחבה הגדולה של אלגריבה ההילולה לכבוד ר' שמעון בר יוחאי. מנהג זה נוהג גם כיום.

במרוקו - ל"ג לעומר נקרא 'הילולא של רבי שמעון'. לאחר תפילת ערבית, מוכרים בבית הכנסת נרות או כוסות שמן לזכר רבי שמעון בר יוחאי, רבי מאיר בעל הנס, תנאים נוספים, אמוראים ורבנים הקבורים במרוקו. נוהגים לנסוע להשתטח על קברות צדיקים ולאכול שם סעודה. בארץ נוהגים לעלות בל"ג לעומר לקברו של רבי שמעון בר יוחאי במירון.

למנחה

החשיפה למנהגים שנהגו בקהילות ארצות האיסלאם השונות מיידעת את הלומדים על מנהגים שכמעט נעלמו, והיא מציגה את הפער בינם לבין מנהג הדלקת המדורות, התופס היום את המקום המרכזי בחגיגת ל"ג לעומר בארץ. במנהגים מופיעים האור והאש, שני המוטיבים המרכזיים בדמותו של רבי שמעון בר יוחאי. מוטיבים אלה הם המקשרים בין מנהגים אלה למנהג הדלקת המדורות, אך בהופעתם במנהגים מודגשות פנים אחרות בכוחותיה של האש. תהליך השינוי במעמדם ובחשיבותם של מנהגים מתרחש גם במועדים אחרים. מנהגים שזכו למעמד מרכזי בקהילות שונות, הוסתרו או נעלמו מתוך הרצון להיטמע בחברה הישראלית.

ריבוי המנהגים לכבודו של רבי שמעון בר יוחאי מעיד על מעמדו המשמעותי בקהילות המזרח. בנושא זה נעסוק בהרחבה בחלק הבא של השיעור.

2. בר יוחאי – פיוט ושיחה

זמן	חומרים
60 דקות	הפיוט - בר יוחאי בהקלטה דפי מקורות

דמותו המיוחדת של ר' שמעון בר יוחאי משתקפת בפיוט שנכתב לכבודו לפני 400 שנה. פיוט זה מוכר בכל קהילות ישראל, אך מושר במיוחד בקהילות מהמזרח ובקהילות החסידים.

נשמע את הפיוט, מי משמכיר יכול להצטרף ולאחר מכן נשיר אותו פעם נוספת עם המוסיקה.

בר יוחאי

רבי שמעון לביא

בר יוחאי יו"ד חכמה קדומה השקפת לכבודו פנימה לב נתיבות ראשית תרומה את כרוב ממשח זיו אורה	יוחאי ולשדה תפוחים עלית ללקוט בו מרקחים סוד תורה כציצים ופרחים נעשה אדם נאמר בעבורה	יוחאי נמשחת אשירה שמן ששון מחבריה בר יוחאי שמן משחת קדש נמשחת ממדת הקדש נשאת ציץ גזר הקדש חבוש על ראשה פארה
בר יוחאי אור מפלא רום מעלה יראת מלהביט כי רב לה תעלומה ואין קורא לה נמת עין לא תשורה	בר יוחאי נאזרת בגבורה ובמלחמת אש דת השערה וחרב הוצאת מתערה שלפת נגד צוריה	בר יוחאי מושב טוב ישבת יום נסת יום אשר ברכת במערות צורים שעמדת שם קנית הודה והדרה
בר יוחאי אשרי יולדתה אשרי העם הם לומדה ואשרי העומדים על סודה לבושי חשן תמיה ואוריה	בר יוחאי למקום אבני שיש הגעת לפני אריה ליש גם גלת כותרת על עיש תשורי ומי ישורה	בר יוחאי עצי שטים עומדים למודי יי הם לומדים אור מפלא אור הקוד הם יוקדים הלא המה יורוה מוריה
	בר יוחאי בקדש הקדשים קו ירוק מחדש חדשים שבוע שבתות סוד חמשים קשרת קשרי שי"ן קשריה	

<http://www.piyut.org.il/cgi-bin/search.pl?Expression=%E1%F8+%E9%E5%E7%E0%E9>

א. מקומו של הצדיק כבעל דרגה רוחנית גבוהה מעוררת כבוד. על כן נתפס הצדיק כמקור כוח להתמודדות עם קשיים ומצוקות ויעד לתפילות וחלומות.

ב. השפעתה של תורת הקבלה על החיים היהודיים, במעגל הפרטי ובמעגל הקהילתי. הקבלה עוסקת בתחומי האלוהות והרוח וכלי הניתוח והמדידה הרציונאליים אינם תואמים אותה ואת אורחות החיים הנגזרים ממנה.

מגמות של רציונליזם בעולם המערבי, לצד תפיסות שכלתניות יותר ביהדות, ייחסו לאמונה זו מעמד נמוך ושללו ממנה כל לגיטימיות. מאמינים רבים בכוחו של רבי שמעון בר יוחאי התביישו והסתירו את מסורתם, ואחרים אף אימצו את הגישה ההגמונית.

חשוב לתת מקום לכל מגוון ההתייחסויות לשאלה זו, מהזדהות מוחלטת עם דמותו של רבי שמעון כעושה נסים וכמציל בעת צרה, ועד להתנגדות מוחלטת לכך. מרחב המאפשר הבעת עמדה ללא חשש משיפוטיות יאפשר ראייה ביקורתית של העמדה ומקורותיה.

אחרי שעמדנו על המעמד המיוחד של רבי שמעון בר יוחאי, ננסה להבין את משמעות ההילולה הנערכת לכבודו בל"ג לעומר.

נפתח במקור למנהג ההילולה. החיד"א, רבי חיים דוד אזולאי, שחי בארץ ישראל לפני מאתיים שנה לערך ועסק רבות במנהגי ארץ ישראל, מציין את המנהג שהחל בימי המקובלים בצפת במאות ה-16 עד ה-18.

יום ל"ג לעומר ירבה שמחה לכבוד רבי שמעון בר יוחאי זכותו יגן עלינו. כי הוא יום ההילולה שלו. ונודע שרצונו הוא שישמחו ביום זה...

ויש מי שנהג לעשות לימוד בליל ל"ג לעומר בי עשרה, ללמוד שבחי רבי שמעון בר יוחאי המפוזרים בזוהר* ואדרא זוטא**, ומנהג יפה הוא. רבי חיים דוד אזולאי, 'מורה באצבע', דפוס שלמה בילפורטי, ליורנו תר"ב (1842), סימן ח, אות רכג

* ספר הזוהר, הספר המרכזי של חכמת הקבלה, מורכב ממדרשים על התורה המחולקים לפי פרשיות השבוע ומיוחס על פי המסורת לרבי שמעון בר יוחאי.

** אדרא זוטא - בתרגום לעברית הגורן (כלומר המושב) הקטן. זהו חלק מספר הזוהר הנושא מאפיינים ייחודיים. בו מסופר על פטירתו של רבי שמעון בר יוחאי ועל הסודות שמסר לתלמידיו קודם שנסתלק, שאותם חשש לגלות קודם לכן. נשמתו של רבי שמעון בר יוחאי יוצאת כאשר הוא הוגה את המילה 'חיים'.

החיד"א - רבי חיים דוד אזולאי

נולד בירושלים בשנת תפ"ז (1727), חי בחברון, ביבליוגרף, שד"ר ומחבר ספרי הלכה. ביקר בארצות רבות בעולם כולו. בכל אחת מהארצות קשר קשרים עם המנהיגות המקומית היהודית, ולבסוף התמנה לרבה של ליורנו, איטליה. שם נפטר ב תקס"ו (1806). כתב למעלה מחמישים ספרים. ספרו 'שם הגדולים' הוא ספר יסוד העוסק בגדולי ישראל מתקופות שונות.

שאלות והנחיות לקבוצה

* האם השתתפתם פעם בהילולה?

* איזו הרגשה נותנת לכם השתתפות בהילולה?

למנחה

מרכזיותה של הילולת רבי שמעון בר יוחאי במנהגי קהילות ארצות האסלאם מעוגנת בדברי החיד"א, המציין גם את הסיבה להילולה וגם את המנהג שנהג בזמנו. דבריו של החיד"א מחזקים את אלה המרגישים חלק ממנה.

החיד"א משתמש במילים "יום שמחת רבי שמעון בר יוחאי" ולא "יום פטירתו". ייתכן שיש בכך ביטוי למחלוקת הקיימת בין המקובלים, אם ל"ג לעומר הוא יום פטירתו של רבי שמעון או שהוא קשור אליו בדרך אחרת, מחלוקת המובאת בדברי החיד"א במקום אחר.

השאלות אינן מתייחסות באופן ישיר לטקסט, אלא נוגעות בחיבור של המשתתפים להילולה כהמשך לבירור החיבור האישי לדמותו של רבי שמעון, שהתקיים בחלק הקודם.

השיתוף ברגשות ביחס לעריכת הילולה מוביל לשיחה על אודות דרכים שונות לביטוי שמחה. בהילולה יש שמחה גדולה בשל החיבור הרוחני. לכן לצד התפילות שרים רוקדים ואוכלים.

היחס כלפי ההילולה יכול לנוע בין הרגשת התעלות וקרבה לצדיק שלכבודו נערכת ההילולה, ועד לתחושה של חילול הקודש. פער גדול זה מעיד על הזיקה שבין התהליכים החברתיים לבין היחס להילולה. במערכת זו פועלים שני תהליכים מרכזיים:

1. התאמה בין הריבוד החברתי לבין היחס לתרבות שמייצג כל רובד ולנגזרת של מעמדו. הרצון לנוע מרובד אחד לזה שמוצב גבוה ממנו, מלווה לפעמים בתחושת ניכור כלפי התרבות שמייצג הרובד החברתי שאותו רוצים לנטוש.

2. תפיסת התרבות המזרחית כבעלת פנים אחידות היא אחד האמצעים להעמדתה במקום של "האחר". הרצון להשתחרר מתחושת ה"אחרות" יכול להוביל שני תהליכים שונים: הראשון: חשיפת הזהויות השונות בתרבות המזרחית השני: נטישתה של התרבות. התהליכים החברתיים המשפיעים על היחס כלפי ההילולה משלימים את התהליכים החברתיים המשפיעים על היחס למעמדו ומקומו של רבי שמעון בר יוחאי ופועלים במקביל אליהם.

השיחה בחלק זה של השיעור תתייחס פחות למשפט השני בדברי החיד"א. עליו נרחיב את הדיבור לקראת סוף השיעור.

3. הילולת צדיקים – לימוד בחברותא

חומרים	זמן
דפי מקורות	60 דקות

בקריאת דברי החיד"א עולות השאלות מהי הילולה, ומדוע עורכים אותה ביום שמחה של צדיק או ביום פטירתו?

הלולא, הלולה – שמחה ומחולות לכבוד חתן וכלה, שמחת חתונה.
מילון אבן שושן

הלולא – מילה בארמית המציינת שמחה גדולה, בעיקר שמחת חתונה. חסידים ומקובלים נוהגים לערוך הלולא ביום השנה למות מנהיגם הרוחני, שכן יום פטירתו מציין את עליית נשמתו לשמים ואת איחוד הנשמה, המשולה לכלה, עם העולמות העליונים.

לקסיקון לתרבות יהודית
<http://lexicon.cet.ac.il/wf/wfTerm.aspx?id=549>

ורבי עקיבא אומר:

שנים עשר אלפים תלמידים היו לי מגבת ועד אנטיפרס, וכולן מתו בְּחַיִּי בין פסח לעצרת.

ובסוף העמידו לי שבעה, ואלו הן: רבי יהודה ורבי נחמיה ורבי מאיר ורבי יוסי ורבי שמעון בן יוחאי ורבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי ורבי יוחנן הסנדלר.

אמר להם: הראשונים לא מתו אלא מפני שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה.

אתם לא תהיו כן.

מיד עמדו ומילאו כל ארץ ישראל תורה.

קהלת רבה, פרשה יא, דיבור המתחיל: בבקר

ואחר כך למדו חמישה תלמידים אצל רבי עקיבא: רבי שמעון ורבי מאיר וכולי. והיא שמחת רבי שמעון בר יוחאי.

...ואפשר שהכוונה כמו שכתבתי אני עני בטוב עין, שביום ל"ג התחיל ללמד רבי עקיבא לרבי שמעון בר יוחאי וחבריו.

רבי חיים דוד אזולאי, 'מראית העין', דפוס אליעזר יוסף חיים סעדון ליוורנו תקנ"ב (1792), ליקוטים, סימן ז

באותו יום ביקש רבי שמעון להסתלק מן העולם, והיה מסדר דבריו.

נתכנסו החברים לבית רבי שמעון. ...

אמר רבי שמעון: עתה שעת רצון היא,

מילים קדושות שלא גיליתי עד עתה רצוני לגלותן...

וכל אותו היום לא פסקה האש מן הבית,

ולא היה מי שניגש אצלו, כי לא יכול,

כי האור והאש סבבוהו...

משיצאה מיטתו פרחה באוויר, והאש הייתה מלהטת לפניה.

שמעו קול: היכנסו ובואו והתכנסו להילולה של רבי שמעון.

תרגום אידרא זוטא, דברים, פרשת האזינו, דף רפז עמ' ב

תאנא בההוא יומא דר"ש בעא לאסתלקא מן עלמא והוה מסדר מלוי אתכנשו חברייא
לבי ר"ש... אר"ש הא השתא שעתא דרעותא הוא ואנא בעינא למיעל בלא כסופא
לעלמא דאתי, והא מלין קדישין דלא גליאן עד השתא בעינא לגלאה קמי שכינתא...
כל ההוא יומא לא אפסיק אשא מן ביתא ולא הוה מאן דמטי לגביה דלא יכילו דנהורא
ואשא הוה בסוחרניה, ...בתר דנפק פורייא הוה סליק באורא, ואשא הוה להיט קמיה
שמעו קלא עולו ואתו ואתכנשו להילולא דרבי שמעון.
אידרא זוטא, דברים, פרשת האזינו, דף רפז עמ' ב

שאלות והנחיות לקבוצה

✳ מהי הילולה, ומדוע עורכים אותה?

למנחה

הלימוד בחברותא מאפשר דיון במושג 'הילולה' ובהקשרים הרחבים יותר שלו. זוהי קומה
נוספת, הנבנית לאחר החיבור הרגשי והחווייתי ולצד הבנת התהליכים החברתיים.

שני המקורות הראשונים עוסקים בהבנת המושג 'הילולה' בכלל. בשלב הראשון מופיע, תרגומה
של המילה מארמית לעברית. כך נוכל למקמה בזירה המתאימה - הילולה היא חתונה, ולכן היא
כוללת מאפיינים של שמחה גדולה, מוסיקה וריקודים. בשלב השני ניתנת הסיבה לקיום חתונה
מיוחדת זו; ביום הפטירה עולה נשמתו של הצדיק ומתאחדת עם בוראה בדומה לאיחוד של
כלה וחתן. האיחוד כמקור לשמחה עומד במרכזם של שני מקורות אלה.

שלושת המקורות האחרונים עוסקים בהילולת רבי שמעון בל"ג לעומר. כאשר קוראים אותם
ברצף, נדמה שקוראים סיפור שפותח ברבי עקיבא ומסתיים בתלמידיו של רבי שמעון. בסיפור
הנטווה מן הרצף של שלושת המקורות הללו אפשר לראות את ל"ג לעומר כיום שבמרכזו
החיבור בין הדורות באמצעות לימוד התורה.

הילולת רבי שמעון בל"ג לעומר פועלת במישורים מקבילים בעולמות העליונים ובעולמות
התחתונים. השמחה והלימוד מקשרים בין העולמות.

לאחר האסון שפקד את בית מדרשו של רבי עקיבא, הוא פנה אל תלמידיו בדרישה שלא תהיה
עינם צרה בתורה. קריאה חברתית של מסר זה תביא להרחבת שורות הלומדים ולשחרורה
ממצרי האליטיזם המאפיינים בתי מדרש המיועדים לחכמים בלבד.

הדרך שבה מגלה בר יוחאי את תורתו יוצרת רושם חזק של חוויה רוחנית מיוחדת. המוטיבים
המופיעים בטקסט סוגרים את המעגל שנפתח בתחילת השיעור:

1. מעמדו של רבי שמעון בר יוחאי כעושה נסים וכקשור באופן בלתי אמצעי לאלוהים.

2. האש המקיפה את ביתו של רבי שמעון בר יוחאי מגינה על הלומדים, אך היא חוצצת בינם לבין האחרים, ואף עלולה לשרוף את מי שמחוצה לה. אפשר לראות בבת הקול, המזמינה להילולה, תיקון להרחבת שורות הלומדים. במנהגי קהילות המזרח השתמר דווקא ההיבט העדין של האש ולא ההיבט השורף.

אסיף

בלימוד בחברותא עסקנו בהבנת המושג 'הילולה' ובמשמעויותיו השונות. מתברר שיש התאמה בין ההילולה, כפי שהיא מתקיימת כיום, לבין הערכים שאותם היא באה לייצג.

שאלות והנחיות לקבוצה

* כיצד אפשר לקשור בין הסיפורים על רבי עקיבא ועל רבי שמעון לבין המנהג שהיה נהוג בזמן החיד"א בל"ג לעומר?

* כיצד אפשר לשלב לימוד בחגיגת ל"ג לעומר שלנו?

למנחה

החיד"א מזכיר את המנהג ללמוד את שבחי רבי שמעון בר יוחאי. אין הוא מפרט כיצד התקיים לימוד זה, באיזו מסגרת, והאם היה קשור להילולה. הלימוד עומד במרכז הסיפור על רבי עקיבא ורבי שמעון. הקישור בין שני האירועים המתוארים בסיפור לבין ל"ג לעומר מעיד על כך שערכי לימוד התורה ומסירתה מדור לדור עומדים במרכז של יום זה.

השאלה השנייה מציעה תחילתו של יישום. מוצע לקיים את הלימוד כרובד נוסף בהילולה ולא כתחליף לה, כדי לחזק את החלקים החווייתיים, מצד אחד, וכדי לאפשר התמודדות עם הביקורת החברתית והדתית. קיום הלימוד בחגיגת ל"ג לעומר ליד המדורה המשפחתית או בדרך למירון אינו פשוט, אך הבנת חשיבותו היא שלב חשוב ביישום.

סיכום

בשיעור זה בחנו מנהג שיש לו גם תהודה גדולה בחברה הישראלית וגם משמעות רגשית חווייתית עמוקה. שני מאפיינים אלה גורמים להנעת תהליכים חברתיים בעלי השפעה. לימוד שורשי המנהג עשוי להשפיע על הרצון לשמר אותו, אך גם לחדש ולהתאים אותו לצרכינו.

חיבור - תיקון - חיבור

שבועות

מטרה

יישום ערכים שנלמדים ממנהג 'תיקון ליל שבועות' בתחילתו של תהליך תיקון אישי וחברתי.

רציונל

מנהג ה'תיקון' בליל חג השבועות מקובל כמעט בכל עדות ישראל הספרדיות והאשכנזיות, למרות שאינו מוזכר כלל בספרות ההלכה הקלאסית ('שולחן ערוך'). בשנים האחרונות הוא מקבל פנים חדשות הקשורות למגמתה של ההתחדשות היהודית בבתי המדרש הישראליים. בשיעור זה נעסוק בסדר התיקון המסורתי, שמתקיים ברוב בתי הכנסת הספרדיים, קרוב ל-400 שנה. מקורו של המנהג בתקופת המקובלים בצפת במאה ה-16.

'תיקון' הוא מושג יסודי בקבלה. במועדים קבועים במהלך השנה מתקיים לימוד תורה המוגדר כ'תיקון'. הזמן, בו מתקיים התיקון, אינו מקרי; הוא נבחר בשל סגולותיו הייחודיות. בשיעור זה נבחן את סגולתו של ליל השבועות משני כיוונים: נלמד על מעמד הר סיני כאירוע מכונן, מצד אחד, ונעסוק במבנה ובתכנים של התיקון, מצד שני.

תהליך של תיקון יכול להתרחש במישור האישי, הבינאישי או החברתי. העקרונות המנחים את קיום 'תיקון ליל שבועות' תומכים במי שבוחר להתחיל תהליך, כהורה או כאדם בכלל, הן בהגדרת הערכים של התיקון והן במתן כלים למימושו.

מבנה השיעור

1. מנהג 'תיקון ליל שבועות' - פתיחה 15 דקות
נכיר את המנהג שבו יעסוק השיעור ואת מקורותיו ההיסטוריים, ונבחן את מהותו.
2. לילה של חיבורים - לימוד מונחה 45 דקות
נזהה את הכוח הייחודי של ליל חג השבועות ביצירת חיבור בין קטבים שונים בעזרת דברי הזוהר וההקדמה ל'תיקון'.
3. כיצד יוצרים חיבור? - לימוד בחברותא 45 דקות
נלמד את תכני התיקון ואת הצורה שבה הוא מתקיים, כדי להבין כיצד לאפשר חיבור.
4. מה אנחנו מתקנים? - עבודה קבוצתית 45 דקות
ניישם את עקרונות הלימוד בתהליך תיקון אישי בעזרת ניתוח מטרות התיקון והמרחב שבו הוא מתרחש.

מהלך השיעור

1. המנהג – פתיחה

חומרים	זמן
	15 דקות

פתיחה

בשיעור נעסוק במנהג הנהוג בחג השבועות. נבדוק את מקורותיו, ונבחן מה משמעותו לגבינו.

שאלות והנחיות לקבוצה

* אילו מנהגי חג השבועות אתם מכירים או מקיימים בביתכם?

למנחה

שאלת הפתיחה רחבה ביותר כדי לאפשר למשתתפים להעלות מנהגים שונים.

המנהג שבוודאי יעלה באופן מידי ובהבלטה יהיה אכילת מאכלי חלב. מנהג זה לא היה מקובל בכל העדות, ובכל זאת נעשה נפוץ. הסיבות להתפשטות המנהג נעוצות בכמה תהליכים המתרחשים בחברה הישראלית לגבי מנהגי החגים בכלל:

א. הבלטת מנהגים הנהוגים בקבוצות בעלות השפעה. מנהגים אלו משפיעים על החברה באמצעות הוראתם במערכת החינוך במשך שני דורות או שלושה.

ב. תרבות הצריכה. תרבות זו מתבססת על תעשיית פרסום ושיווק המתרחבת לפני כל חג ומאדירה את מנהגי החג.

מנהגים שונים, המקובלים בעדות שונות, כמעט אינם מוכרים בציבור הישראלי. אם יזכירו אותם המשתתפים, חשוב להקדיש להם זמן ולערוך איתם היכרות. דוגמאות: הכנת "כאהי" לביבות של שבועות בעיראק, הכנת עוגיות בצורה של סולם או של לוחות הברית בלוב ותוניסיה וקישוט השלחן בפרחים בפרס.

בשיעור זה נעסוק במנהג 'תיקון ליל שבועות'. ייתכן שהמשתתפים לא יצינו אותו כלל, משתי סיבות: א. לעתים נתפס מנהג זה כהלכה, בדומה לתפילה. ב. רוב המשתתפים בקבוצות הן נשים, והן אינן משתתפות בדרך כלל במנהג זה.

אחד המנהגים המרכזיים של חג השבועות הוא ה'תיקון'. ה'תיקון' מתקיים בליל החג, במהלכו נשארים ערים כל הלילה ולומדים תורה. מנהג זה החל בתקופת המקובלים בצפת, וסדר הלימוד נקבע על ידי האר"י. 'תיקון ליל שבועות' מקובל ברוב עדות ישראל, בעיקר בארצות האיסלאם ובקהילות החסידיות מארצות אשכנז. בימינו קיבל המנהג גם צורות חדשות. ישנם בתי כנסת שבהם מתקיימים שיעורים בנושאים שונים, וישנם בתי מדרש ישראליים, שבהם מתקיימים לימוד בחברותא, הרצאות או שיעורים. בכל אחת מצורות ה'תיקון' הקיימות היום לומדים תורה.

שאלות והנחיות לקבוצה

✳ מדוע, לדעתכם, לימוד תורה נקרא 'תיקון'?

למנחה

רבי ישעיה הלוי הורוויץ, הידוע כשל"ה הקדוש (בעל הספר **שני לוחות הברית**), מתעד לראשונה תיקון ליל שבועות שקיימו רבי יוסף קארו מחבר השולחן ערוך ורבי שלמה הלוי אלקבץ מחבר הפיוט 'לכה דודי'. תיאור האירועים שהביאו לקיום התיקון מרגש ומעניין במיוחד. עם זאת לא כדאי להפוך אותו למרכז השיעור.

סיפורו של השל"ה הקדוש מופיע בקישור זה:

<http://meyda.education.gov.il/files/Tarbut/PirsumeAgaf/KitveEt/251doc.doc>

כפי שצויין קודם, אין הנשים נוטלות חלק ב'תיקון' המסורתי. בשנים האחרונות, עם הקמתם של בתי מדרש מגוונים ועם עליית קרנן של נשים גם בהקשרים דתיים, הפכו נשים לשותפות בלימוד. בשיעור נעסוק בערכי הלימוד במתכונתו המקורית, תוך התייחסות להיעדרן של הנשים מתוכו ותוך ניסיון לחשוב על תיקון בתחום הזה.

השאלה, שהועלתה בעקבות הצגת המנהג, מזמינה את הלומדים לתהות על מהותו של המנהג דרך שמו, 'תיקון'. הניסיון למצוא תשובות לשאלה נועד לגרות את הסקרנות לקראת למידה.

2. לילה של חיבורים – לימוד מונחה

חומרים	זמן
דפי מקורות	45 דקות

אחד המקורות הראשונים, המתארים את המנהג והעוסקים בו, הוא ספר הזוהר. מתוך דברים רבים שכותב הזוהר על מנהג התיקון בליל שבועות נקרא קטע המסביר את ייחודו של לילה זה.

ולמדנו שהתורה שצריך לו לעמול בזה הלילה תורה שבעל פה, כדי שיטהרו כאחד ממעין הנחל העמוק.

אחר כך ביום הזה יביא תורה שבכתב, ויתחבר בה, וימצאו כאחד בזיווג אחד למעלה.

אז מכריזים עליו ואומרים: "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיו" (ישעיה, נט, כא) וגומר.

ועל כן חסידים ראשונים לא היו ישנים בזה הלילה, והיו עמלים בתורה,

ואומרים: נבוא לרשת ירושה קדושה לנו ולבנינו בשני עולמות.

ואותו לילה כנסת ישראל מתעטרת עליהם ובאה להזדווג בו במלך,

ושניהם מתעטרים על ראשיהם של אלו שזוכים לכך.

רבי שמעון כך אמר, בשעה שנאספים החברים בלילה הזה אצלו:

נבוא לתקן תכשיטי הכלה, כדי שתמצא למחר בתכשיטיה ותיקוניה אצל המלך כראוי.

תרגום זוהר, כרך ג, פרשת אמור, דף פח, עמ' א

ואוליפנא דאורייתא דבעי ליה למלעי בהאי ליליא אורייתא דבע"פ, בגין דיתדכון (ס"א דיתדבק) כחדא ממבועא דנחלא עמיקא. לבתר בהאי יומא ליתי תורה שבכתב ויתחבר (ס"א בהו) בה, וישתכחון כחדא בזווגא חד לעילא. כדין מכריזי עליה ואמרי (ישעיה נט,

כא) "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפך" וגו'.

ועל דא חסידי קדמאי לא הוו ניימי בהאי ליליא והוו לעאן באורייתא ואמרי ניתי לאחסנא ירותא קדישא לן ולבנן בתרין עלמין. וההוא ליליא כנסת ישראל אתעטרא עליהו ואתיא לאזדוגא ביה במלכא ותרואיהו מתעטרי על רישיהו דאינון דזכאן להכי.

ר"ש הכי אמר בשעתא דמתכנשי חברייא בהאי ליליא לגביה ניתי לתקנא תכשיטי כלה בגין דתשתכח למחר בתכשיטה ותקונהא לגבי מלכא כדקא יאות.
זוהר, כרך ג, פרשת אמור, דף פח, עמ' א

שאלות והנחיות לקבוצה

* אילו חיבורים מתקיימים במהלך ליל חג השבועות, על פי הזוהר?

למנחה

רוב הלומדים אינם מורגלים בלימוד זוהר. לכן חשוב לעצור לאחר כל פסקה ולהציע הסבר שהוא בעיקרו מילולי ומושגי. ההסבר המקדים יאפשר למשתתפים להתמודד עם לימוד תכניו של הטקסט.

בדברי הזוהר אפשר לזהות חיבורים שונים:

1. חיבור בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה
2. חיבור בין עולם הזה לבין עולם הבא
3. חיבור בין כנסת ישראל לבין הקדוש ברוך הוא
4. חיבור בין הלומדים לבין כנסת ישראל והקדוש ברוך הוא
5. חיבור בין התורה לבין הקדוש ברוך הוא

חיבורים אלה, שכל אחד מהם נושא משמעות בפני עצמו, מעידים על סגולתו הייחודית של ליל שבועות לחבר, בין יסודות שונים הקשורים זה בזה. הלימוד בליל שבועות יוצר ביניהם משיכה חזקה יותר.

המילים 'חיבור' ו'תיקון' חוזרים בדברי הזוהר. רבי שמעון בר יוחאי קושר בדבריו שני מושגים אלה, עד שקשה להבחין איזה מהם הוא המקור, ואיזה מהם משתלשל מחברו. בלבול-לכאורה זה מדגיש את הקרבה שבין שתי המילים האלה ומעיד על ייחודו של ליל שבועות.

כוח החיבור הטמון בליל שבועות יצא אל הפועל רק בעזרת הלומדים - החברים במשמעות של חיבור. ('חברים' הוא כינויים של תלמידי החכמים). בכל אחת מהפסקאות מדגיש הזהר את חלקם של השותפים ללימוד ביצירת החיבור.

קודם שמקיימים תפילות ומצוות רבות נהוג לומר בקשה לקיום המצווה או התפילה על הצד הטוב ביותר. בבקשה שלפני אמירת 'תיקון ליל שבועות' זוכה החיבור למעמד מרכזי. נקרא רצף פסוקים הנזכרים בבקשה זו.

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהִיטְ הַבֶּקֶר וַיְהִי קֹלֶת וּבְרָקִים וַעֲנַן כָּבֵד עַל הָהָר וְקֹל שֹׁפָר חָזַק מְאֹד וַיִּחַרְד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בַּמִּחָנֶה: (שמות, יט, טז)

וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מְאֹד מִשֶּׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְּקוֹל: (שמות, יט, יט)
וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת הָהָר עֹשֵׂן וַיֵּרָא הָעָם וַיִּנָּעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרָחֵק: (שמות, כ, יד)

ונאמר: ה' אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחָרֵב: לֹא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֲתָנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֶּה הַיּוֹם כָּלָנוּ חַיִּים: פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מְתוֹךְ הָאֵשׁ: (דברים, ה, ב-ד)

ונאמר: וְלֹא אֲתָכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי כָרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֵלֶּה הַזֹּאת: כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנֹו פֶּה עִמָּנוּ עִמָּד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנו פֶּה עִמָּנוּ הַיּוֹם: (דברים, כט, יג-יד)

ונאמר: וַיֹּאמֶר ה' מִסִּינִי בָּא וְזָרַח מִשְׁעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מִהָר פָּאָרָן וְאֶתָּה מֵרַבֶּכֶת קִדְשׁ מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ: (דברים, לג, ב)

תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מִשֶּׁה מוֹרָשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב: (דברים, לג, ד)
קריאי מועד, תיקון ליל שבועות, בקשה קודם הלימוד

שאלות והנחיות לקבוצה

- * כיצד מחבר אותנו רצף הפסוקים שבבקשה למתן תורה?
- * איזו חשיבות יש לחיבור למתן תורה כהקדמה ללימוד בליל חג השבועות?

למנחה

פסוקים אלה מובאים בתוך בקשה הנאמרת לפני תחילת התיקון, כמו שמקובל קודם קיום מצוות רבות ואמירת תפילות אחרות. התכנים של בקשות אלה יוצרים מצע ומצב נפשי המתאימים לקיום המצווה או לאמירת התפילה.

בחירת הפסוקים והעמדתם בסדר זה יוצרות את המצע הנפשי. מחבר הבקשה חידש רעיון בעצם חיבור הפסוקים הבאים ממקומות שונים בתנ"ך בלא שהוסיף כל מילה לפסוקים המצוטטים.

הפסוקים המובאים בקטע הראשון, לקוחים ממעמד הר סיני בספר שמות. הפסוקים שבקטע השני לקוחים ממעמד דברי הפרידה של משה מבני ישראל ערב כניסתם לארץ כנען. האנשים השומעים את משה נושא את נאומו בחומש דברים, לא עמדו במעמד הר סיני, ולא ראו את הקולות ואת הברקים. משה מחיל בדבריו את הברית, שנכרתה ארבעים שנה קודם לכן בהר סיני, גם על האנשים היושבים מולו. מחבר הבקשה מרחיב את הברית ומחיל אותה על כל הדורות הבאים בעזרת הצמדתם של הפסוקים המתארים את מעמד הר סיני בחומש שמות אל הפסוקים המחדשים את הברית בחומש דברים.

מי שאומר את הבקשה לפני 'תיקון ליל שבועות' וחש שהוא שותף בתיקון, יוכל להרגיש את כריתת הברית המחודשת של אלוהים עם כל אחד ואחת מבני עמו.

חידוש הברית בין אלוהים לעם ישראל לדורותיו, על כל חלקיו, הוא עיקרון מרכזי בתיקון. יש בידיעתו כדי לחזק את המשתתפים.

כדאי להביא את הספר 'קריאי מועד' השלם, המכיל גם את הלימוד ללילות הנוספים שנוהגים בהם להישאר ערים כל הלילה, כמו ליל הושענא רבא וליל שביעי של פסח.

3. איך יוצרים חיבור? – לימוד בחברותא

זמן	חומרים
45 דקות	דפי מקורות

ראינו כי חיבור יכול להביא לתיקון. ואולם יש לברר כיצד נעשה אותו חיבור? לצורך זה נבדוק מה קבע האר"י במאה ה-16 בצפת ללימוד בלילה זה, וכיצד לומדים ב'תיקון ליל שבועות'.

סדר הלימוד בלילה הזו, תחלה תורה נביאים וכתובים, ואחר כך המדרש, ואחר כך האדרא רבא*. כי כן מפורש בזוהר הקדוש: "לעמול בתורה מתורה לנביאים,

ומנביאים לכתובים, ובדרשות הפסוקים ובסודות החכמה". ותרי"ג מצוות ילמדו קודם המדרש, ואם יש להם זמן, ילמדו האדרא זוטא* גם כן.
רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, מרכז הספר, ירושלים תרצ"ב (1902), שנה ראשונה, פרשת במדבר

* אדרא רבא ואדרא זוטא - בתרגום לעברית הגורן, (כלומר המושב) הגדול והגורן הקטן. אלו הם שני חלקים מתוך ספר הזהר בעלי ייחוד ספרותי. באדרא רבא מגלה רבי שמעון בר יוחאי סודות על האלוהות בדמות פני אדם, עשרה חברים משמיעים את דרשותיהם כל אחד בתורו, ורבי שמעון בר יוחאי חותם את הדיון. באדרא זוטא מסופר על פטירתו של רבי שמעון בר יוחאי ועל הסודות שמסר לתלמידיו קודם שנסתלק, שאותם חשש לגלות קודם לכן. נשמתו של רבי שמעון בר יוחאי יוצאת כאשר הוא הוגה את המילה 'חיים'.

רבי יוסף חיים

נולד בבגדד בשנת תקצ"ד (1834), מגדולי הפוסקים האחרונים בקהילות הספרדיות, דרשן ופייטן. הנהיג את קהילת בבל ללא תואר רשמי במשך 50 שנה, עד לפטירתו בשנת תרצ"ד (1934). פסיקתו הייחודית בהלכה מבוססת על הקבלה. כתב מעל ל-50 ספרים בתחומים שונים: שו"תים, הלכה, קבלה, דרשות ועוד. ספר ההלכה הידוע ביותר שלו, 'בן איש חי', שונה מרוב ספרי ההלכה, המשמרים את המבנה של ה'שלחן ערוך'. ההלכות השונות מובאות בו בקבוצות נושאים הקשורים לפרשיות השבוע.

ורק מהיות טוב נכון לחוש לדברי רבותינו המקובלים ללמוד התיקון בכנופיא ובחבורה. ואם רוב הצבור קוראים התיקון, אין ראוי ליחידים לפרוש מהם, וללמוד תלמוד או רמב"ם, וכמו שאמרו חז"ל: (מסכת דרך ארץ זוטא, פרק ה') "לא יהא אדם עומד בין היושבים או יושב בין העומדים, ולא קורא מקרא בין השונים משנה, ולא שונה משנה בין הקוראים מקרא. כללו של דבר: אל ישנה אדם ממנהג הבריות". עד כאן. והשם יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים.
הרב עובדיה יוסף, 'יחזקאל דעת', הוצאת מאור ישראל, ירושלים תשל"ז (1977) חלק ג, סימן לב

הרב עובדיה יוסף

נולד בבגדד בשנת תר"פ (1920), עלה לארץ-ישראל בגיל ארבע, למד בישיבות בעיר העתיקה שבירושלים. שימש רב ואב-בית הדין בקהיר, וכיהן כראשון לציון משנת תשל"ג (1973) עד תשמ"ג (1983). נחשב לגדול הפוסקים בעולם הספרדי היום. אין נושא הלכתי מודרני שאינו נדון בסדרות השו"ת שלו 'יביע אומר' ו'יחווה דעת'.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מהם התכנים וצורת הלימוד של 'תיקון ליל שבועות'?

* מהי ייחודיותם של תכנים אלה וצורת לימוד זו?

למנחה

בחברותא נלמדים קטעים מדבריהם של שני פוסקים ספרדיים מרכזיים: הקטע של רבי יוסף חיים לקוח מדרשה לשבועות המופיעה בספרו 'בן איש חי', ואילו הקטע של הרב עובדיה יוסף, הדין בשאלה אם מותר ללמוד תלמוד או הלכה במקום סדר ה'תיקון' הקבוע, מקורו בשו"ת 'יחווה דעת'.

ה'תיקון', כפי שהוא מתואר בדברי שני הפוסקים הללו, שונה מלימוד תורה רגיל בשני מאפיינים:

1. התכנים - במהלך התיקון קוראים לפי סדר נתון קטעים שונים מהתנ"ך, המדרש, תרי"ג מצוות והזוהר. אין לומדים בפלפול, כמו שמקובל בישיבות שונות, ואין לומדים נושאים שונים בדרכים מגוונות, כמו שמקובל ב'תיקון ליל שבועות' המודרני.

2. צורת הלימוד - קריאת הקטעים מתקיימת בשיתוף כל הקהל בבית הכנסת. כל אחד קורא קטע.

שני המאפיינים יכולים להעיד על מטרתו הייחודית של ה'תיקון'. בלימוד התורה במהלך השנה נעשה בכוח השכל. בולט בו המימד הרציונאלי והאינטלקטואלי, והוא עשוי להתרכז בפיתוחו וקידומו של הפרט. בלילה זה הלימוד רגשי וחוויתי יותר, מחבר יותר. הלימוד עובר בין רבדיה של התורה תוך היוודעות אליהם, וללא פריטתם לפרוטות. אמירת ה'תיקון' בחברות הלומדים נותנת תוקף ייחודי ללילה זה.

4. מה מתקנים? – עבודה קבוצתית

חומרים	זמן
דפי "נסיון של תיקון"	45 דקות

ראינו במהלך השיעור שני מאפיינים של הלימוד בליל חג השבועות: יצירת חיבור, צורת הלימוד ותכני הלימוד הייחודיים ללילה זה.

שאלות והנחיות לקבוצה

* מה בא 'תיקון ליל שבועות' לתקן?

למנחה

לימוד מסוג זה יכול להביא לתיקון על ידי יצירת חיבור אמיתי יותר בין הלומדים לבין התורה והאלוהים, וכן בין הלומדים לבין עצמם. הלימוד בעיון, בפלפול ובהעמקה בסוגיות במשך השנה מקבל מימד אחר, כאשר הוא מתקיים על בסיס החיבור החווייתי והחברתי המתקיים בליל חג השבועות.

העיסוק ב'תיקון' שמזמן לנו ליל חג השבועות, מביא אותנו לחשיבה על אודות התיקון שכל אחד מאתנו היה רוצה לעשות במהלך השנה כולה. התיקון יכול להיות אישי, בין-אישי או חברתי.

שאלות והנחיות לקבוצה

* למה בכלל צריך לתקן?

למנחה

השאלה הפותחת את הסדנא מאתגרת את המשתתפים בבחינת יחסם למציאות שבה הם חיים, בנטילת אחריות וביצירת שינוי. התיקון יתרחש רק על בסיסה של מודעות לכך שהמצב הנוכחי אינו טוב.

הקבוצה מתחלקת לקבוצות משנה של שלושה או ארבעה משתתפים. כל קבוצה מקבלת את הדף 'ניסיון של תיקון'.

ניסיון של תיקון

בחרו משתתף שישתף את הקבוצה במחשבותיו על התיקון שבו הוא מעוניין להתחיל.

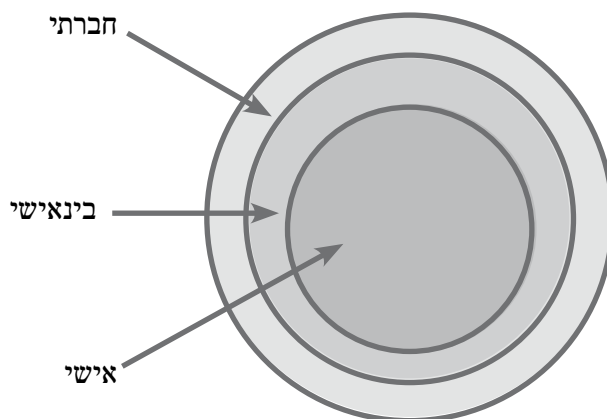
'תיקון' - הגדרות:

1. מילוי הפגם או הליקוי בדבר, החזרת דבר למצבו השלם או הנכון.

2. שינוי לטוב, שיפור, השבחה.

מלון אבן שושן

מרחבים שבהם מתקיים תיקון

* נסו לנתח את התיקון:

כיצד הייתם מגדירים את סוג התיקון שיש לעשות?

באילו מרחבים הוא צריך להתקיים?

* באיזה אופן מסייעים הערכים שנלמדו בשיעור לקיום תהליך של תיקון?

למנחה

בחלק זה מתרחש המעבר מן הלימוד למעשה דרך ניתוח מקרה פרטי של אחד המשתתפים.

בחירת משתתף הנכון לחשוף את תהליך התיקון שהוא רוצה לעבור בפני הקבוצה, יכולה להיות רגישה. אין בהכרח התאמה מלאה בין הרצון לתקן לבין הנכונות לחשוף רצון זה, הן בשל תחושת חוסר אונים או בושה. מודעותו של המנחה לקושי ותמיכתם של חברי הקבוצה חשובים לתהליכי התוכנית.

בקבוצות הקטנות ינותח תהליך התיקון בשתי דרכים:

1. ההגדרה המילונית - הבחירה באחד משני הפירושים שמביא אבן שושן מסייעת להגדיר את נסיבות התיקון ומצביעה על הפעולות שיש לבצע כדי לממשו.

2. המרחב שבו מתקיים השינוי - הצגת שלושת המרחבים בפני המשתתפים מאפשרת להם הסתכלות רחבה יותר, מעבר לאני הפרטי. לעתים תהליך התיקון, הנראה במבט ראשון פרטי לחלוטין, מתברר גם כמנוף לתהליך תיקון חברתי, וכן להיפך: תהליך תיקון בין-אישי או חברתי מתברר כזרז לתיקון אישי.

הערכים שנלמדו בשיעור: לימוד תורה כתיקון, כוחו של החיבור, לימוד חווייתי-רגשי ולימוד בחבורה יכולים לשמש ככלים בעלי עצמה בתהליכי תיקון. בחברה המערבית אין הכלים הללו זוכים לכבוד הראוי להם מול כלי חשיבה אנליטיים אחרים, ולכן יש צורך להדגיש את כוחם.

חשוב להשאיר זמן לחלק זה של השיעור, ולקיים בו דיון מעמיק, שבו יוכלו המשתתפים לעבד את הבעיה שאותה הם רוצים להציג, לבחון אותה היטב ולפתוח חלונות חדשים לתיקון.

סיכום

המנהג 'תיקון ליל שבועות', שהתפשט בכל קהילות ישראל והולך ומחדש את פניו בשנים האחרונות, מביא אותנו לעמוד על מקורותיו. סגולתו של ליל חג השבועות ביצירת חיבורים הביאה את המקובלים לעצב את ה'תיקון', הוא הלימוד המיוחד המתאים לו. המתכונת של חיבור, לימוד תורה ו'תיקון' יכולה להיות מיושמת גם בתהליכי שינוי שאנחנו מעוניינים לקיים בחיי היומיום שלנו.

בין בקשת סליחה ומחילה

ראש השנה יום הכיפורים

מטרה

זיהוי כוחות ייחודיים של הורים ביחס לילדיהם לאור מנהג בקשת הסליחה מההורים בערב יום הכיפורים.

רציונל

ימי הסליחות, שמתחילים בראש חודש אלול ומגיעים לשיאם ביום הכיפורים, מזמנים פתח לבחון את תהליך הסליחה. בדרך כלל נדרשת בקשת הסליחה במרחבים שבין אדם לאלוהים ובין אדם לחברו. בשיעור זה נבחן מרחב שלישי, פחות מדובר - המרחב המשפחתי, בין הורים וילדים.

במקרים לא מעטים ילדים אינם ממלאים את ציפיות הוריהם או אינם מאמצים את ערכיהם, התנהגות זו פוגעת לעתים בהורים. כאשר מתחוללת פגיעה במערכות חברתיות רגילות, היחסים יכולים להגיע לסיומם. לעומת זאת, בתוך המשפחה, בשל מהותו של הקשר, פירוק המערכת היא מעשה קיצוני. הבדל זה בין המערכת המשפחתית לבין מערכות חברתיות אחרות נובע מן הבסיס השונה ליחסים בין הורים וילדים, המאפשר להורים לסלוח בכל מקרה ולהתחיל מחדש.

הלומדים עוברים במהלך השיעור מהמעגל הרחב של כוחו של יום הכיפורים לכפר על חטאים בכלל, דרך הפיוס בתוך מעגל היחסים החברתיים, ולבסוף מצטמצם המבט אל המעגל המשפחתי, שייחודיותו נבחנת לאור הנלמד.

מבנה השיעור

1. רשת חברתית - פתיחה 40 דקות
תרגיל פתיחה של דימוי הרשת לקשרים החברתיים. עמידה על ההבדל העקרוני בין מצוות שבין אדם למקום לבין מצוות שבין אדם לחברו בהקשר של יום הכיפורים.
2. מפיץ את חברו - לימוד בחברותא 50 דקות
לימוד מתוך מגוון טקסטים החושפים בפני הקבוצה את קשייו של מבקש הסליחה ושל מי שמתבקש לסלוח.
3. סליחה בין הורים לילדיהם - לימוד מונחה 60 דקות
ניתוח המנהג הייחודי לערב יום הכיפורים, שלפיו ילדים מבקשים סליחה מהוריהם, וניסיון ליישם את מסקנות הלימוד בשנה כולה.

מהלך השיעור

1. רשת חברתית – פתיחה

חומרים	זמן
כדור צמר או חוט אחר דפי מקורות	45 דקות

כל המשתתפים יושבים במעגל. אחד מהם מקבל את כדור הצמר לידי, כורך את קצהו סביב אצבעו, בוחר משתתף אחר, זורק אליו את כדור הצמר ומברך אותו לקראת השנה החדשה. המשתתף שקיבל את הכדור כורך גם הוא את החוט סביב אצבעו, זורק את הכדור למשתתף אחר, ומברך אותו. כך נזרק הכדור ממשתתף למשתתף עד שנוצרת רשת של חוטים המחברת בין חברי הקבוצה.

... עבירות שבין אדם למקום – יום הכּפּוּרִים מכפר,

עבירות שבין אדם לחבירו – אין יום הכּפּוּרִים מכפר, עד שירצה חברו.

את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה:

"מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו" (ויקרא, טז, ל)

עבירות שבין אדם למקום – יום הכּפּוּרִים מכפר,

עבירות שבין אדם לחבירו – אין יום הכּפּוּרִים מכפר, עד שירצה את חברו.

משנה, מסכת יומא, פרק ח, משנה ט

שאלות והנחיות לקבוצה

* אילו רגשות עורר בכם המשחק?

* מדוע אין יום הכּפּוּרִים מכפר על מצוות שבין אדם לחברו, עד שירצה את חברו?

למנחה

המפגש לקראת ראש השנה או יום הכיפורים מתקיים בקבוצה לקראת השנה השנייה של התוכנית. התרגיל פותח את נושא השיעור, אך גם מחדש את הקשרים בין המשתתפים לאחר חופשת הקיץ. רשת הקורים שנקמת תוך כדי התרגיל, ממחישה במעט את מורכבותה של מערכת קשרים חברתית.

השיעור מתקדם בתהליך הדרגתי, מהנושא הכללי ועד למנהג. המשנה ממסכת יומא פותחת את התהליך ומעלה את ההקשר הרחב - הבהרת מעמדן של מצוות שבין אדם לחברו על ידי הזיקה שבין לבין יום הכיפורים. כוחו של יום הכיפורים כיום המסוגל לכפר מצטמצם נוכח מצוות שבין אדם לחברו. כפרתו במקרה זה מותנית במעשה מקדים של פיוס הזולת.

השאלה מכוונת לבחון את המקור להבדל המהותי בין מצוות שבין אדם לחברו לבין מצוות שבין אדם למקום. מורכבותם של יחסים חברתיים מונעת מגורם חיצוני, ואפילו נשגב כיום הכיפורים, להשפיע עליהם ללא תהליך של הכנה.

לימוד המשנה נעשה בצמוד לתרגיל, ללא דיון, כדי לחבר בין חווית המשחק והמשנה. השיחה לאחר קריאת המשנה תתווך בין התרגיל והרגשות שחוו המשתתפים בשעה שביצעו אותו, לבין התכנים שעלו מן המשנה.

2. מפיס את חברו – לימוד בחברותא

חומרים	זמן
דפי מקורות	45 דקות

המשנה ממסכת יומא מלמדת שעלינו לפייס חבר שפגענו בו, כדי שנוכל ליהנות מכוחו המכפר של יום הכיפורים. עורך התלמוד היה מודע לקושי המהותי הקיים בתהליך הפיוס, ולכן הוא מספר סיפורים המתארים ניסיונות לבקש סליחה. בלימוד בחברותא נעסוק בחלק מן הסיפורים שמביא התלמוד, ובמקורות נוספים. נתחלק לזוגות או שלישות. כל חברותא תקבל מקור או שני מקורות ללימוד.

רב היה מקריא את הפרשה לפני רבי.

נכנס ובא רבי חייא - חזר לראש.

נכנס בר קפרא - חזר לראש.

בא רבי שמעון ברבי - חזר לראש.

בא רבי חנינא בר חמא - אמר: כל זה אחזור ואלך?! לא חזר.

הקפיד רבי חנינא.

הלך רב אליו שלוש עשרה ערבי יום הכיפורים - ולא התפייס.

וכיצד עשה כך? והרי אמר רבי יוסי בר חנינא כל המבקש מחילה מחברו, אל יבקש ממנו יותר משלוש פעמים? - רב שונה.

ורבי חנינא איך עשה כן, והרי אמר רבא: כל המעביר על מידותיו, מעבירין לו על כל פשעיו? - אלא, רבי חנינא, הראו לו בחלומו שתולים את רב על דקל, וידוע שכל מי שתלו אותו בדקל, נעשה ראש.

אמר: למד מכאן, שהוא צריך להיות מנהיג, ולא התפייס כדי שיוכרח ללכת וללמד תורה בבבל.

תרגום תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א

רב הוה פסיק סידרא קמיה דרבי. עייל אתא רבי חייא - הדר לרישא. עייל בר קפרא - הדר לרישא. אתא רבי שמעון ברבי - הדר לרישא. אתא רבי חנינא (בר) חמא - אמר: כולי האי נהדר וניזיל? לא הדר. איקפיד רבי חנינא. אזל רב לגביה תליסר מעלי יומי דכפורי - לא איפייס. והיכי עביד הכי? והאמר רבי יוסי בר חנינא: כל המבקש מטר מחבירו, אל יבקש ממנו יותר משלוש פעמים? - רב שאני. - ורבי חנינא היכי עביד הכי? והאמר רבא: כל המעביר על מדותיו - מעבירין לו על כל פשעיו! - אלא, רבי חנינא, חלמא חזי ליה לרב דזקפוהו בדיקלא, וגמירי דכל דזקפוהו בדיקלא, רישא הוי. אמר: שמע מינה בעי למעבד רשותא, ולא איפייס, כי היכי דליזיל ולגמר אורייתא בבבל. תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א-ב

ואם יקשה בעיניו להתבייש עם חברו פנים אל פנים, יוכל לעשות על ידי שליח או על ידי כתב. כי באמת הכתיבה היא סימנא טבא (סימן טוב) לכל הדבר הקשה לְדַבֵּר מפני הבושה, יכתוב ידו ולא יראו פניו עם שכנגדו.

וישראל קדושים הם, והם רחמנים, ובודאי שבבוא אחיו הישראלי לשאול ממנו מחילה, לא יהיה המוחל אכזרי, ותכף יתרצה למחול לו מחילה גמורה, כדי שלא יענש בסיבתו.

רבי אליעזר פאפו, 'פלא יועץ', דפוס יעקב הלוי ויוסף ענבי, קושטא תקפ"ד (1824), תשובה, עמ' רסג

רבי אליעזר פאפו

נולד ככל הנראה בשנת תק"ל (1770) בסרייבו שבבוסניה, שהייתה אז חלק מן האימפריה העות'מאנית. כיהן עד למותו כרבה של הקהילה הספרדית של סיליסטרה בבולגריה. נפטר בשנת תקפ"ח (1828). כבר בגיל צעיר עסק בפרשנות ובפלפול בתלמוד וחיבר ספרים על כך. נודע בספרו 'פלא יועץ', אחד מספרי המוסר המפורסמים והנפוצים ביותר.

תנו רבנן: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז.

מעשה שבא רבי אלעזר ברבי שמעון ממגדל גדור מבית רבו, והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת נהר, ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו, מפני שלמד תורה הרבה.

הזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר.

אמר לו: שלום עליך רבי!

ולא החזיר לו.

אמר לו: ריקא, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך?

אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע בעצמו שחטא, ירד מן החמור ונשתטח לפניו, ואמר לו: נענית לך, מחול לי!

אמר לו: איני מוחל לך, עד שתלך לאומן שעשאני, ואמור לו: כמה מכוער כלי זה שעשית.

היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו.

יצאו בני עירו לקראתו, והיו אומרים לו: שלום עליך רבי רבי, מורי מורי!

אמר להם: למי אתם קורין רבי רבי?

אמרו לו: לזה שמטייל אחריו.

אמר להם: אם זה רבי - אל ירבו כמותו בישראל.

אמרו לו: מפני מה?

אמר להם: כך וכך עשה לי.

אמרו לו: אף על פי כן מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא.

אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו. ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן.

מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז,

ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס, לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות. תלמוד בבלי, מסכת תענית, דף כ, עמ' א-ב

רב היה לו דבר על טבח (שוחט) אחד.

לא בא לפניו.

בערב יום כיפור אמר הוא: אלך אני לפייס אותו.

פגש אותו רב הונא.

אמר לו: להיכן הולך אדוני?

אמר לו: לפייס את פלוני.

אמר רב הונא: הולך אבא להרוג אדם.

הלך ובא אליו.

היה יושב ומבקע ראש, הרים את עיניו וראה אותו.

אמר לו: אבא, אתה? לך! אין לי דבר איתך.

באותו זמן, שהיה בוקע את הראש, נשמטה עצם, הכתה אותו בצווארו והרגתו. תרגום תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א

רב הוה ליה מילתא בהדי ההוא טבחא. לא אתא לקמיה. במעלי יומא דכפורי אמר איהו: איזיל אנא לפיוסי ליה. פגע ביה רב הונא. אמר ליה: להיכא קא אזיל מר? אמר ליה: לפיוסי לפלניא. אמר: אזיל אבא למיקטל נפשא. אזל וקם עילויה. הוה יתיב וקא פלי

רישא, דלי עיניה וחזייה. אמר ליה: אבא, את? זיל! לית לי מילתא בהדך. בהדי דקא, פלי רישא אישתמיט גרמא, ומחייה בקועיה וקטליה.

תלמוד בבלי מסכת יומא דף פז עמוד א

גם כוחו של חכם שפורטה לא נעלם ממורנו ורבנו ראש אר"ץ (ארם צובא) רבה. פעם אחת שאל אותו חכם רפאל, שיבאר לו דיבור של רבנו תם, ותיכף הביין מורנו את שיעור קומתו ודמות דיוקנו ואופן מחשבתו. הפציר בו כמה פעמים שיקבל עליו מינוי - ולא קיבל.

ואף על פי שאוהבים היו, היתה פעם אחת כעין קפידה ביניהם. כנסייה גדולה לשם שמיים נתכנסה בבית מורנו, למחות על פירצה שנפרצה בבית הספר החדש שייסדה חברת 'כל ישראל חברים'. נשאו ונתנו בדבר כל החכמים, והוסכם להם שימחו על כבוד השם יתברך ועל כבוד תורתו שנתחלל, וכתבו את הכרוז "כשופר הָרָם קוֹלָהּ" וחתמו עליו שלושים ושניים חכמים. וביקש עטרת ראשנו את חכם רפאל שיימנה אף הוא עימהם ויחתום על הכרוז, ולא הסכים. אמר: אני אינני חכם הקהל. לא כך דרשו חכמים את הפסוק "כִּי הַעֲשֶׂק יְהוֹלִל חָכָם וַיֵּאבֹד אֶת לֵב מִתְנָה", העסק שמתעסק החכם בצרכי ציבור מהולל את חוכמתו ומאבד אותה. חכם רפאל שפורטה, שאהב את עטרת ראשנו אהבת נפש, לא ביקש אלא להשתמש בדברי רבותינו, ולא עלתה על דעתו חלילה דבר אחר, אבל למורנו היתה כעין תרעומת. סבור היה שאליו נתכוונו הדברים של חכם רפאל. הוא, עטרת ראשנו, שנודע בנערותו לגדול שבשקדנים והיה בקי בחדרי תורה, כיוון שנעשה ראש אר"ץ רבה, הוכרח לבטל זמן תורתו לעמול עם הציבור, שהיה צריך לישב עם הוועד הרוחני ועם הוועד הגשמי, ולבקר בתלמודי התורה, ולבחון התלמידים, ולסמוך האברכים בסמכא דרבנן, ולאשר פסקי הדין החשובים, ולמנות הדיינים, ולפקח עסקי חברת אחיעזר ואחיסמך, וחברת ביקור חולים, ולפייס המושל, ולערוב לקונסולים על בן הקהילה שסרח, ולהוכיח הקהל, ועוד ועוד, כללו של דבר נתמעטה עונתו לתורה. וכל ימיו היה כואב ודואב על זה. וכמה נתקנא בחכמים שיושבים על התורה ועל העבודה ועוסקים בחיבורים שלהם. הוא שמע דברי חכם רפאל על העושק שמהולל חכם, והקפיד. נפלט מפיו: וכי חכם רפאל יודע אם בן בנו לא ייזקק לאותו דבר, והלא גלגל חוזר הוא בעולם. וסיים: חכם רפאל, חכם לְחָאֵלּוּ, כלומר חכם לעצמו. תיכף הרגיש חכם רפאל בדבר, ופייס אותו בכל מיני פיוסים שבעולם. ואף שמורנו ורבנו לא התכוון לדבר, היה בנו של חכם רפאל, חכם חייא שפורטה, רגיל לומר: בְּנִי, רְאוּ

כמה גדולים דברי חכמים שאמרו הוי זהיר בגחלתן שלא תכנה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב, שמחמת קפידה זו של עטרת ראשנו נתגלגל הדבר שבני, האדון יעקב שפורטה, או כפי שהוא מכנה את עצמו - מסייה ז'ק ספורט, עזב את בית המדרש והלך ללמוד בחברת 'כל ישראל חברים', ולא היתה תורתו אומנותו, וסוף שנעשה בנו בכורו גזבר בבית המסחר של פרנקו את פיג'וטו. הרב חיים סבתו, 'אמת מארץ תצמח', ידיעות אחרונות, ישראל, 2001, עמ' 31-32

הרב חיים סבתו

נולד בקהיר בשנת תשי"ב (1952) למשפחה שמקורה בחלב שבסוריה. עלה לארץ עם משפחתו וגר בירושלים. ממייסדי ישיבת ההסדר 'ברכת משה' במעלה אדומים וסופר. 'אמת מארץ תצמח' הוא ספרו הראשון.

שאלות והנחיות לקבוצה

* אילו חסמים מקשים על בקשת סליחה?

* אילו חסמים אינם מאפשרים לסלוח למי שמבקש סליחה?

למנחה

בחברותא מוצעים חמישה טקסטים שונים לבחירה. הטקסטים שונים זה מזה בסגנונם ובמקורם, אך המשותף להם הוא תהליך בקשת הסליחה.

כל אחד מן הקטעים יכול היה להילמד באריכות. המטרה המרכזית של הלימוד היא חשיפת המורכבות של תהליך הסליחה, הרגשות המעורבים בו וחלקם של שני הצדדים בתהליך.

נזכיר חלק מן הקשיים העולים מן המקורות, המעכבים את הפוגע מלבקש סליחה, ואת הנפגע מלסלוח: פערים של השקפה, מעמד, השכלה ויכולת כלכלית, ייחוס מוטעה של מניעים, רמת אחריות שונה כלפי התהליך, חוסר נכונות של כל צד להכיר בחלקו ובאחריותו, הקושי בסליחה עצמית כשלב מקדים, רף ציפיות גבוה שאינו מותאם למציאות, חילופי מקומות ותפקידים בין הפוגע לנפגע.

בשיעור כדאי להרחיב את הדיון סביב הקשיים המשמעותיים לקבוצה.

אסיף

הטקסטים שלמדנו עוסקים במערכת היחסים הנוצרת בין מבקש הסליחה לבין זה הצריך לסלוח, ובקושי של כל אחד מן הצדדים לקיים את חלקו בתהליך.

שאלות והנחיות לקבוצה

- * אילו קשיים הכרוכים בתהליך בקשת הסליחה ראיתם במקורות השונים?
- * במקומו של מי הייתם מעדיפים להיות, של מבקש הסליחה או של הסולח?

למנחה

באמצעות השאלה הראשונה תוכלו לאסוף מהלומדים את תובנותיהם מן הלימוד. יהיה מעניין לעמוד על תובנות דומות, העולות מתוך טקסטים שונים.

באמצעות הזדהות עם הדמויות המופיעות בטקסטים תיצור השאלה השנייה חיבור אישי של הלומדים לנושא. החיבור הוא הכנה לחלק הבא של השיעור, העוסק ביחסי הורים ילדים, שעליו להיות קשור לפן האישי.

3. סליחה בין הורים לילדים – לימוד מונחה

חומרים	זמן
דפי מקורות	60 דקות

לאחר שעסקנו בתהליך בקשת הסליחה במערכות חברתיות, ננסה לבחון את התהליך ביחסים שבין הורים לילדים.

כל אדם ינשק ידי אביו ואמו בערב יום הכיפורים, לעת ערב, קודם שילך לבית הכנסת, ויבקש מהם מחילה. ודבר זה הוא חיוב גדול על כל אדם, ומי שאינו עושה כן, נקרא חוטא ומזלזל בכבוד אביו ואמו. שאם בין אדם לחבירו חייבו חז"ל לבקש מחילה קודם יום הכיפורים, כל שכן מאביו ואמו, שאין אדם ניצול

מחטא זה בכל יום. ואם הבן שוטה ולא ביקש, הם יתנו לו מחילה, שיאמרו בפיהם: אנכי מוחל לבני פלוני על כל מה שחטא לי מחילה גמורה.
רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, מרכז הספר, ירושלים תרצ"ב (1902), שנה ראשונה, פרשת וילך, סעיף ו, אותיות ה-ו

רבי יוסף חיים

נולד בבגדד בשנת תקצ"ד (1834), מגדולי הפוסקים האחרונים בקהילות הספרדיות, דרשן ופייטן. הנהיג את קהילת בבל ללא תואר רשמי במשך 50 שנה, עד לפטירתו בשנת תרצ"ד (1934). פסיקתו הייחודית בהלכה מבוססת על הקבלה. כתב מעל ל-50 ספרים בתחומים שונים: שו"תים, הלכה, קבלה, דרשות ועוד. ספר ההלכה הידוע ביותר שלו, 'בן איש חי', שונה מרוב ספרי ההלכה, המשמרים את המבנה של ה'שלחן ערוך'. ההלכות השונות מובאות בו בקבוצות נושאים הקשורים לפרשיות השבוע.

שאלות והנחיות לקבוצה

- * במה שונה בקשת סליחה מההורים מבקשת סליחה מחבר?
- * האם קשה לסלוח לבן או לבת? כיצד תתמודדו עם קושי זה?
- * מהיכן נובעת היכולת של הורה לסלוח לבנו או לבתו, גם אם לא ביקשו סליחה?

למנחה

המנהג שמביא ה'בן איש חי' מעביר את תהליך הסליחה לזירה ייחודית ומוכרת - המשפחה. אין ספק שמקור המנהג נעוץ במשנה האומרת שיום הכיפורים אינו מכפר על עבירות שבין אדם לחברו, עד שיפייס את חברו. מבחינה זו אין בקשת סליחה מהורים שונה מבקשת סליחה מחבר. אולם המנהג המדגיש את בקשת סליחה של ילדים מהוריהם, ייחודי הוא. מניסוח המנהג על ידי ה'בן איש חי' עולים שלושה מרכיבים, המייחדים את בקשת הסליחה מההורים:

הזמן - בקשת הסליחה מההורים נעשית בזמן מוגדר, בשונה מבקשת הסליחה מחברים. בחירת נקודת המעבר בין יום חול לבין יום הכיפורים, על האווירה המיוחדת לשעה זו, מעניקה לבקשת הסליחה נופך ייחודי.

המקום - בקשת הסליחה מההורים מתקיימת בתוך הבית, לאחר הסעודה המפסקת, בנוכחות כל המשפחה. בקשת הסליחה בין חברים יכולה להתקיים בכל מקום.

החיוב - המנהג יוצר סיטואציה מחייבת, ואילו המשנה רק מזהירה, שאם אדם לא יפייס את חברו, יום הכיפורים לא יפעל את פעולתו המכפרת.

הזמן, המקום ורמת החיוב הגבוהה מעידים על חשיבותו של התהליך, כמו גם על הקושי המובנה בו.

המשפט האחרון בדברי ה'בן איש חי' פונה להורים ומציב גם לפנייהם דרישה גבוהה - לסלוח, גם אם לא ביקשו מהם סליחה. נראה כי הדרישה לסלוח מבוססת על שתי הנחות: האחת - שיש להורים יכולת שאינה קיימת במערכות יחסים אחרות, והשנייה - שיחסי הורים ילדים אינם יכולים להתקיים בלי סליחתם של ההורים.

בחלק האחרון של השיעור נתייחס למשפט האחרון בדברי ה'בן איש חי' וננסה להבין מהיכן הוא שואב את ביטחונו ביכולתם הייחודית של הורים לסלוח.

ואומר "כי תשמר את מצות ה' אלהיך והלכת בדרכיו" (דברים, כח, ט), בדרכי שמים.

מה דרכי שמים רחום ורחמן על הרשעים ומקבלן בתשובה, כך אתם תהיו רחמנים זה על זה.

דבר אחר: מה דרכי שמים חנון, נותן מתנות חנם ליודעין אותו ולשאין יודעין אותו, כך אתם תנו מתנות זה לזה.

דבר אחר: מה דרכי שמים ארך אפים, מאריך רוחו עם הרשעים ומקבלן בתשובה, כך תהיו אתם מאריכין פנים זה לזה לטובה, ואל תהיו מאריכין פנים זה לזה לפורענות.

דבר אחר: מה דרכי שמים רב חסד, מטה כלפי חסד, כך אתם תהיו נושאים פנים כלפי טובה לעשותה יותר מן הרעה.

אליהו רבה, פרשה כד, דיבור המתחיל: בזמן שאדם מכבד

היום הרת עולם.

היום יעמיד במשפט כל יצורי עולם.

אם כבנים, אם כעבדים.

אם כבנים,

רחמנו כרחם אב על בנים.

אם כעבדים,

עינינו לך תלויות עד שתחננו ותוציא לאור משפטנו. קדוש.

פיוט קדום, תפילת מוסף לראש השנה

שאלות והנחיות לקבוצה

* על פי שני המקורות, ממי אנחנו למדים את מידת הרחמים?

* כיצד נהפוך את המנהג למסורת במשפחתנו?

למנחה

את שני המקורות האחרונים קוראים ברצף, ורק לאחר מכן דנים בשאלות, מכיוון שהן עולות רק כאשר המקורות עומדים זה לצד זה.

שני המקורות מציינים דגם למידת הרחמים, מדרש אליהו רבא מעמיד את הדגם האלוהי לרחמים, ואילו הפיוט מתוך תפילת המוסף של ראש השנה מעמיד את האב כמייצג את בעל הרחמים. מתוך הפיוט 'היום הרת עולם' אפשר ללמוד שההורים משמשים דגם להתנהגות על פי מידת הרחמים אפילו עבור אלוהים. ההשוואה בין שני מקורות אלה יכולה ללמד שמידת הרחמים מובנית ביחס ההורים לילדיהם. ולכן הסליחה בערב יום הכיפורים היא טבעית ויכולה להתקיים, גם אם אין הילדים מבקשים סליחה.

סיכום

המנהג מלמד על האפשרות הנפתחת בערב יום הכיפורים בכל שנה בפני הורים וילדים לפתוח דף חדש. החובה המוטלת על הילד לבקש סליחה, מחד גיסא, ויכולתו של ההורה לסלוח בכל מקרה, מאידך גיסא, יוצרים תשתית ייחודית, הבנויה על מידת הרחמים שיש בה אמון ביכולת להתקדם.

רשימת מקורות

נר איש וביתו - חנוכה

1. הרב יוסף משאש, 'נר מצוה', מכון בני יששכר, ירושלים תש"ס (1999), עמ' ה-ו.....14
2. תרגום מתלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כג, עמ' א.....16
3. תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כא, עמ' ב.....17
4. הרב דוד יוסף, 'סידור יחווה דעת', מכון יחווה דעת, ירושלים תשנ"ה (2005), עמ' 502.....17
5. הרב חיים דוד הלוי, 'מקור חיים', דפוס ארזי, תל אביב תשכ"ז-תשל"ד (1964-1974),
כרך ד, רכז, ט.....17

עני חייב בהנאה - ט"ו בשבט

6. הרב משה חלואה, 'יום זה מפינו' <http://www.piyut.org.il/textual/209.html>.....22
7. רבי חיים פאלאג'י, 'מועד לכל חי', שאלוניקי תרכ"א (1861), סימן ל, סעיפים ז-ח.....23
8. רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, ירושלים תרצ"ב (1902), שנה ראשונה,
פרשת ראה, אות טז.....26
9. דברים, יד, כב-כג.....27
10. פירוש רבי משה אלשיך, 'תורת משה', לדברים יד, כג, דפוס דניאל זניטי,
ויניציה ש"ס (1600).....28
11. רבי חיים פאלאג'י, 'מועד לכל חי', שאלוניקי תרכ"א (1861), סימן ל, סעיף י,
עמ' 393-394.....30

צדקה מיד ליד - פורים

12. רמב"ם, משנה תורה, הלכות מתנות עניים, פרק י, הלכות ז-י.....34
13. רבי אליהו הכהן, 'מעיל צדקה', דפוס יונה אשכנזי ודוד חזן, איזמיר תצ"א (1731),
חלק ב, סימן א, סימן רכ.....34
14. תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סז, עמ' ב.....36
15. רש"י למסכת כתובות, דף סז, עמ' ב.....36

16. רבי שלמה הלוי אלקבץ, פירוש 'מנות הלוי' למגילת אסתר, ט', כב',
ויניציה שמ"ה (1585)..... 38
17. אסתר, ד, טז..... 40
18. מדרש תהלים, מזמור כב..... 40

גלגל חוזר בעולם - פסח

19. הא לחמא עניא - הגדה של פסח..... 44
20. דברים, טו, י-יא..... 46
21. תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב..... 46
22. הרב רפאל כדיר צבאן, 'ויגידו למרדכי' - פירוש להגדה של פסח, דפוס צבאן,
ג'רמא תש"ו (1945)..... 48

הילולה לבר יוחאי - ל"ג לעומר

23. הרב שמעון לביא, בר יוחאי..... 23
24. רבי חיים דוד אזולאי, 'מורה באצבע', דפוס שלמה בילפורטי,
ליורנו תר"ב (1842), סימן ח, אות רכג..... 55
25. מילון אבן שושן..... 57
26. לקסיקון לתרבות יהודית <http://lexicon.cet.ac.il/wf/wfTerm.aspx?id=549>..... 59
27. קהלת רבה, פרשה יא..... 60
28. רבי חיים דוד אזולאי, 'מראית העין', דפוס אליעזר יוסף חיים סעדון,
ליורנו תקנ"ב (1792), ליקוטים, סימן ז..... 60
29. אידרא זוטא, דברים, פרשת האזינו, דף רפז עמ' ב..... 60

חיבור - תיקון - חיבור - שבועות

30. זוהר, כרך ג, פרשת אמור, דף פח, עמ' א..... 66
31. קריאי מועד, תיקון ליל שבועות, בקשה קודם הלימוד..... 68
32. רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, מרכז הספר, ירושלים תרצ"ב (1902),
שנה ראשונה, פרשת במדבר..... 69

33. הרב עובדיה יוסף, 'יחזה דעת', הוצאת מאור ישראל, ירושלים תשל"ז (1977),
חלק ג, סימן לב.....70

בין בקשת סליחה ומחילה - ראש השנה יום הכיפורים

34. משנה, מסכת יומא, פרק ח, משנה ט.....76
35. תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א.....77
36. רבי אליעזר פאפו, 'פלא יועץ', דפוס יעקב הלוי ויוסף ענבי, קושטא תקפ"ד (1824),
תשובה, עמ' רסג.....78
37. תלמוד בבלי, מסכת תענית, דף כ, עמ' א-ב.....79
38. תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א.....80
39. הרב חיים סבתו, 'אמת מארץ תצמח', ידיעות אחרונות, ישראל, 2001, עמ' 31-32.....81
40. רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, מרכז הספר, ירושלים תרצ"ב (1902),
שנה ראשונה, פרשת וילך, סעיף ו, אותיות ה-ו.....83
41. אליהו רבה, פרשה כד.....85
42. היום הרת עולם, פיוט קדום, תפילת מוסף לראש השנה.....86

דפי מקורות ללומדים

מנהגי חנוכה

בלילות חנוכה, אחר ארוחת הערב, מתאספים הידידים באחד הבתים ומבלים בנעימים. המארח מגיש כיבוד, משוחחים על מאורעות היום ומספרים סיפורים במשך שעות. (כורדיסטאן)

אוספים ושומרים את שיירי השמן והפתילות של נרות החנוכה מכל שמונת הימים ושורפים אותם ביום השמיני. (כורדיסטאן)

מחלקים לעניים שמן להדלקת נרות חנוכה. (תורכיה)

נוהגים לאכול מאכלי חלב – זכר לנס שנעשה לאחר שהאכילה יהודית את הולופרנס, משרי צבא יוון בחלב. (תורכיה)

האבא מדליק את הנר הנוסף של אותו היום ונותן לילדים מתחת לגיל מצוה להדליק את הנרות האחרים. (תורכיה)

החנוכיה התלויה בפתח הבית מול המזוזה נשארת עד חג הפורים. (תוניסיה)

לאחר הדלקת הנרות, הברכות, אמירת "הנרות הללו" ומזמור שיר חנוכת הבית, נוהגים לקרוא את מגילת אנטיוכוס. (תוניסיה)

ראש-חודש טבת נקרא "ראש-חודש של הבנות". יום זה נחשב לחג, ובעלת הבית אופה עוגות דבש. נוהגים במשלוח מנות ובמתן מתנות לבנות. בכל בית עורכים סעודה חגיגית לזכר מעשה הגבורה של יהודית. (תוניסיה)

כל בני הבית מדליקים חנוכיה אחת בלבד ויוצאים ידי חובה מברכותיו של האב. גם ילדים בוגרים אינם מדליקים בנפרד. אפילו נשוי שגר בבית הוריו שומע את אביו, מברך ולאחר מכן מדליק בחדרו. (עיראק)

בערב ראש-חודש טבת נוהגים להדליק נר נשמה לעילוי נשמת רבי מאיר
 בעל הנס. (עיראק)

ילדי תלמודי התורה מקבלים חוברת מיוחדת לחנוכה עם הברכה: "מנחה
 שלוחה משאת וארוחה, להבחור הנעים נטע שעשועים הלא הוא... ה'
 יחיהו ויזכהו, יזכה לתורה לחופה ולמעשים טובים בחיי אביו ואמו וכל
 קרוביו". (עיראק)

נוהגים לחלוק כבוד לגבאי בית הכנסת בעליה ראשונה השמורה לכהנים
 בדרך כלל ביום הראשון של חנוכה. (לוב)

אמהות שולחות ספנז' לבנותיהן הנשואות. משפחות רבות מביאות ספנז'
 לזקנים בבית הכנסת ולתלמידים ומלמדיהם ב'חדר'. (לוב)

בחצרות האדמו"רים מתקיימת ההדלקה בשעה מאוחרת וברוב עם,
 בשירה, זמרה, ריקודים ועריכת-שולחן. (חסידים)

שורפים את הפתילות מכל החג ביום השמיני לפנות ערב בחגיגה גדולה.
 (חסידים)

אומרים שמונה פסוקים הקשורים באור ונר בזמן הוצאת ספר התורה
 בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול ספנז' פעמים אחדות בימי החנוכה. (מרוקו)

נוהגים לאכול "קוסקוס" עם בשר תרנגול (זכר) לכבוד החנוכה. (מרוקו)

ב-ב' בטבת או ב-ג' בו נוהגים להתענות "תענית דיבור". ביום זה יושבים
 בבית הכנסת וקוראים שלוש פעמים את ספר תהילים. (מרוקו)

כל אחד מבני הבית, גם אם הוא עוד קטן, מדליק חנוכייה משלו ומברך עליה. (אשכנז)

שרים ביחד את הפיוט "מעוז צור". (אשכנז)

משחקים במשחק הסביבון. כללי המשחק הם על-פי פירוש אותיות הסביבון בידיש (נ, ג, ה, פ). (אשכנז)

מדליקים את הנרות מחוץ לפתח הבית ומתקינים קופסה מיוחדת, סגורה בדפנות זכוכית, כדי שהנרות ייראו מבחוץ, ולא יכבו ברוח מצויה. (אשכנז)

מדליקים נרות בין תפילת מנחה לתפילת ערבית ולאחר מכן חוזרים לתפילת ערבית לבית הכנסת. (תימן)

הנשים לובשות בגדים עטויים פעמונים ומחזיקות פעמונים בידיהן, לאחר ההדלקה מנגנות בפעמונים. (תימן)

הנשים נוהגות לא לעשות מלאכה בזמן שהנרות דולקים. (כל העדות)

בחנוכה יש מנהגים מיוחדים, המוסיפים לאווירתו: מטגנים סופגניות ולביבות בשמן כדי להזכיר את נס פך השמן; הילדים משחקים בסביבון; וכן מחלקים לילדים "דמי חנוכה" כדי להרגילם בנתינת צדקה.

www.knesset.gov.il/lexicon/heb/hanukkah.htm

שימור המנהג בבית

תשובה על ספק אומן, בנס פך השמן

ידיד יפה אף נעים, כליל המדעים, חכם לבב ואמין כח, בגש"ם ורוח, פלוני,
אלמוני, החפץ בעילום שמו, יהי ה' עמו.

חכם לב!

מכתב כבודו, הגיעני במועדו, ומפני משא התלאות, הנסתרות והנראות, לא יכולתי לטהר, את רעיוני מהר, להשיבו תשובה נצחת, שתהיה לבו משמחת, על שאלתו אשר שאל, על פך השמן הנגאל, מטומאת היונים אשר נכנסו בהיכל לפנים, ועל נס הברכה, אשר שלח בו אלוהי המערכה, כי דבר זה לא פורש, לא בש"ס ולא במדרש, וגם נוסח בימי מתתיה, אין זכירתו גלויה וגם לא נקבעה, במגילת אנטיוכוס הידועה, וגם יוסף הכהן בספרו, לא הזכירו, ובכן דעתו היקרה, התמימה והישרה, בזה הנס מפקפקת, וקרובה להיות אותו מרחקת, כי אינו אלא סיפור בעלמא, בפי כל האומה, והפצרת בי, להודיעך את אשר עם לבבי.

תשובה.

דע ידידי! שאם לא ידעתך ידיעה נאמנה, צרופה ונכונה, כי ירא אלוהים אתה, הייתי חותה עליך מחתה, מלאה גחלים לוחשות, ומלים כגידים קשות, על שמך ספק, אשר היה דופק, בנפשך התמימה, בדבר המקובל באומה, והוא יתד תקוע, במסמרים קבוע, בלב כל ישראל, אשר בכל גולת אריאל, האנשים והנשים, כולם קדושים, בו הוגים ומספרים, ומרבים עליו דברים, בלב תמים, כל שמונת הימים, ומודיעים אותם לבניהם ולבנותיהם, אף לקטנים היושבים על ברכיהם, בעוד שהנרות דולקות, בלהב קודש ופנים שוחקות, באשר הוא עת ביטול מלאכתם, הם וכל אשר אתם, ומעולם לא נראה ולא נשמע, אף בהמון הנטמע, העדר אמונה באלו הנסים, אשר הם מכונסים, תוך תוכו של לב כל ישאל, נחלת האל.

ואך עתה, והנה בעתה, כי כבודו, בהדרו והודו, כתב שהוא מסתפק, ולבו מפקפק, וקרוב שאמונתו יהיה טומן, מנס פך השמן, ומה ראוי על ככה, האם לא חמה שפוכה? במבול דברים, ושטף אמרים, קשים ומרים? ואך ידיעתי, את טוהר לבך, וטוב המידות שבך, היא היתה לך למסתור ולמחסה, אשר מכל דבר רע על כבודך יכסה, וחלילה לך אחי הנכבד, להיות נאבד, מהאמונה הזו היקרה, הצרופה והטהורה, אף אם היה כדברך, וכדברי חבריך, כי אין זכר לזה הנס הנקדש,

בשום ספר ישן וחדש, רק מאחר שהוא מסורת קדומה, בפי כל האומה, מחויב בו להאמין, ולא תשמאיל ולא תימין.

ועתה עשה כאפרכסת אונך, וקח עיניך, ודע וראה, ותהיה משתאה, אתה ורעך, הישובים לפניך, כי כולם בהעלם דבר, מכל המדובר, בש"ס ובמדרשים, מפי רבותינו הקדושים על זה הנס, הגבוה כנס.
 הרב יוסף משאש, 'נר מצוה', מכון בני יששכר, ירושלים תש"ס (1999), עמ' ה-ו

הרב יוסף משאש

נולד בשנת תרנ"ב (1892) בעיר מכנאס מרוקו. שימש כרב העיר תלמאסן באלג'יר. כיהן כדיין בעיר מכנאס במרוקו והיה רבה הראשי של העיר חיפה. נפטר בשנת תשל"ד (1974) בישראל. חיבר 48 ספרים. ביניהם: 'שו"ת מים חיים' ו'אוצר המכתבים'. כתב פיוטים ואייר את ספריו.

דרכו הייחודית בפסיקת הלכה התבססה על מספר עקרונות: הנוהג הנוהג בימיו, התאמתה של ההלכה להתפתחות הטכנולוגית או החברתית, פסיקה לקולא מתוך החשש שפסיקה מחמירה תגרום לדחיקה אל מחוץ למחנה. לעתים קרובות הביאה דרכו בהלכה לכך שדעתו נותרה דעת יחיד.

'נר מצוה' - ספר העוסק בחנוכה. הרב משאש ראה צורך לכתוב חיבור זה כדי לקבץ במקום אחד את כל ענייני חנוכה.

כיצד משמרים?

תנו רבנן: מצנת חנוכה נר איש וביתו...

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כא, עמ' ב

מעיקר הדין די בהדלקת נר אחד בכל לילה. ונהגו כל ישראל להדר במצווה ולהדליק ביום הראשון נר אחד, וביום השני שני נרות, וכן הלאה, עד שביום השמיני מדליק שמונה נרות. ומנהג הספרדים ועדות המזרח, שאחד מבני הבית מדליק, וכל בני הבית יוצאים ידי חובה בהדלקתו, בין מרובים ובין מועטים, בין שנמצאים שם בשעת ההדלקה, ובין שאינם נמצאים.
הרב דוד יוסף, 'סידור יחזה דעת', מכון יחזה דעת, ירושלים תשנ"ה (2005), עמ' 502

הרב דוד יוסף

ראש כולל 'יחזה דעת' ורבה של שכונת הר נוף בירושלים, בנו של הרב עובדיה יוסף. למד בישיבת חברון בירושלים. ספריו העיקריים הם 'הלכה ברורה', עבודה מקיפה על ה'שלחן ערוך'.

* האם הדלקת נר חנוכה היא חובת האיש או חובת הבית?

* כמה חנוכיות מדליקים אצלכם בבית? מה הייחוד של חנוכייה לבית?

יש אומרים שבזמן הזה שמדליקים בתוך הבית אין צריך להיזהר להדליק קודם שתכלה רגל מן השוק, ומה טוב ליזהר גם בזמן הזה. וידליק כשבני הבית מקובצים יחד, והוא פרסום הנס בזמננו, ולכן נראה שאם צריך להמתין עד שיתקבצו כל בני הבית, יכול להתעכב גם אחרי הזמן הנזכר למעלה.
הרב חיים דוד הלוי, 'מקור חיים', דפוס ארזי, תל אביב תשכ"ז-תשל"ד (1964-1974), כרך ד, פרק רכז, סעיף ט

הרב חיים דוד הלוי

נולד בשנת תרפ"ד (1924) בירושלים. רב, פוסק והוגה דעות תלמידו של הרב עוזיאל. כיהן כרב שכונה בירושלים. לאחר מכן כיהן כרבה של ראשון לציון, ומשנת 1973 כיהן כרבה של העיר תל אביב. נפטר בי"ב באדר תשנ"ח (1998). ספרו המוכר ביותר הוא 'מקור חיים השלם', הבנוי על פי ה'שלחן ערוך' ומסכם את ההלכות הספרדיות והאשכנזיות.

* איזו משמעות יש להמתנה לכל בני הבית דוקא בזמן הזה?

מפירות האילן והארץ

יום זה מפינו

משה חלואה

מרוקו / המאה ה-19

יום זה מפינו אל יִשְׁבֶּת
אֶפְצָחָהּ בּוֹ שִׁירִים וְרִנֹּת
גָּדוֹל הוּא לָנוּ יוֹם ט"ו בְּשָׁבָט
רֵאשׁ הַשָּׁנָה לְאֵילָנוֹת

מִפְּרֹת הָאָרֶץ אֲבָחָהּ
לְבָרֶךְ עֲלֵיהֶם בְּמוֹרָא
לְהַצִּילֵם הָאֵל מִצָּרָה
וְגַם מִכָּל מִיָּנִי פְּרַעֲנוֹת

שִׁבַּע הוֹד אֶת הָעוֹלָם כָּלוֹ
מִטּוֹבָה תִּמְלָא גְבוּלוֹ
יִשְׁבַּעוּ עַנּוּיִם וְיֹאכְלוּ
מִגְדִּים וּפְרֵי מַעֲדָנוֹת

הַשָּׁנָה הַזֹּאת חֵישׁ תַּעֲטֹר
אָכַל וְשִׁבַּע וְהוֹתֵר
וּבִצֵּל כִּנְפֶּה אֶסְתֵּר
אֲשֶׁר לְמִנוּחוֹת שְׁאֲנָנוֹת

חֲטִים וּשְׁעוּרִים גַּם גָּפְנִים
תֵּאֲנִים זֵיתִים וְרִמּוֹנִים
יִהְיוּ דְּשָׁנִים רַעֲנָנִים
וּמִכָּל טוֹב יִהְיוּ מְבָנוֹת

<http://www.piyut.org.il/textual/209.html>

ליל ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, נהגו רוב תפוצות ישראל לסדר בשלחן מכל פירות האילן ופירות הארץ מאשר תשיג ידו.

וכל אחד מברך על פרי אחד... קורין בספר "פרי עץ הדר" על הסדר לפי הפירות שיש לו, ויש שאינם נוהגים כלל לסדר הפירות, ויש נוהגים דוקא שבעה מיני פירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ועיין בספר "חמדת ימים".

ויש מקומות שאינן לומדים כי אם ט"ו שירים שבתהילים. ונוהגים שמלמדי תינוקות מלמדים את תלמידיהם כל ט"ו שירים, כדי שילמדו בשלחן אביהם ליל ט"ו בשבט.

רבי חיים פאלאג'י, 'מועד לכל חי', שאלוניקי תרכ"א (1861), סימן ל, סעיפים ז-ח

רבי חיים פאלאג'י

נולד בשנת תקמ"ח (1788) באיזמיר שבתורכיה. היה 'החכם באשי', השליט הרשמי בקהילה היהודית באימפריה העות'מאנית. התקבל כרב בעל מעמד וסמכות בקהילות היהודיות בכל רחבי האימפריה. נפטר בשנת תרכ"ח (1869).

לוותו של הרב והאגדה שהתלוותה אליה ממחישות את גדולתו. את הרב ליווה לבית עולמו גדוד חיילים תורכים ונציגי שלטון רבים בלוויה ממלכתית. האגדה מספרת כי במשך כל זמן ההלוויה טפטף גשם קל על ההמון, ובשעת סתימת הגולל על הקבר נשבה רוח חזקה אשר כיבתה באחת את כל הנרות. באותה השעה, בארץ ישראל, בעיר צפת ראו כמה תלמידי חכמים בחלום, כי נפטר תלמיד חכם גדול, וכי עליהם לחלוק לו כבוד אחרון. עד היום שומרים מוסלמים על קברו.

כתב כ-80 ספרים העוסקים בתנ"ך, בתלמוד, בדרשות, בהלכה ובקבלה.

ליהנות מן העולם

כתוב בירושלמי סוף פרק עשרה יוחסין: רבי חזקיה בשם רב: עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל שראתה עיניו ולא אכל. רבי אלעזר חשש לאותה שמועה, והיה מצמצם לו פרוטות ואוכל מכל דבר חדש בשנה. (ירושלמי, קידושין, ד, סו) עיין שם.

על כן אפילו עני שבישראל ישתדל לקנות מכל פרי חדש לאכול ממנו, הוא ואנשי ביתו, ולברך שהחיינו להודות לה'.
רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, ירושלים תרצ"ב (1902), שנה ראשונה, פרשת ראה, אות טז

רבי יוסף חיים

נולד בבגדד בשנת תקצ"ד (1834), מגדולי הפוסקים האחרונים בקהילות הספרדיות, דרשן ופייטן. הנהיג את קהילת בבל ללא תואר רשמי במשך 50 שנה, עד לפטירתו בשנת תרצ"ד (1934). פסיקתו הייחודית בהלכה מבוססת על הקבלה. כתב מעל ל-50 ספרים בתחומים שונים: שו"תים, הלכה, קבלה, דרשות ועוד. ספר ההלכה הידוע ביותר שלו, 'בן איש חי', שונה מרוב ספרי ההלכה, המשמרים את המבנה של ה'שלחן ערוך'. ההלכות השונות מובאות בו בקבוצות נושאים הקשורים לפרשיות השבוע.

* אילו עקרונות מנחים את התלמוד הירושלמי בדבריו?

* מדוע חייבים ליהנות מן העולם?

* מדוע ראה ה'בן איש חי' להדגיש, שאפילו העני חייב בכך?

אכילה ויראה

עֲשֹׂר תַעֲשֹׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֶרַעַךְ הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה: וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ
 בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם מַעֲשֶׂר דִּגְנְךָ תִּירְשָׁךְ וְיִצְהָרְךָ וּבְכֹרֶת בִּקְרֶךָ
 וְצֹאנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים:

דברים, יד, כב-כג

כי הנה אומרו 'למען תלמד ליראה' יקשה, כי אין מהאכילה ושתיה ושמחה יתירה
 ללמד ליראה.

ואילו אמר: "לעבוד" היינו אומרים שעל ידי התעכבם בירושלים רוב השנה
 לאכול מעשר שני יהיו פנויים ממלאכת בתייהם ויעסקו בתורה.

אך אומרו "למען תלמד ליראה" - הוא בלתי מתישב.

ואפשר, כי האלוהים עשה שייראו מלפניו, לכל יבעטו ברוב טובה, וירָאָה בעיניהם
 כי כוחם ועוצם ידם עשה להם את החיל ההוא ויִמָּנְעוּ מליראה את ה'. על כן מה
 עשה הקדוש ברוך הוא? ציוה אותם, יוליכו עמהם מעשר מכל אשר להם, לפני
 ה', כאילו נותנים מנת המלך. וכן המעשר ההוא קודש לה', ומשולחן גבוה הם
 אוכלים כנודע. שאינו נחשב להם כממון עצמם.

פירוש רבי משה אלשיך, 'תורת משה', לדברים יד, כג, דפוס דניאל זניטי, ויניציה ש"ס
 (1600)

רבי משה אלשיך

דרשן ושד"ר, נולד בשנת רס"ח (1508) בשאלוניקי, בשנת רצ"ה (1535) עלה
 לארץ ישראל וחי בצפת. היה תלמידו של רבי יוסף קארו, נשלח לתורכיה
 לגייס כספים למען הקהילה בצפת, נפטר בשנת ש"ס (1600). נהג לשאת את
 דרשותיו בבית הכנסת בצפת, שקובצו בדפוס בספר 'תורת משה'.

“עניים... סביב שולחנו”

כשחל ט"ו בשבט ליל שני, מה טוב למי שחננו ה' בעושר,
שיעשה חילוק לתלמידי חכמים וצנועים ביום י"ד בשבט,
לפחות כשחל במוצאי שבת.

מפני שיצאו משבת, ואין להם כלום כדי לקנות פירותיהם.
ועוללים שאלו ואין ידם משגת לקנות,
ויש להם צער יותר משאר שנים.

ואשרי אדם שיש לו עניים ותלמידי חכמים סביב שולחנו בלילה הזאת,

ויהיה ברכת ה' בכל אשר לו, ויזכה לשנים רבות נעימות וטובות אמן...

רבי חיים פאלאג'י, 'מועד לכל חי', שאלוניקי תרכ"א (1861), סימן ל', סעיף י', עמ' 393-394

מיד ליד

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שפך ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות... פחות מזה הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה... פחות מזה שידע הנותן למי יתן, ולא ידע העני ממי לקח, כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר ומשליכין המעות בפתחי העניים... פחות מזה שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן... רמב"ם, משנה תורה, הלכות מתנות עניים, פרק י, הלכות ז-י

הרמב"ם - רבי משה בן מימון

נולד בקורדובה בספרד בשנת תתצ"ח (1138), נדד עם משפחתו למרוקו, לאחר מכן עלה לארץ ישראל ולבסוף השתקע במצרים, נפטר במצרים בשנת תתקס"ה (1204) ונקבר בעיר טבריה. הרמב"ם היה מגדולי הפוסקים בכל הדורות, מחשובי הפילוסופים בימי הביניים, איש אשכולות, מדען, רופא, חוקר ומנהיג. ספריו המרכזיים: 'פירוש למשנה', 'משנה תורה' (הקרוי גם 'היד החזקה') ו'מורה נבוכים'.

...ועל דרך פשט נראה לתת טעם לשבח, למה בשאר ימות השנה נותנה לארנקי של צדקה, ובפורים יתן לעני מיד ליד? שיש לומר מה שנותנה לארנקי של צדקה, כדי שלא יתבייש העני. ובפורים, שכולם מקבלים זה מזה, עניים ועשירים, דכתיב "ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר, ט, כב), אם כן אינו מגיע פיוש לעני המקבל, לפי שמתחזק העני באמרו: גם הנותן לי מקבל מתנה מחברו. לכן יתן הצדקה בפורים מיד ליד לקיים מצות צדקה בעצמו, דמצוה בו יותר מבשלוחו, שהם גבאי צדקה. רבי אליהו הכהן, 'מעיל צדקה', דפוס יונה אשכנזי ודוד חזן, איזמיר תצ"א (1731), חלק ב, סימן א, סימן רכ

רבי אליהו הכהן

חי בסוף המאה ה-17 תחילת המאה ה-18, באיזמיר שבתורכיה, היה מגדולי הדרשנים ובעלי המוסר בזמנו, עסק בעיקר בקבלה. כתב ספרים רבים. ספרו 'מעיל צדקה' עוסק כולו במצוות הצדקה.

צדקה של נשים

מר עוקבא, היה עני בשכנותו שהיה רגיל כל יום להטיל לו ארבעה זוזים בפתח הבית.

יום אחד אמר: אלך ואראה מי עושה בי אותה טובה.

אותו יום התעכב לו מר עוקבא בבית המדרש, באה אשתו עמו.

כיוון שראוהו מטה את אזנו לדלת לצאת אחריהם, רצו מלפניו.

נכנסו לאותו כבשן שהיה גרוף באש.

היו נשרפות רגליו של מר עוקבא.

אמרה לו אשתו: קח רגליך והנח על רגלי.

הצטער, אמרה לו: אני מצויה בתוך הבית, וקרובה הנאתי.

תרגום תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סז, עמ' ב

מר עוקבא, הוה עניא בשיכבותיה, דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דדשא. יום אחד אמר: איזיל איחזי מאן קעביד בי ההוא טיבותא. ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא לבי מדרשא, אתיא דביתהו בהדיה. כיון דחזיוה דקא מצלי ליה לדשא נפק בתרייהו, רהוט מקמיה. עיילי לההוא אתונא דהוה גרופה נורא. הוה קא מיקליין כרעיה דמר עוקבא. אמרה ליה דביתהו: שקול כרעיך אותיב אכרעאי. חלש דעתיה, אמרה ליה: אנא שכיחנא בגויה דביתא, ומקרבא אהנייתי.

תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סז, עמ' ב

וקרובה הנאתי - הנאתי מזומנת, שאני מחלקת לחם ובשר ומלח, אבל אתה נותן מעות לעניים, והם טורחים וקונים סעודה.

רש"י למסכת כתובות, דף סז, עמ' ב

רש"י - רבי שלמה יצחקי

חכם יהודי צרפתי, מגדולי מפרשי המקרא והתלמוד, ואחד מגדולי חכמי ישראל בכל תקופת הראשונים. נולד בצרפת בשנת ד'תת"א (1040), ונפטר בד'תתס"ה (1105). כתב פירוש על כל התנ"ך ועל כל התלמוד הבבלי.

אביונים כרעים

ובענין המנות הסכים עמם, כי על ידי ריעות ואחווה נקהלו וניצולו, לא בפירוד לבבות.

ובמקום יום טוב שהסכימו אלו ולא הסכימו אלו, גזר מתנות לאביונים. הלא תראה אמרו מנות בחברו דרך כבוד ומתנות באביון. עוד למד כי האביון אין לו ריע וחבר כי כל אחי רש שנאוהו, ומרעהו שהיו לו, רחקו עתה ממנו. רבי שלמה הלוי אלקבץ, פירוש מנות הלוי למגילת אסתר, ט, כב, ויניציה שמ"ה (1585)

רבי שלמה הלוי אלקבץ

מקובל, דרשן ופייטן, שנולד בשאלוניקי בשנת רס"ה (1505), ונודע כאחד מגדולי התורה שבעיר. לאחר נישואיו בגיל שלוששים החליט לעלות לארץ ישראל. הוא התישב בצפת ולימד בה תורה וקבלה. נפטר בצפת בשמ"ד (1584) לערך. חיבר ספרים רבים: פירושים לתורה ולנ"ך, פירוש לסידור התפילה, דרשות וספרי קבלה. כתב פיוטים רבים, והמוכר ביותר הוא הפיוט לקבלת שבת 'לכה דודי'.

לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום גם אני ונערתי אצום בן ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת וכאשר אבדתי אבדתי:

אסתר, ד, טז

"לך כנוס את כל היהודים... וצומו עלי" (אסתר, ד, טז) - מכאן שעיקרו של צום באסיפה.

מדרש תהלים, מזמור כב

הא לחמא עניא

בחפזון יצאנו ממצרים
זהו לחם העוני שאכלו אבותינו
בארץ מצרים.
כל רעב יבוא ויאכל,
כל צריך יבוא ויפסח.
השנה - כאן, לשנה הבאה -
בארץ-ישראל.
השנה - עבדים, לשנה הבאה -
בני חורין.
תרגום הגדה של פסח

בבהילו יצאנו ממצרים
הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא
בארעא דמצרים.
כל דכפין ייתי ויכול,
כל דצריך ייתי ויפסח.
השתא הכא, לשנה הבאה
בארעא דישראל.
השתא עבדין, לשנה הבאה
בני חורין.
הגדה של פסח

גלגל חוזר בעולם

נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכה ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלח ידך: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על פן אנכי מצוה לאמור פתח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאבליך בארץך:
דברים, טו, י-יא

"כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים, טו, יא)
תניא, רבי אלעזר הקפר אומר:
לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו,
שאם הוא לא בא - בא בנו,
ואם בנו לא בא - בן בנו בא.
שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה" (דברים, טו, י).
תנא דבי רבי ישמעאל:
גלגל הוא שחוזר בעולם.
אמר רב יוסף:
מוחזק בדינו, תלמיד חכם אינו נעשה עני,
והרי ראינו שנעשה עני.
אם יש שנעשה עני - על הפתחים אינו מחזר.
אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]:
כאשר בא עני, הקדימי לו לחם, כדי שיקדימו לבניך.
אמרה לו: האם אתה מקלל אותם?
אמר לה: מקרא הוא שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה",
ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.
תרגום תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא - בא בנו, ואם בנו לא בא - בן בנו בא. שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה" (דברים, טו, י). תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם. אמר רב יוסף: נקיטין, האי צורבא מרבנן לא מיעני - והא קא חזינן דמיעני! - אם איתא דמיעני, אהדורי אפתחא לא מיהדר. אמר לה רבי חייא לדביתהו: כי אתי עניא - אקדימי ליה ריפתא, כי היכי דלקדמו לבניך. אמרה ליה: מילט קא לייטת להו? אמר לה: קרא קא כתיב "כי בגלל הדבר הזה", ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

קערה סובבת כגלגל

הא לחמא וכולי, מנהג ישראל תורה הוא, שנוהגים לסובב הקערה של הסדר על ראש המסובין כשאומרים פסקא זו.

ואפשר לומר דנתיסד מנהג זה רמז למה שנאמר בגמרא: "אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]: הקדימי לו לחם וכולי. אמרה לו: האם אתה מקלל אותם? אמר לה: גלגל הוא שחוזר בעולם". עיין שם.

ועל כן כשרוצה הבעל הבית לקרוא לעניים ולאמר: "כל דכפין ייתי וייכול וכל דצריך וכולי", פן ואולי יאמר כן בפיו ובשפתיו, ולכו בל עמו. על זה אנחנו מחזקים את לבו בזכרון זה של סיבוב הקערה, שיזכור שגלגל הוא שחוזר בעולם, וגם עליו יעבור קץ, ואולי יצטרך לחוג חג הפסח אצל אחרים. הרב רפאל כדיר צבאן, 'ויגידו למרדכי' - פירוש להגדה של פסח, דפוס צבאן, ג'רבא תש"ו (1945)

הרב רפאל כדיר צבאן

נולד בג'רבא בשנת תר"ע (1909), לימד בישיבה בג'רבא וכיהן כדיין בעיר, התמנה לרבה של העיר מדנין בתוניסיה, בבית הדפוס שלו בג'רבא נדפסו ספרים מארצות שונות. בשנת תשי"ז (1957) עלה לארץ וכיהן כרבה של העיר נתיבות במשך 40 שנה. כיהן כחבר במועצת הרבנות הראשית. נפטר בנתיבות בשנת תשנ"ה (1995). ספר הדרשות שכתב נקרא 'זרע יעקב'. כתב גם פירוש להגדה של פסח.

* מדוע בחר הרב צבאן להביא רק את דברי ר' חייא מתוך הטקסט התלמודי?

* כיצד מקשר הרב צבאן בין מנהג סיבוב הקערה לבין הפסוק "נתן נתן לו ולא ירע לבבך בנתת לו"?

מנהגי ל"ג לעומר

הדלקת נרות לכבוד הצדיקים

הדלקת מדורות

לימוד במחיצת עשרה אנשים בשבחי רבי שמעון בר יוחאי

משחק בחץ וקשת

הילולה לרבי שמעון בר יוחאי

חלאקה לילד בן שלוש במירון

סיום מנהגי האבלות הנוהגים בספירת העומר

תהלוכת שירים וריקודים עם מנורה גדולה בעלת שבעה קנים

קריאת הספר 'הילולא רבא'

השתטחות על קברות צדיקים

בר יוחאי

רבי שמעון לביא

יוחאי נמשחת אשירה שמן ששון מחבריה	יוחאי ולשה תפוחים עלית ללקוט בו מרקחים סוד תורה כציצים ופרחים נעשה אדם נאמר בעבורה	בר יוחאי יו"ד חכמה קדומה השקפת לכבודו פנימה לב נתיבות ראשית תרומה את כרוב ממשיח זיו אורה
בר יוחאי שמן משחת קדש נמשחת ממדת הקדש נשאת ציץ גזר הקדש חבוש על ראשה פארה	בר יוחאי נאזרת בגבורה ובמלחמת אש דת השערה וחרב הוצאת מתערה שלפת נגד צוריה	בר יוחאי אור מפלא רום מעלה יראת מלהביט כי רב לה תעלומה ואין קורא לה נמת עין לא תשורה
בר יוחאי מושב טוב ישבת יום נסת יום אשר ברכת במערות צורים שעמדת שם קנית הודה והדרה	בר יוחאי למקום אבני שיש הגעת לפני אריה ליש גם גלת כותרת על עיש תשורי ומי ישורה	בר יוחאי אשרי יולדתה אשרי העם הם לומדה ואשרי העומדים על סודה לבושי חשן תמיה ואוריה
בר יוחאי שטים עומדים למודי יי הם לומדים אור מפלא אור היקוד הם יוקדים	בר יוחאי בקדש הקדשים קו ירוק מחדש חדשים שבע שבתות סוד חמשים קשרת קשרי שי"ן קשריה	בר יוחאי מורה מורה הלא המה יורה מורה הלא המה יורה מורה הלא המה יורה מורה

<http://www.piyut.org.il/cgi-bin/search.pl?Expression=%E1%F8+%E9%E5%E7%E0%E9>

רבי שמעון לביא

חכם, מקובל, רופא, אסטרונום ומשורר. נולד בספרד ומשגורש ממנה במחצית המאה ה-15, הגיע לעיר פאס שבמרוקו. בשנת ש"ט (1549) התכוון לעלות לארץ ישראל. כשעבר דרך טריפולי וראה שקהילה זו זקוקה לו, נשתקע בה והפך לרבה של לוב. נפטר בשנת ש"מ"ח (1588). חיבורו הידוע ביותר הוא 'כתם פז', פירוש על ספר הזוהר. לצד היותו מקובל וחכם חיבר רבי שמעון פיוטים רבים, בכולם משוקעים ענייני סוד וקבלה. אפשר לראות את האקרוסטיכון של שמו של הפייטן בראשי הבתים.

שמחה ולימוד

יום ל"ג לעומר ירבה שמחה לכבוד רבי שמעון בר יוחאי זכותו יגן עלינו. כי הוא יום ההילולא שלו. ונודע שרצונו הוא שישמחו ביום זה...

ויש מי שנהג לעשות לימוד כליל ל"ג לעומר בי עשרה, ללמוד שבחי רבי שמעון בר יוחאי המפוזרים בזהר* ואדרא זוטא**, ומנהג יפה הוא. רבי חיים דוד אזולאי, 'מורה באצבע', דפוס שלמה בילפורטי, ליוורנו תר"ב (1842), סימן ח, אות רכג

* ספר הזהר, הספר המרכזי של חכמת הקבלה, מורכב ממדרשים על התורה המחולקים לפי פרשיות השבוע ומיוחס על פי המסורת לרבי שמעון בר יוחאי.

** אדרא זוטא - בתרגום לעברית הגורן (כלומר המושב) הקטן. זהו חלק מספר הזהר הנושא מאפיינים ייחודיים. בו מסופר על פטירתו של רבי שמעון בר יוחאי ועל הסודות שמסר לתלמידיו קודם שנסתלק, שאותם חשש לגלות קודם לכן. נשמתו של רבי שמעון בר יוחאי יוצאת כאשר הוא הוגה את המילה 'חיים'.

החיד"א - רבי חיים דוד אזולאי

נולד בירושלים בשנת תפ"ז (1727), חי בחברון, ביבליוגרף, שד"ר ומחבר ספרי הלכה. ביקר בארצות רבות בעולם כולו. בכל אחת מהארצות קשר קשרים עם המנהיגות המקומית היהודית, ולבסוף התמנה לרבה של ליוורנו, איטליה. שם נפטר בשנת תקס"ו (1806). כתב למעלה מחמישים ספרים. ספרו 'שם הגדולים' הוא ספר יסוד העוסק בגדולי ישראל מתקופות שונות.

הילולת צדיקים

הלולא, הלולה - שמחה ומחולות לכבוד חתן וכלה, שמחת חתונה.

מילון אבן שושן

הלולא - מילה בארמית המציינת שמחה גדולה, בעיקר שמחת חתונה. חסידים ומקובלים נוהגים לערוך הלולא ביום השנה למות מנהיגם הרוחני, שכן יום פטירתו מציין את עליית נשמתו לשמים ואת איחוד הנשמה, המשולה לכלה, עם העולמות העליונים.

לקסיקון לתרבות יהודית

<http://lexicon.cet.ac.il/wf/wfTerm.aspx?id=549>

ורבי עקיבא אומר:

שנים עשר אלפים תלמידים היו לי מגבת ועד אנטיפרס, וכולן מתו בַּחַיִּי בין פסח לעצרת.

ובסוף העמידו לי שבעה, ואלו הן: רבי יהודה ורבי נחמיה ורבי מאיר ורבי יוסי ורבי שמעון בן יוחאי ורבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי ורבי יוחנן הסנדלר.

אמר להם: הראשונים לא מתו אלא מפני שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה.

אתם לא תהיו כן.

מיד עמדו ומילאו כל ארץ ישראל תורה.

קהלת רבה, פרשה יא, דיבור המתחיל: בבקר

ואחר כך למדו חמישה תלמידים אצל רבי עקיבא: רבי שמעון ורבי מאיר וכולי. והיא שמחת רבי שמעון בר יוחאי.

...ואפשר שהכוונה כמו שכתבתי אני עני בטוב עין, שביום ל"ג התחיל ללמד רבי עקיבא לרבי שמעון בר יוחאי וחבריו.

רבי חיים דוד אזולאי, 'מראית העין', דפוס אליעזר יוסף חיים סעדון, ליוורנו תקנ"ב (1792), ליקוטים, סימן ז

באותו יום ביקש רבי שמעון להסתלק מן העולם, והיה מסדר דבריו.

נתכנסו החברים לבית רבי שמעון. ...

אמר רבי שמעון: עתה שעת רצון היא,

מילים קדושות שלא גיליתי עד עתה רצוני לגלותן...

וכל אותו היום לא פסקה האש מן הבית,

ולא היה מי שניגש אצלו, כי לא יכול,

כי האור והאש סבבוהו...

משיצאה מיטתו פרחה באוויר, והאש הייתה מלהטת לפניה.

שמעו קול: היכנסו ובואו והתכנסו להילולה של רבי שמעון.

תרגום אידרא זוטא, דברים, פרשת האזינו, דף רפז עמ' ב

תאנא בההוא יומא דר"ש בעא לאסתלקא מן עלמא והוה מסדר מלוי אתכנשו חברייא
לבי ר"ש... אר"ש הא השתא שעתא דרעותא הוא ואנא בעינא למיעל בלא כסופא
לעלמא דאתי, והא מלין קדישין דלא גליאן עד השתא בעינא לגלאה קמי שכינתא...
כל ההוא יומא לא אפסיק אשא מן ביתא ולא הוה מאן דמטי לגביה דלא יכילו דנהורא
ואשא הוה בסוחרניה, ...בתר דנפק פורייא הוה סליק באוירא, ואשא הוה להיט קמיה
שמעו קלא עולו ואתו ואתכנשו להילולא דרבי שמעון.
אידרא זוטא, דברים, פרשת האזינו, דף רפז עמ' ב

* מהי הילולה, ומדוע עורכים אותה?

לילה של חיבורים

ולמדנו שהתורה שצריך לו לעמול בזה הלילה תורה שבעל פה, כדי שיטהרו
כאחד ממעין הנחל העמוק.

אחר כך ביום הזה יביא תורה שבכתב, ויתחבר בה,

וימצאו כאחד בזיווג אחד למעלה.

אז מכריזים עליו ואומרים: "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי
אשר שמתני בפיך" (ישעיה, נט, כא) וגומר.

ועל כן חסידים ראשונים לא היו ישנים בזה הלילה,

והיו עמלים בתורה,

ואומרים: נבוא לרשת ירושה קדושה לנו ולבנינו בשני עולמות.

ואותו לילה כנסת ישראל מתעטרת עליהם ובאה להזדווג בו במלך,

ושניהם מתעטרים על ראשיהם של אלו שזוכים לכך

רבי שמעון כך אמר, בשעה שנאספים החברים בלילה הזה אצלו:

נבוא לתקן תכשיטי הכלה, כדי שתמצא למחר בתכשיטיה ותיקוניה אצל המלך
כראוי.

תרגום זוהר, כרך ג, פרשת אמור, דף פח, עמ' א

ואוליפנא דאורייתא דבעי ליה למלעי בהאי ליליא אורייתא דבע"פ, בגין דיתדכון (ס"א
דיתדבק) כחדא ממבועא דנחלא עמיקא. לבתר בהאי יומא ליתי תורה שבכתב ויתחבר
(ס"א בהו) בה, וישתכחון כחדא בזווגא חד לעילא. כדין מכריזי עליה ואמרי (ישעיה נט,
כא) "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתני בפיך" וגו'.

ועל דא חסידי קדמאי לא הוו ניימי בהאי ליליא והוו לעאן באורייתא ואמרי ניתי
לאחסנא ירותא קדישא לן ולבנן בתרין עלמין. וההוא ליליא כנסת ישראל אתעטרא
עלייהו ואתיא לאזדווגא ביה במלכא ותרווייהו מתעטרי על רישייהו דאינון דזכאן
להכי.

ר"ש הכי אמר בשעתא דמתכנשי חברייא בהאי ליליא לגביה ניתי לתקנא תכשיטי כלה
בגין דתשתכח למחר בתכשיטה ותקונהא לגבי מלכא כדקא יאות.

זוהר, כרך ג, פרשת אמור, דף פח, עמ' א

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְהִיט הַבֶּקֶר וַיְהִי קֹלֶת וּבָרָקִים וַעֲנָן כָּבֵד עַל הָהָר וְקֹל שֹׁפָר חֲזָק
 מְאֹד וַיַּחֲרֹד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בַּמַּחֲנֶה: (שמות, יט, טז)

וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחֲזָק מְאֹד מִשֶּׁה יִדְבֹּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְּקוֹל: (שמות, יט, יט)
 וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת הָהָר עֹשֵׂן וַיֵּרָא הָעָם
 וַיִּנָּעוּ וַיַּעֲמֵדוּ מֵרָחֵק: (שמות, כ, יד)

וּנְאֻמָּר: ה' אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחָרֵב: לֹא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת
 כִּי אֲתָנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֶּה הַיּוֹם כָּלָנוּ חַיִּים: פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מְתוֹךְ
 הָאֵשׁ: (דברים, ה, ב-ד)

וּנְאֻמָּר: וְלֹא אֲתָכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי כָרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֵלֶּה הַזֹּאת: כִּי אֶת
 אֲשֶׁר יִשְׁנֶה פֶּה עִמָּנוּ עַמֵּד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֶּה עִמָּנוּ הַיּוֹם:
 (דברים, כט, יג-יד)

וּנְאֻמָּר: וַיֹּאמֶר ה' מְסִינִי בָּא וְזָרַח מִשְׁעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהָר פָּאָרָן וְאֶתָּה מֵרַבֶּכֶת קִדְּשׁ
 מִימֵינוּ אֵשׁ דָּת לָמוֹ: (דברים, לג, ב)

תּוֹרָה צְוָה לָנוּ מִשֶּׁה מוֹרָשָׁה קֹהֲלֵת יַעֲקֹב: (דברים, לג, ד)
 קריאי מועד, תיקון ליל שבועות, בקשה קודם הלימוד

איך יוצרים חיבור?

סדר הלימוד בלילה הזו, תחלה תורה נביאים וכתובים, ואחר כך המדרש, ואחר כך האדרא רבא*. כי כן מפורש בזוהר הקדוש: "לעמול בתורה מתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים, ובדרשות הפסוקים ובסודות החכמה". ותרי"ג מצוות ילמדו קודם המדרש, ואם יש להם זמן, ילמדו האדרא זוטא* גם כן. רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, מרכז הספר, ירושלים תרצ"ב (1902), שנה ראשונה, פרשת במדבר

* אדרא רבא ואדרא זוטא - בתרגום לעברית הגורן, (כלומר המושב) הגדול והגורן הקטן. אלו הם שני חלקים מתוך ספר הזוהר בעלי ייחוד ספרותי. באדרא רבא מגלה רבי שמעון בר יוחאי סודות על האלוהות בדמות פני אדם, עשרה חברים משמיעים את דרשותיהם כל אחד בתורו, ורבי שמעון בר יוחאי חותם את הדיון. באדרא זוטא מסופר על פטירתו של רבי שמעון בר יוחאי ועל הסודות שמסר לתלמידיו קודם שנסתלק, שאותם חשש לגלות קודם לכן. נשמתו של רבי שמעון בר יוחאי יוצאת כאשר הוא הוגה את המילה 'חיים'.

רבי יוסף חיים

נולד בבגדד בשנת תקצ"ד (1834), מגדולי הפוסקים האחרונים בקהילות הספרדיות, דרשן ופייטן. הנהיג את קהילת בבל ללא תואר רשמי במשך 50 שנה, עד לפטירתו בשנת תרצ"ד (1934). פסיקתו הייחודית בהלכה מבוססת על הקבלה. כתב מעל ל-50 ספרים בתחומים שונים: שו"תים, הלכה, קבלה, דרשות ועוד. ספר ההלכה הידוע ביותר שלו, 'בן איש חי', שונה מרוב ספרי ההלכה, המשמרים את המבנה של ה'שלחן ערוך'. ההלכות השונות מובאות בו בקבוצות נושאים הקשורים לפרשיות השבוע.

ורק מהיות טוב נכון לחוש לדברי רבותינו המקובלים ללמוד התיקון בכנופיא ובחבורה. ואם רוב הצבור קוראים התיקון, אין ראוי ליחידים לפרוש מהם, וללמוד תלמוד או רמב"ם, וכמו שאמרו חז"ל: (מסכת דרך ארץ זוטא, פרק ה') "לא יהא אדם עומד בין היושבים או יושב בין העומדים, ולא קורא מקרא בין השונים משנה, ולא שונה משנה בין הקוראים מקרא. כללו של דבר: אל ישנה אדם ממנהג הבריות". עד כאן. והשם יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים. הרב עובדיה יוסף, 'יחזקאל דעת', הוצאת מאור ישראל, ירושלים תשל"ז (1977), חלק ג, סימן לב

הרב עובדיה יוסף

נולד בבגדד בשנת תר"פ (1920), עלה לארץ-ישראל בגיל ארבע, למד בישיבות בעיר העתיקה שבירושלים. שימש רב ואב-בית הדין בקהיר, וכיהן כראשון לציון משנת תשל"ג (1973) עד תשמ"ג (1983). נחשב לגדול הפוסקים בעולם הספרדי היום. אין נושא הלכתי מודרני שאינו נדון בסדרות השו"ת שלו 'יביע אומר' ו'יחזה דעת'.

✿ מהם התכנים וצורת הלימוד של 'תיקון ליל שבועות'?

✿ מהי ייחודיותם של תכנים אלה וצורת לימוד זו?

ניסיון של תיקון

בחרו משתתף שישתף את הקבוצה במחשבותיו על התיקון שבו הוא מעוניין להתחיל.

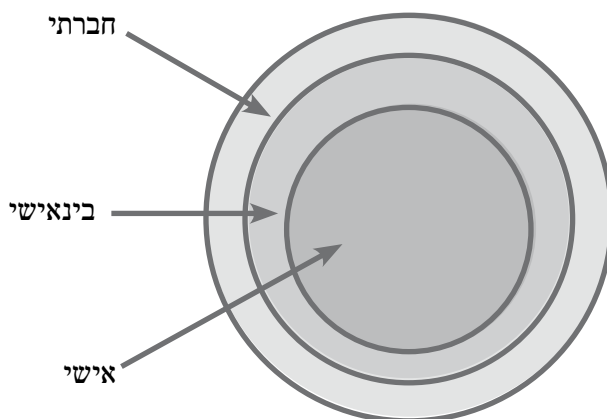
'תיקון' - הגדרות:

1. מילוי הפגם או הליקוי בדבר, החזרת דבר למצבו השלם או הנכון.

2. שינוי לטוב, שיפור, השבחה.

מלון אבן שושן

מרחבים שבהם מתקיים תיקון

* נסו לנתח את התיקון:

כיצד הייתם מגדירים את סוג התיקון שיש לעשות?

באילו מרחבים הוא צריך להתקיים?

* באיזה אופן מסייעים הערכים שנלמדו בשיעור לקיום תהליך של תיקון?

רשת חברתית

... עבירות שבין אדם למקום - יום הכּפּוּרִים מכפר,
עבירות שבין אדם לחבירו - אין יום הכּפּוּרִים מכפר, עד שִׁרְצָה חברו.
את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה:
"מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו" (ויקרא, טז, ל)
עבירות שבין אדם למקום - יום הכּפּוּרִים מכפר,
עבירות שבין אדם לחבירו - אין יום הכּפּוּרִים מכפר, עד שִׁרְצָה את חברו.
משנה, מסכת יומא, פרק ח, משנה ט

מפ"ס את חברו

רב היה מקריא את הפרשה לפני רבי.

נכנס ובא רבי חייא - חזר לראש.

נכנס בר קפרא - חזר לראש.

בא רבי שמעון ברבי - חזר לראש.

בא רבי חנינא בר חמא - אמר: כל זה אחזור ואלך?! לא חזר.

הקפיד רבי חנינא.

הלך רב אליו שלוש עשרה ערבי יום הכיפורים - ולא התפייס.

וכיצד עשה כך? והרי אמר רבי יוסי בר חנינא כל המבקש מחילה מחברו, אל יבקש ממנו יותר משלוש פעמים? - רב שונה.

ורבי חנינא איך עשה כן, והרי אמר רבא: כל המעביר על מידותיו, מעבירין לו על כל פשעיו? - אלא, רבי חנינא, הראו לו בחלומו שתולים את רב על דקל, וידוע שכל מי שתלו אותו בדקל, נעשה ראש.

אמר: למד מכאן, שהוא צריך להיות מנהיג, ולא התפייס כדי שיוכרח ללכת וללמד תורה בבבל.

תרגום תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א

רב הוה פסיק סידרא קמיה דרבי. עייל אתא רבי חייא - הדר לרישא. עייל בר קפרא - הדר לרישא. אתא רבי שמעון ברבי - הדר לרישא. אתא רבי חנינא (בר) חמא - אמר: כולי האי נהדר וניזיל? לא הדר. איקפיד רבי חנינא. אזל רב לגביה תליסר מעלי יומי דכפורי - לא איפייס. והיכי עביד הכי? והאמר רבי יוסי בר חנינא: כל המבקש ממו מחבירו, אל יבקש ממנו יותר משלוש פעמים? - רב שאני. - ורבי חנינא היכי עביד הכי? והאמר רבא: כל המעביר על מדותיו - מעבירין לו על כל פשעיו! - אלא, רבי חנינא, חלמא חזי ליה לרב דזקפיהו בדיקלא, וגמירי דכל דזקפיהו בדיקלא, רישא הוי. אמר: שמע מינה בעי למעבד רשותא, ולא איפייס, כי היכי דליזיל ולגמר אורייתא בבבל. תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א-ב

ואם יקשה בעיניו להתבייש עם חברו פנים אל פנים, יוכל לעשות על ידי שליח או על ידי כתב. כי באמת הכתיבה היא סימנא טבא (סימן טוב) לכל הדבר הקשה לְדַבֵּר מפני הבושה, יכתוב ידו ולא יראו פניו עם שכנגדו.

וישראל קדושים הם, והם רחמנים, ובודאי שבבוא אחיו הישראלי לשאול ממנו מחילה, לא יהיה המוחל אכזרי, ותכף יתרצה למחול לו מחילה גמורה, כדי שלא יענש בסיבתו.

רבי אליעזר פאפו, 'פלא יועץ', דפוס יעקב הלוי ויוסף ענבי, קושטא תקפ"ד (1824), תשובה, עמ' רסג

רבי אליעזר פאפו

נולד ככל הנראה בשנת תק"ל (1770) בסרייבו שבבוסניה, שהייתה אז חלק מן האימפריה העות'מאנית. כיהן עד למותו כרבה של הקהילה הספרדית של סיליסטרה בבולגריה. נפטר בשנת תקפ"ח (1828). כבר בגיל צעיר עסק בפרשנות ובפולפול בתלמוד וחיבר ספרים על כך. נודע בספרו 'פלא יועץ', אחד מספרי המוסר המפורסמים והנפוצים ביותר.

תנו רבנן: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז.

מעשה שבא רבי אלעזר ברבי שמעון ממגדל גדור מבית רבו, והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת נהר, ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו, מפני שלמד תורה הרבה.

הזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר.

אמר לו: שלום עליך רבי!

ולא החזיר לו.

אמר לו: ריקא, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך?

אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע בעצמו שחטא, ירד מן החמור ונשתטח לפניו, ואמר לו: נענית לך, מחול לי!

אמר לו: איני מוחל לך, עד שתלך לאומן שעשאני, ואמור לו: כמה מכוער כלי זה שעשית.

היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו.

יצאו בני עירו לקראתו, והיו אומרים לו: שלום עליך רבי רבי, מורי מורי!
אמר להם: למי אתם קורין רבי רבי?
אמרו לו: לזה שמטייל אחריו.
אמר להם: אם זה רבי - אל ירבו כמותו בישראל.
אמרו לו: מפני מה?
אמר להם: כך וכך עשה לי.
אמרו לו: אף על פי כן מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא.
אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו. ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן.
מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז,
ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס, לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות.
תלמוד בבלי, מסכת תענית, דף כ, עמ' א-ב

רב היה לו דבר על טבח (שוחט) אחד.
לא בא לפניו.
בערב יום כיפור אמר הוא: אלך אני לפייס אותו.
פגש אותו רב הונא.
אמר לו: להיכן הולך אדוני?
אמר לו: לפייס את פלוני.
אמר רב הונא: הולך אבא להרוג אדם.
הלך ובא אליו.
היה יושב ומבקע ראש, הרים את עיניו וראה אותו.
אמר לו: אבא, אתה? לך! אין לי דבר איתך.
באותו זמן, שהיה בוקע את הראש, נשמטה עצם, הכתה אותו בצווארו והרגתו.
תרגום תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף פז, עמ' א

רב הוה ליה מילתא בהדי ההוא טבחא. לא אתא לקמיה. במעלי יומא דכפורי אמר איהו:
איזיל אנא לפיוסי ליה. פגע ביה רב הונא. אמר ליה: להיכא קא אזיל מר? אמר ליה:

לפיוסי לפלניא. אמר: אזיל אבא למיקטל נפשא. אזל וקם עילויה. הוה יתיב וקא פלי רישא, דלי עיניה וחזייה. אמר ליה: אבא, את? זיל! לית לי מילתא בהדך. בהדי דקא, פלי רישא אישתמיט גרמא, ומחייה בקועיה וקטליה.

תלמוד בבלי מסכת יומא דף פז עמוד א

גם כוחו של חכם שפורטה לא נעלם ממורנו ורבנו ראש אר"ץ (ארם צובא) רבה. פעם אחת שאל אותו חכם רפאל, שיבאר לו דיבור של רבנו תם, ותיכף הבין מורנו את שיעור קומתו ודמות דיוקנו ואופן מחשבתו. הפציר בו כמה פעמים שיקבל עליו מינוי – ולא קיבל.

ואף על פי שאוהבים היו, היתה פעם אחת כעין קפידה ביניהם. כנסייה גדולה לשם שמיים נתכנסה בבית מורנו, למחות על פירצה שנפרצה בבית הספר החדש שייסדה חברת 'כל ישראל חברים'. נשאו ונתנו בדבר כל החכמים, והוסכם להם שימחו על כבוד השם יתברך ועל כבוד תורתו שנתחלל, וכתבו את הכרוז "כשופר הָרָם קוֹלָהּ" וחתמו עליו שלושים ושניים חכמים. וביקש עטרת ראשנו את חכם רפאל שיימנה אף הוא עימהם ויחתום על הכרוז, ולא הסכים. אמר: אני אינני חכם הקהל. לא כך דרשו חכמים את הפסוק "כִּי הַעֲשֶׂק יְהוֹלִל חָכָם וַיֵּאבֹד אֶת לֵב מִתְנָה", העסק שמתעסק החכם בצרכי ציבור מהולל את חוכמתו ומאבד אותה. חכם רפאל שפורטה, שאהב את עטרת ראשנו אהבת נפש, לא ביקש אלא להשתמט בדברי רבותינו, ולא עלתה על דעתו חלילה דבר אחר, אבל למורנו היתה כעין תרעומת. סבור היה שאליו נתכוונו הדברים של חכם רפאל. הוא, עטרת ראשנו, שנודע בנערותו לגדול שבשקדנים והיה בקי בחדרי תורה, כיוון שנעשה ראש אר"ץ רבה, הוכרח לבטל זמן תורתו לעמול עם הציבור, שהיה צריך לישב עם הוועד הרוחני ועם הוועד הגשמי, ולבקר בתלמודי התורה, ולבחון התלמידים, ולסמוך האברכים בסמכא דרבנן, ולאשר פסקי הדין החשובים, ולמנות הדיינים, ולפקח עסקי חברת אחיעזר ואחיסמך, וחברת ביקור חולים, ולפייס המושל, ולערוב לקונסולים על בן הקהילה שסרח, ולהוכיח הקהל, ועוד ועוד, כללו של דבר נתמעטה עונתו לתורה. וכל ימיו היה כואב ודואב על זה. וכמה נתקנא בחכמים שיושבים על התורה ועל העבודה ועוסקים בחיבורים שלהם. הוא שמע דברי חכם רפאל על העושק שמהולל חכם, והקפיד. נפלט מפיו: וכי חכם רפאל יודע אם בן בנו לא ייזקק לאותו דבר, והלא גלגל חוזר הוא בעולם. וסיים: חכם רפאל, חכם לְחָאָלוּ, כלומר חכם לעצמו. תיכף הרגיש חכם רפאל בדבר, ופייס אותו בכל מיני פיוסים שבעולם. ואף שמורנו ורבנו לא התכוון לדבר, היה בנו של חכם רפאל, חכם חייא שפורטה, רגיל לומר: בְּנִי, רְאוּ

כמה גדולים דברי חכמים שאמרו הוי זהיר בגחלתן שלא תפנה שנשיכתן נשיכת
שועל ונשיכתן עקיצת עקרב, שמחמת קפידה זו של עטרת ראשנו נתגלגל הדבר
שבני, האדון יעקב שפורטה, או כפי שהוא מכנה את עצמו - מסייה ז'ק ספורט,
עזב את בית המדרש והלך ללמוד בחברת 'כל ישראל חברים', ולא היתה תורתו
אומנותו, וסוף שנעשה בנו בכורו גזבר בבית המסחר של פרנקו את פיג'וטו.
הרב חיים סבתו, 'אמת מארץ תצמח', ידיעות אחרונות, ישראל, 2001, עמ' 31-32

הרב חיים סבתו

נולד בקהיר בשנת תשי"ב (1952) למשפחה שמקורה בחלב שבסוריה. עלה
לארץ עם משפחתו וגר בירושלים. ממייסדי ישיבת ההסדר 'ברכת משה'
במעלה אדומים וסופר. 'אמת מארץ תצמח' הוא ספרו הראשון.

* אילו חסמים מקשים על בקשת סליחה?

* אילו חסמים אינם מאפשרים לסלוח למי שמבקש סליחה?

סליחה בין הורים לילדים

כל אדם ינשק ידי אביו ואמו בערב יום הכיפורים, לעת ערב, קודם שילך לבית הכנסת, ויבקש מהם מחילה. ודבר זה הוא חיוב גדול על כל אדם, ומי שאינו עושה כן, נקרא חוטא ומזלזל בכבוד אביו ואמו. שאם בין אדם לחבירו חייבו חז"ל לבקש מחילה קודם יום הכיפורים, כל שכן מאביו ואמו, שאין אדם ניצול מחטא זה בכל יום. ואם הבן שוטה ולא ביקש, הם יתנו לו מחילה, שיאמרו בפניהם: אנכי מוחל לבני פלוני על כל מה שחטא לי מחילה גמורה. רבי יוסף חיים, 'בן איש חי' - הלכות, מרכז הספר, 'ירושלים תרצ"ב' (1902), שנה ראשונה, פרשת וילך, סעיף ו, אותיות ה-ו

רבי יוסף חיים

נולד בבגדד בשנת תקצ"ד (1834), מגדולי הפוסקים האחרונים בקהילות הספרדיות, דרשן ופייטן. הנהיג את קהילת בבל ללא תואר רשמי במשך 50 שנה, עד לפטירתו בשנת תרצ"ד (1934). פסיקתו הייחודית בהלכה מבוססת על הקבלה. כתב מעל ל-50 ספרים בתחומים שונים: שו"תים, הלכה, קבלה, דרשות ועוד. ספר ההלכה הידוע ביותר שלו, 'בן איש חי', שונה מרוב ספרי ההלכה, המשמרים את המבנה של ה'שלחן ערוך'. ההלכות השונות מובאות בו בקבוצות נושאים הקשורים לפרשיות השבוע.

ואומר "כי תשמר את מצות ה' אלהיך והלכת בדרכיו" (דברים, כח, ט), בדרכי שמים.
מה דרכי שמים רחום ורחמן על הרשעים ומקבלן בתשובה, כך אתם תהיו רחמנים זה על זה.
דבר אחר: מה דרכי שמים חנון, נותן מתנות חנם ליודעין אותו ולשאיין יודעין אותו, כך אתם תנו מתנות זה לזה.
דבר אחר: מה דרכי שמים ארך אפים, מאריך רוחו עם הרשעים ומקבלן בתשובה, כך תהיו אתם מאריכין פנים זה לזה לטובה, ואל תהיו מאריכין פנים זה לזה לפורענות.
דבר אחר: מה דרכי שמים רב חסד, מטה כלפי חסד, כך אתם תהיו נושאים פנים כלפי טובה לעשותה יותר מן הרעה.
אליהו רבה, פרשה כד, דיבור המתחיל: בזמן שאדם מכבד

היום הרת עולם.

היום יעמיד במשפט כל יצורי עולם.

אם כבנים, אם כעבדים.

אם כבנים,

רחמנו כרחם אב על בנים.

אם כעבדים,

עינינו לך תלויות עד שתחננו ותוציא לאור משפטנו. קדוש.

פיוט קדום, תפילת מוסף לראש השנה

